

**ASOCIAȚIA MOLDOVENEASCĂ DE ȘTIINȚĂ POLITICĂ
UNIVERSITATEA DE STAT DIN MOLDOVA
UNIVERSITATEA DE STUDII POLITICE ȘI ECONOMICE
EUROPENE "CONSTANTIN STERE"**

CATEGORIA "C"

MOLDOSCOPIE
(PROBLEME DE ANALIZĂ POLITICĂ)

Nr.1 (LXXVI), 2017

REVISTĂ ȘTIINȚIFICĂ TRIMESTRIALĂ

CHIȘINĂU – 2017

**MOLDOSCOPIE (Probleme de analiză politică). – nr.1
(LXXVI), 2017. - Chișinău: USM, USPEE, AMSP, 2017. – 198 p.**

COLEGIUL DE REDACȚIE:

prof. Gheorghe Rusnac (redactor-șef);
prof. Victor Saca (redactor-șef adjunct)
conf. Rodica Rusu (secretar);
prof. Gheorghe Avornic;
prof. Vladimir Gutorov (Rusia);
prof. Cristian Haerpfer (Regatul Unit);
conf. Valeriu Efremov;
prof. Andrey Korobkov (SUA);
prof. Anatoliy Kruglașov (Ucraina);
prof. Constantin Marin;
prof. Victor Moraru;
prof. Valeriu Moșneaga;
prof. Joao Peixoto (Portugalia);
prof. Serghey Reșetnikov (Belarus);
prof. Adrian Pop (România);
conf. Aurel Sâmboteanu;
prof. Alexander Șîrineanț (Rusia);
prof. Constantin Solomon;
prof. Georg Sootla (Estonia)
conf. Vasile Tabară (România);
prof. Valentina Teosa
prof. Stefan Troebst (Germania)

Ideile și opiniile expuse în materialele prezentate aparțin autorilor și nu reflectă neapărat punctul de vedere al colegiului de redacție

Articolele apar în redacția autorilor, sunt recenzate

versiunea electronică:

<http://uspee.md/ro/2013-03-18-08-28-54/2013-03-18-08-32-27.html>

<http://usm.md/cercetare/reviste/moldoscopie/>

S U M A R

Compartimentul ISTORIA, TEORIA ȘI METODOLOGIA ȘTIINȚEI POLITICE		7
Gorincioi Iu., Mosneaga V.	<i>Constantin Stere – mare personalitate în istoria gândirii politice naționale</i>	7
Гуморов В.	<i>О некоторых тенденциях сравнительного анализа российской и западной либеральной традиции</i>	20
Varzari P.	<i>Doctrina eurasiatică și rădăcinile ei intelectuale: tradiții istorice și actualitate</i>	53
Compartimentul GUVERNAREA POLITICĂ ȘI ADMINISTRAREA PUBLICĂ		76
Budurina- Goreacii C.	<i>Experiența instituțiilor societății civile în dezvoltarea comunităților locale</i>	76
Chitu S., Gribincea T., Visniovaia T.	<i>Politici și realizări în asigurarea calității în învățământul profesional tehnic</i>	100
Compartimentul SOCIOLOGIA POLITICA		111
Malcoci L.	<i>Considerații metodologice privind cercetarea clasei medii în Republica Moldova</i>	111
Oceretnii A.	<i>Impactul condițiilor de trai asupra comportamentului reproductiv al tinerelor</i>	127
Solcan A.	<i>Partidele politice în alegerile parlamentare și locale din circumscripția electorală municipală Chișinău (2010-2015). Studiu comparat.</i>	137
Compartimentul RELAȚII INTERNAȚIONALE		145
Motpan C.	<i>The origins of refugees crises within the context of the United Nations High Commissioner for Refugees</i>	145
Сакович В.	<i>Эволюция понятия и сущности безопасности</i>	156

	<i>в контексте исторического развития: от высших интересов государства до инновационной безопасности</i>	
<i>Stejaru S.</i>	<i>Conceptualizing international organizations and the evolution of multilateralism</i>	<i>186</i>

SUMMARY

CHAPTER: HISTORY, THEORY AND METHODOLOGY OF POLITICAL SCIENCE		7
<i>Gorincioi Iu., Mosneaga V.</i>	<i>Constantin Stere – a great personality in national history of political thought</i>	7
<i>Gutorov V.</i>	<i>On some trends in the comparative analysis of Russian and Western liberal tradition</i>	20
<i>Varzari P.</i>	<i>The Eurasian doctrine and its intellectual roots: historical traditions and the actuality</i>	53
CHAPTER: POLITICAL GOVERNING AND PUBLIC ADMINISTRATION		76
<i>Budurina-Goreacii C.</i>	<i>The experience of civil society in the development of local communities</i>	76
<i>Chitu S., Gribincea T., Visniovaia T.</i>	<i>Policies and realizations for the insurance of quality professional technical education</i>	100
CHAPTER: POLITICAL SOCIOLOGY		111
<i>Malcoci L.</i>	<i>Methodological considerations concerning the research of the middle class in the Republic of Moldova</i>	111
<i>Oceretnii A.</i>	<i>The impact of living conditions on the reproductive behavior of young people</i>	127
<i>Solcan A.</i>	<i>Political parties at the parliamentary and local elections in the Chisinau constituency (2010-2015). A comparative study.</i>	137
CHAPTER: INTERNATIONAL RELATIONS		145
<i>Motpan C.</i>	<i>The origins of refugees crises within the context of the United Nations High Commissioner for Refugees</i>	145
<i>Sacovici V.</i>	<i>The evolution of the concept and essence of secu-</i>	156

	<i>urity in the context of historical development: from the highest interest of the state to innovative security</i>	
<i>Stejaru S.</i>	<i>Conceptualizing international organizations and the evolution of multilateralism</i>	<i>186</i>

COMPARTIMENTUL
ISTORIA, TEORIA SI METODOLOGIA STIINTEI

**CONSTANTIN STERE – MARE PERSONALITATE ÎN ISTORIA
GÂNDIRII POLITICE NAȚIONALE**

Iulia GORINCIOI

Republica Moldova, Chișinău, Universitatea de Stat din Moldova, Facultatea Relații Internaționale, Științe Politice și Administrative, Departamentul Științe Politice și Administrative

Doctor în filosofie, conferențiar universitar

Valeriu MOȘNEAGA

Republica Moldova, Chișinău, Universitatea de Stat din Moldova, Facultatea Relații Internaționale, Științe Politice și Administrative, Departamentul Științe Politice și Administrative

Doctor habilitat în științe politice, profesor universitar, Om Emerit al Republicii Moldova

The article is devoted to the life, work and political activity of the great personality of Romanian spiritual space Constantin Stere. Being an exceptional phenomenon, a mesmerizing force, Stere strongly marked the history of universal political thought, bringing an enormous contribution in finding originality of the Romanian political thinking at the intersection of XIX-XX centuries. Founder and promoter of the poporanist ideology, he stands for carrying out reforms and democratization of Romanian society, social progress and righteousness, human rights and freedoms. Stere never stopped to call for the establishment and strengthening of effective guarantees to ensure these rights and freedoms. From this perspective, Constantin Stere develops the so-called Draft Constitution, oriented to affirmation of the common good of the nation, defines the State of law and criteria of its affirmation, and sustains the reality of the constitutional regime.

Cuvinte cheie: *poporanism, drept de vot, progress social, referendum legislative, națiune, dreptate, drepturi natural și drepturi politice, drepturile și libertățile omului, partid politice, stat, stat de drept, teoria contractului social.*

File din biografia gânditorului social-politic Constantin Stere

Născut la 1/13 iunie 1865 în localitatea Cerepcău din județul Soroca, malul drept al Nistrului, într-o familie de boierași moldoveni de veche origine răzeșească, Constantin Stere a fost al treilea copil al lui Gheorghe Ștefan Stere și al

Prohiriei. Viața și gândirea lui Constantin Stere poartă amprenta mediului familial și social în care a trăit. Contactul cu lumea instruită se produce la început în satul natal, Cerepcău cam prin 1871. Norocul a voit ca preceptorul să fie un tânăr sărac, care se pregătea în „particular” pentru bacalaureat. Pentru a se întreține dădea meditații, căpătînd oarecare faimă pentru știința sa de carte și metodele pedagogice. Acestea avut o influență hotărâtoare asupra lui Constantin, năpăstuit de absența dragostei materne, prieten cu copii de țărani și care a găsit în educatorul său exact modelul de care avea nevoie [4, p.32].

Apoi, pentru perfecționarea cunoștințelor și adaptarea copilului la mediul urban s-a apelat la serviciile unui pastor german Faltin, de pe lângă biserica luterană din Chișinău, care conducea un fel de mic pansion pentru băieți. Plecarea lui Constantin din Cerepcău, o dureroasă amputare sufletească, și instalarea lui la Chișinău, trebuie să se fi petrecut, prin 1873, adică atunci când copilul avea opt ani [4, p.33]. Aici el în afară de limba rusă, învață și limba germane, primește noțiuni de matematică, astronomie, fizică, geografie, filosofie, literatura, etc.

În toamna lui 1874, când și-a dat examenul de echivalare a școlii primare, pe care la absolvit cu distincție și nu numai pe acesta, dar și pe cel pentru clasa I de liceu, este înscris în clasa a II-a a "Gimnaziului nobilimii" din Chișinău, unde ia contact cu marile curente de idei democratice și revoluționare ale vremii. Destul de repede, noul elev cuceri-prin colegialitatea lui curajoasă și excelentă la învățătură – simpatie pentru colegi. A absolvit cu premiul I – clasa a II-a gimnazială, iar în vacanță abandonând obiceiurile de alți ani, când petrecea în jocuri, se delecta exclusiv cu lectura. Epoca de tinerețe este marcată de pasionate căutări ale unui drum revoluționar pentru realizarea societății drepte și echitabile, pentru egalitate și libertăți democratice. În timpul examenelor pentru absolvirea liceului, în anul 1884 Constantin Stere este arestat și închis câteva luni la penitenciarul din Chișinău pentru activitate revoluționară. După eliberare se stabilește, mai întâi la Tighina, apoi la Odesa. Aici îl găsim pe Stere înscris la Universitatea din Odesa, unde există, de altfel, o puternică activitate revoluționară.

Tânărul Constantin Stere, animat de idealurile revoluționare, conștient își abandonează poziția sa de fecior de latifundiar în favoarea ideilor narodniciste, a ideilor de slujire intereselor poporului asupra, „în primul rînd, a țărănimii. În consecință este arestat din nou și trimis la Închisoarea Centrală din Odesa, pentru ca mai apoi, în 1886, să fie învinuit de terorism și trimis în Siberia. Aici are posibilitatea să se instruiască în contact cu numeroșii intelectuali deținuți, dar mai ales citind cărțile pe care și le comandă la o mare librărie moscovită. Începe, de asemenea, să redacteze în rusește un fel de tratat de filosofie [2, p.34].

În noiembrie 1892, reîntors din Siberia, se stabilește la Iași, atras de cercul socialist al lui Iosif Nădejde, în care e primit ca un adevărat martir, dar și de la Universitatea din Iași, unde se înscrie la Facultatea de Drept.

Ideile social-politice și le afirmă inițial prin înființarea societății studentești “Datoria”, al cărei scop era „contribuirea la ridicarea nivelului cultural al popoului”, apoi în primele articole publicate în august-septembrie 1893, sub pseudonimul Constantin Sorțescu în ziarul ieșean „Evenimentul”, intitulată “Socialiștii și mișcarea națională”. Pledoaria era continuată, în suplimentul literar al cotidianului „Adevărul”, cu „foiletonul social” în opt părți “Din notițele unui observator ipocondric”, iscălit Observator Ipocondric, și într-o suită de articole și note găzduite de săptămânalul „Evenimentul literar” în 1894, semnate cu pseudonimele Șărcăleanu și Verax ori cu inițialele Ș-V; cu importante publicații în „Lumea nouă” iscălite Visător. În preajma susținerii licenței (tipărită în 1897 cu titlul “Evoluția individualității și noțiunea de persoană în drept”), însera în revista „Arhiva”, sub titlul “Încercări filosofice: fragmente din tratatul proiectat și scris în surghiunul Siberian”.

Deși nu intră în Partidul Social Democrat al Muncitorilor din România, Stere are un rol important în decizia „tinerilor generoși”, care în 1899 aderă la Partidul Liberal. Ales consilier municipal (ajutor de primar) încă în 1898, devine deputat independent în 1901. În 1898 susține concursul pentru un post de profesor suplinitor la Catedra de drept administrativ și constituțional a Facultății de Drept din Iași, peste 2 ani fiind definitivat. Activitatea sa didactică se înscrie la loc de cinste alături de cea desfășurată de marii profesori pe care i-a avut Universitatea ieșeană în acea vreme: A.D.Xenopol, P.Poni, G.Ibrăileanu, M.B.Cantacuzino și alții. Cursul de drept constituțional și administrativ, pe care l-a ținut aproape 15 ani, bogat în argumentație, orientat spre principiile regimurilor democratice avansate, era audiat nu numai de un mare număr de student, dar și de un numeros public. Popularitatea lui Constantin Stere în rândul profesorilor Universității din Iași, prestigiul de care se bucura în viața științifică și culturală a țării au determinat ca în 1913 să fie ales rectorul Universității ieșene.

La sfârșitul secolului al XIX-lea și în primul deceniu al secolului al XX-lea, când ani de-a rândul România este zguduită de puternice și repetate răscoale țărănești, culminând cu marea răscoală țărănească din 1907, iar viața politică a țării evoluează sub amprenta problemelor rurale, într-o țară în care proletariatul în curs de formare reprezintă doar 3% din populația generală a țării, Constantin Stere consideră că țărănimea este factorul fundamental al progresului social și spre aceasta trebuie să-și îndrepte toată atenția un revoluționar, în general oameinii politici care își propun să servească poporul. Acest crez a stat la baza ideologiei poporaniste, lansată de Constantin Stere la sfârșitul secolului al XIX-lea. Acestui ideal i-a rămas credincios până la sfârșitul vieții.

Ultimii ani de viață și-i petrece retras și izolat de frământările politice la Bucov, județul Prahova, România. Sensul retragerii lui Constantin Stere în conacul de la Bucov este decizia unei totale renunțări la mediul politic al regimului burghezo-moșieresc, de la care nu mai putea aștepta nimic. Suferind de cord,

după ce își republică, în mai 1930, în ziarul ieșean „Avântul” proza “În voia valurilor”, cu indicația Fragment din romanul “În preajma revoluției”, tipărește în ritm precipitat opt volume – “Prolog: Smaragda Theodorovna”, “Copilăria și adolescența lui Vania Răutu” și “Lutul” (1932), “Hotarul” (1933), “Nostalgii” și “Ciubărești” (1934), “În ajun” (1935) și “Uraganul” (1936). Moartea neașteptată, grăbită de tensiunea în care trăise după război și de efortul depus, mai cu seamă în ultimii ani, lasă neterminată această operă, care se va bucura de un neobișnuit succes. S-a stins din viață la 26 iunie 1936, la Bucov. Scriitorul P.Pandrea nota la moartea lui Constantin Stere: „N-a căzut un om, ci un titan... basarabeanul Constantin Stere, care a fost una dintre cele mai gigantice personalități din istoria românilor”, apariția căruia în politica și cultura românească este privită ca un fenomen de excepție, ca o personalitate uriașă, de o deosebită forță hipnotizatoare” [3, p.6-7].

Ideile politice în opera lui Constantin Stere

Calitățile neobișnuite pe care le dovedise Stere de-a lungul tumultoasei sale existențe în atâtea domenii (politică, învățământ, știință, gazetărie etc.), i-au permis săse remarce ca o personalitate marcantă și distinctă. Fiind înzestrat de natură cu cele mai rare haruri, *Uriașul de la Soroca* — Constantin Stere, a preferat credința și devotamentul față de propria-i conștiință în locul idolatrizării și laurilor slăvii. Stere se prezintă ca teoretician al poporanismului, om de știință, profesor universitar, fondator și director de revistă “Viața românească”, cu reale calități de om politic democrat, dar care n-a putut, sau mai corect ar fi, n-a dorit niciodată să facă carieră politică. Cu toate că se bucura de o reputație "mitologică" evidentă, după cuvintele lui G.Calinescu, n-a încercat să culeagă laurii împlinirii contrar idealului politic. În toate grupările politice din care a făcut parte și a activat, Stere s-a simțit străin: un "liberal de stânga" pentru mișcarea sociallistă, un "socialist" în Partidul Național Liberal și un "radical extremist", adept al luptei de clasă în Partidul Național Tărănesc. A fost, deci, deopotrivă: admirat și contestat. A militat pentru înfăptuirea cerințelor esențiale ale revoluției burghezo-democratice: reforma agrară și votul universal. Destinul său de om politic a stat însă sub semnul tragismului. Personalitate deosebit de complexă, cu activitate multilaterală, Constantin Stere s-a situat pe linia unei tradiții vechi și nezdruincinate, a intelectualului angajat, s-a remarcat ca o mare figură a gândirii social-politice a spațiului românesc de la sfârșitul secolului al XIX-lea și din primele decenii ale secolului al XX-lea, dar ideile lui social-politice rămân actuale până în prezent.

El avansează ideea atitudinii greșite a socialiștilor față de mișcările naționale, precum și pe aceea a aplicabilității marxismului în țările agrare, în care proletariatul propriu-zis lipsește. În astfel de țări, implicit în România, soluția optimă ar fi fost desăvârșirea revoluției burgheze, prin introducerea, pe cale par-

lamentară, a reformelor democratice, în special a votului universal, prin împrăștierea țăranilor, concomitent cu ridicarea nivelului lor cultural, categoria socială fiind desemnată, în virtutea ponderii numerice și economice – 80% din populația țării, prin termenul „popor”. Stere subliniază, că termenul „poporanism” cuprinde iubirea sinceră pentru popor, apărarea intereselor sale, lucrarea cinstită spre a-l ridica la nivelul unui factor social și cultural conștient și neatârnat. Definiția este completată cu observația, că poporanismul e mai mult un sentiment general, o atmosferă intelectuală și emoțională decât o doctrină și un ideal bine hotărât. Poporanismul este scris într-o epocă în care națiunea sau, mai precis, Statul-națiune se găsește încă în stadiul de proiect în ordinea imaginației politice și a speranței istorice. Dincolo de analiza pe care Stere o dorește sociologică și științifică, discursul său are un singur personaj principal: națiunea, o națiune care, fie că este măsurată cantitativ de țărâtime, fie că prinde glas prin vocea intelectualilor, transcende societatea concretă și oferă singura normă legitimă a acțiunii politice.

Rezolvarea imediată și cea mai simplă a «chestiunii țărănești», menită să însoțească îndeaproape reforma agrară întreprinsă pe teren economic, este «democrația», în sensul politic cel mai propriu pe care îl consacără secolul al XIX-lea, și anume acela al participării tuturor cetățenilor la viața cetății prin intermediul sufragiului universal. Pentru acordarea dreptului de vot, conceput de către Stere ca o funcție socială, se pot lua anumite garanții, care să asigure exercitarea lui cât se poate mai potrivit intereselor generale, binelui obștesc [3, p.6-7]. Însă, Constantin Stere este ferm convins că, dacă dreptul de vot trebuie exercitat în vederea binelui obștesc, dacă dreptul de vot e o funcție socială, care trebuie să asigure interesele superioare ale națiunii, atunci „cea mai patentă falsificare” a principiului suveranității naționale se comite atunci, când dreptul de vot poartă un caracter de exclusivism – de clasă, de privilegiu social și privilegiu politic. Toate argumentele aduse în favoarea necesității de a îngădi exercițiul dreptului de vot nu pot duce la excluderea de la vot a unei clase sociale întregi, a categoriei sociale care joacă un rol însemnat în viața națională, „...care este temelie națiunii și sprijină națiunea prin munca și sângele ei” [5, p.821-824]. Asemenea îngădiri sunt inadmisibile. „Toate barierele cad una după alta, și se poate spune că criteriul progresului este tocmai în măsura, în care participă la viața publică a unei țări masa cetățenească” [5, p.826-828]. Potrivit lui Stere, «chestiunea țărănească» nu poate fi înțeleasă decât așezată între două puncte de referință, și anume «națiunea» și «progresul social», care reprezintă coordonatele esențiale în funcție de care orice judecată corectă asupra aranjamentelor politice ale ordinii și libertății în societate s-ar cuveni formulată. «Chestiunea țărănească» nu constituie o problemă așa-zis locală. «Chestiunea țărănească», în măsura în care descrie excluderea unei imense părți a populației de la participarea politică și de la redistribuția bunurilor în societate, oferă calea cea mai evi-

dentă de a pune în cauză amenajarea socială și politică. Dacă națiunea este privită ca o ființă morală, ca un organism viu, aceasta presupune că nici unul din elementele care alcătuiesc națiunea să nu fie sacrificat intereselor egoiste ale unei clase privilegiate. Oamenii nu sunt egali prin însăși firea lucrurilor, dar nu poate fi îndreptățită situația, când acestei inegalități firești sau produse în mod natural de istorie să fie amplificate artificial prin inegalități izvorâte din diferite privilegii. Stere vede o profundă contradicție în faptul că, după afirmarea acestui principiu de egalitate, în organizarea corpului legiuitor se ajunge la stabilirea privilegiilor de clasă. După ce tuturor cetățenilor majori le-a fost recunoscut dreptul de vot, dreptul de a participa la guvernarea țării (prin prevederile Constituției României din 1866), acest drept, în realitate, este redus la nimic. În fond, o asemenea stare de lucruri reflecta existența unei probleme de ordin general – chestiunea agrară, care defavoriza evident participarea țăranilor la alegerile reprezentanților naționali. Populația țării se pomenea împărțită în cea rurală și cea urbană, iar cei mai numeroși alegători erau reușiți în colegiul inferior după criteriul cenzitar. Se crea o inegalitate evidentă, când cei de jos, rămânând fără o clasă politică educată, puteau fi duși ca o turmă. În orice caz, o astfel de organizare a corpului electoral nu era compatibilă cu însuși principiul constituției de egalitate în fața legii, după convingerea fermă a lui Constantin Stere [5, p.828]. În plus, Colegiile electorale favorizau corupția electorală. Astfel, gânditorul considera că slăbiciunea radicală a sistemului electoral era anume împărțirea corpului electoral în colegii [5, p.460, 828-833]. Dintr-un asemenea punct de vedere, demersul lui Stere, dincolo de caracterul pașnic al mijloacelor schimbării pe care le propune, este unul filosofic revoluționar din moment ce se organizează în jurul unei «alegeri fundamentale», aceea a refuzului societății existente.

Schimbarea socială, înțeleasă în primul rând sub forma ameliorării situației țăranului, trebuie și este posibil să se producă în cadrul regimului existent și nu din afara acestuia. Nu este nevoie de o revoluție pentru a schimbasituația țăranului. Nu atât din rațiuni politice, cât datorită coordonatelor economico-sociale ale poziției sale, profund diferite de cele ale proletariatului, în sistemul existent de atunci, țăranul se afla în situația de a-și putea revendica pașnic dreptatea. Tocmai pentru că societatea românească era una precumpănitor rurală, putea face economie de revoluție. Dintr-o asemenea perspectivă, proiectul poporanist era, fără îndoială, un proiect democratic. Națiunea era beneficiarul de drept al progresului, iar raționalizarea progresului nu putea nicidecum ignora compoziția socială și politică a națiunii. Suprapus peste dezvoltarea națiunii, progresul social traduce înțelegerea, corectarea și raționalizarea unei evoluții istorice înscrise într-un mod logic în natura națiunii. Progresul și acțiunea politică nu-și pot găsi justificarea în ele însele și nici nu pot fi raportate exclusiv la realități politice exterioare, oricât de seducătoare ar fi acestea. Dimpotrivă, cele două noțiuni sunt menite să clarifice și să exprime o modalitate conștientă de amenajare a dezvoltării.

tării naționale, sunt determinate să fie ordonate acesteia. Progresul și acțiunea politică au o adresă, și aceasta este națiunea, iar în interiorul acesteia - «clasa țărănească», - concluzionează doctrinarul.

Națiunea română este o «națiune de țărani». În ce măsură însă un «stat de țărani» constituie materia primă a unei construcții politice democratice?, - se întreabă Stere. Se poate spune că țăranul înlocuiește întru totul cetățeanul, că este vorba despre o națiune de țărani și nu despre una de cetățeni? Desigur că nu. Pentru că demersul lui Stere nu este lipsit de o dimensiune politică. «Democrația rurală» este cea care furnizează mecanismul prin care «națiunea de țărani» devine «națiune de cetățeni». «Democrația rurală», privită din punct de vedere politic, nu trebuie înțeleasă sub forma unui regim politic în sensul constituțional și instituțional cel mai riguros. «Democrația rurală» este menită să traducă, înainte de toate, participarea tuturor cetățenilor - în marea lor majoritate țărani - la guvernarea țării. Cetățeanul «democrației rurale» rămâne țăran. Gânditorul subliniază, că fățarnicia constituțională pune în pericol viitorul națiunii. Schimbarea calitativă a sistemului electoral este nu doar necesară, dar și posibilă și trebuie să asigure constituirea unui corp electoral județean integru, care ar apropia alegătorii de la orașe (cu o educație politică mai înaltă, cu mijloace de apărare mai multe) cu populația de la sate: „Numai atunci, când vor fi unite împreună, vor fi imaginea credincioasă a națiunii și aceste colegii nu numai vor reprezenta armonia dintre elementele, din care se compune națiunea, dar vor putea să exprime mai adecvat conștiința națiunii. Și în orice caz, nu se va putea, pentru interesele egoiste ale unei minorități, să se sacrifice interesele națiunii” [5, p.840-843, 859].

Constantin Stere menționează, că metoda de identificare a voinței comune a societății în domeniul de legiferare este bine cunoscută de sute de ani în toată lumea și ea se numește referendum legislativ ... referendumurile, ...acestea fiind cea mai indicată cale de identificare a voinței reale a poporului în unele sau alte probleme ale vieții de stat și având, incontestabil, un impact pozitiv asupra procesului de dezvoltare a conștiinței politico-juridice în societate [5, p.845-846]. Stere era convins, că plebiscitul este o garanție împotriva abuzurilor de putere din partea majorităților „fabricate” și un mijloc de control din partea Regelui asupra funcționării cinstite a aparatului parlamentar. „Ajutată, pe de o parte, de Sfatul Economic Superior și Consiliul legislativ și menținută, pe de altă parte, pe calea dreaptă prin plebiscit sau chiar numai prin posibilitatea lui, o singură Adunare națională poate face o operă legislativă mai chibzuită și în mai desăvârșit acord cu adevărata voință națională, decât obișnuitele două camere, cu deosebiri factice sau fictive între ele. Dar, bineînțeles, e necesar ca Adunarea deputaților să fie și ea o icoană credincioasă a națiunii însăși” [1, p.68-69], - concluzionează Constantin Stere.

Atașamentului față de sufragiul universal și de pluralismul politic i se adaugă revendicarea justiției sociale. Dacă, în definiția ei cea mai simplă, dreptatea reprezintă «a da fiecăruia ce i se cuvine», atunci țărănimea este cea care furnizează criteriul unei organizări juste în măsură să îi răsplătească efortul. Însă țărării, în calitate de categorie socială majoritară nu se găsesc, în opinia lui Stere, la vârsta maturității politice, ei nu sunt încă capabili să vorbească în nume propriu. În consecință, țărănimea nu se constituie, încă în subiect social autonom, ei nu pot fi pentru moment actorii conștiinței ai acestui progres. Regimul democratic, așa cum este descris în poporanism, este însă prin excelență un regim de colaborare ce aduce în scenă «alianță progresistă» descrisă în termenii unei adevărate «armate democratice» ce reunește țărănimea, mica burghezie și, în special, intelectualii. Solidaritatea acestor grupuri este, în opinia lui Stere, rațională în măsura în care fiecare dintre ele poate întrevădea un beneficiu real în democratizarea instituțiilor politice și rearanjarea principiilor vieții sociale și a dinamicii economice. În regimul democratic, reprezentarea clasei țărănești, ca și a celorlalte categorii sociale, nu se poate produce decât în mod organizat, mai precis prin intermediul partidelor politice. Reprezentarea proporțională este artificiu prin care puterea socială a țărânimii poate fi tradusă în voință politică. În fapt, transformarea puterii sociale în voință politică reală și manifestă, reprezintă în ochii lui Stere, unica rațiune de existență a partidelor politice. De aceea, pentru poporanism, reprezentarea politică se cuvine completată printr-un mandat imperativ de ordin moral, destinat să verifice funcția pozitivă a partidelor politice în urmărirea binelui comun.

Progresul social imaginat de Stere reprezintă, în ultimă instanță, raționalizarea unei dezvoltări organice. O dezvoltare organică, deoarece ea este menită să valorifice și, simultan, să păstreze neatinsă o constantă socio-economică a societății românești: preeminența sociologică și economică a țărânimii în compoziția națiunii. Amenajarea politică și organizarea economică au, așadar, drept criteriu beneficiul clasei țărănești. Marele luptător pentru realizarea reformei electorale era conștient de faptul, că doar ea singură nu poate aduce la rezultatul istoric râvnit – instaurarea unui regim democratic desăvârșit. Doctrinarul “pe lângă reforma electorală în sensul arătat, presupune încă două condițiuni esențiale: 1. Reforma organizațiilor noastre locale; 2. Asigurarea mijloacelor legale de apărare a drepturilor cetățenești împotriva abuzurilor de putere din partea agenților administrativi” [1, p.69]. Stere subliniază, că democrația, în sensul adevărat al cuvântului, nu poate fi decât guvernarea poporului prin sine însuși, și anume, în forme și în condițiuni care exclud orice dominațiune de clasă, orice „stăpânire” a unui strat popular de către un alt strat popular. Într-un cuvânt, democrația modernă înseamnă, înainte de toate, organizația libertății.

“Democrația nu poate rezulta numai din acordarea fie și a celui mai larg drept de vot. Ea presupune, dimpotrivă, un complex de garanții și instituțiuni, o

organizațiune a activității publice, care pleacă din adâncimile corpului național și, printr-o serie neîntreruptă de organe ale vieții cetățenești, culminează în organele centrale ale puterii de stat” [6, p.338]. Stere demonstrează, că nivelul și gradul de garantare a drepturilor declarate constituțional este ceea ce deosebește un regim constituțional cu adevărat democratic de unul declarat democratic. Savantul afirmă, că democrația depinde de locul și rolul opoziției în viața politică a societății. În urma realizării reformei electorale, guvernul și opoziția întotdeauna vor reprezenta, în viziunea lui Stere, realitățile politice, iar raporturile dintre ele, impuse de aceste realități, vor putea lua mai lesne caracterul unei colaborări pentru a asigura funcționarea normală a regimului parlamentar și lupta politică va putea, în sfârșit, pierde înfățișarea de război civil, care otrăvește atât de des atmosfera unei vieți politice: „adevărata opoziție, - afirmă savantul, - nu-și poate îndeplini rolul ei constituțional, atât de indispensabil pentru funcționarea normală a mecanismului parlamentar, și chiar pentru garanția libertăților publice, decât dacă ea reprezintă curente de idei și sentimente reale. Atunci opoziția ar fi reprezentată în Parlament nu după gradul de simpatie pe care l-ar putea avea pentru ea partidul de la guvernare, ci numai după puterea ei efectivă de atracțiune în masa electorală” [7, p.302].

Stere este convins că, statul nu trăiește decât ca rezultatul unui echilibru nestabil. Raportul mereu schimbător de putere între părțile în luptă influențează viața de stat mai mult ca toate paragrafele și mai mult ca toate condițiile din viața publică, mai mult ca toate normele fixe de conduită înscrise în legi. Un stat nu este nici născut printr-o convenție, nici creat prin voință omenească, ci este rezultatul dezvoltării firești a societății și ceea ce caracterizează un stat, ca oricare organism, e înainte de toate instinctul de conservare în lupta pentru trai [6, p.335].

Analizând semnele statului, Stere alătură celor trei caractere esențiale și general cunoscute ale statului – *poporul, teritoriul și suveranitatea*, cel de-al patrulea semn - *cooperarea socială*. Savantul considera că numai formațiunea statală a deschis omului calea spre emancipare individuală și dreptate socială și numai în stat și prin stat omenirea se poate bucura de dreptate, libertate și independență individuală [5, p.53]. „Drepturile naturale, care nu pot fi nici date, nici luate de vreo lege, sânt la baza fiecărei societăți și numai respectul acestor dispoziții legitimează concepția contractului social” [8, p.84, 89]. Deși doctrina contractului social, - subliniază doctrinarul, - e falsă din punct de vedere științific, din punctul de vedere al dreptului pozitiv ea stă la baza constituționalismului modern, care a consacrat drepturile și libertățile omului. „Putem critica teoria, care a formulat aceste principii, dar nu putem tăgădui însemnătatea acestor principii, căci sânt la baza dreptului nostru pozitiv...” - susține savantul [8, p.434]. Garantarea drepturilor și libertăților omului este unul dintre cele două aspecte de principiu ce caracterizează orice constituție. Teoria contractului social, for-

mulată de J.J.Rousseau era considerată de către Constantin Stere falsă din punct de vedere științific. Profesorul pune, însă, în evidență două aspecte importante ale teoriei contractului social. În primul rînd, contractul social presupune egalitatea în drepturi a părților contractante, adică a cetățenilor și a statului. În al doilea rînd, contractul social consacră drepturile și libertățile, pe care și le-au rezervat membrii statului, intrînd în această asociație care este statul. De aici Stere deduce concluzia, că orice atingere adusă drepturilor și libertăților membrilor statului de către stat presupune ruperea legăturii dintre contractanți, iar violarea principiului egalității tuturor membrilor statului în fața legii distruge însăși temelia acestui stat [5, p.210, 444]. În această perspectivă Stere formulează ideile despre stat ca formă a unei vaste cooperări sociale. Gînditorul reia problema ce a preocupat civilizația umană de-a lungul istoriei sale și o rezolvă: a găsi o formă a vieții de stat, în care maximum de putere a comunității să fie compatibil cu cea mai intensă afirmare a individualității omenești: „Statul constituțional e, prin natura lui, o formă progresistă a organizației politice, în care nici o limită exterioară nu există pentru realizarea idealurilor celor mai înalte ale democrației moderne și în care factorul predominant în propășirea națională e poporul însuși, de conștiința și energia căruia atîrnă, în ultimă analiză, toată măsura puterii sale reale în viața politică și a prosperității sale morale și materiale, – de la bărbăția lui în luptă până la direcția și mersul dezvoltării politice și sociale” [5, p.266-267].

Vorbînd despre funcțiile statului, Stere subliniază, că „statul nu reprezintă numai actuala generație a poporului, ci și toate generațiile viitoare nesfârșite, – diriguînd deci și organizînd munca națională, el are îndatorirea de a lua măsuri de apărare în contra sleirii și risipii avutului național și pentru creșterea forțelor productive naturale” [8, p.132]. Stere socoate, că îndatorirea statului de a interveni direct în luptele sociale „pentru a-i proteja pe cei mici, pentru a stăvili lăcomia celor mari, pentru a feri societatea de bunul plac și atotputernicia vreunui monopolist” este evident [5, p.73-78]. O altă îndatorire dintre cele mai importante ale statului este, după Constantin Stere, stabilirea și menținerea ordinii de drept [5, p.77-78]. Tot odată, savantul atrage atenția, că sarcina statului de instituire și menținere a ordinii de drept este de neconceput fără sarcina de educație civică a maselor: „statul, alături de problema instrucțiunii publice, ia asupra-și sarcina educațiunii cetățenești a maselor, acolo, unde ea a rămas în urmă, sarcina educației lor politice și a dezvoltării în ele a conștiinței juridice naționale” [5, p.75-76].

În opinia lui Constantin Stere suveranitatea statului aparține corpului național însuși, aparține națiunii și acest stat este un stat democrat: „dacă vrem să ne dăm seama întru cât instituțiile politice ale unui popor, sau o lege determinată, sau, în sfîrșit, orice dispozițiune specială, sînt compatibile cu principiile democratice, – putem să ne închipuim acest popor alcătuit exclusiv din oameni liberi

și conștienți de drepturile și interesele lor, trăind într-un stat întemeiat pe o convențiune liber consimțită între toți membrii statului, și să ne întrebăm, dacă, în această ipoteză, sânt de admis instituțiile și dispozițiile date” [5, p.77]. În baza acestor idei Stere elaborează concepția statului de drept, definit prin prisma delimitării de statul polițienesc; prin prisma responsabilității agenților puterii publice față de cetățeni [8, p.27-28]. Tratarea individualității umane ca valoare socială supremă și plasarea omului înzestrat cu drepturi și libertăți în centrul sistemului de drept constituie nu doar trăsătura distinctivă a statului de drept conceput de Constantin Stere, ci și a statului de drept contemporan. După el garantarea drepturilor și libertăților omului este unul din cele două aspecte de principiu, care, de rând cu modul organizării puterilor în stat, constituie esența oricărei Constituții.

Dezvoltând ideea regimului constituțional, savantul la fel susține că cele două trăsături distinctive ale regimului în cauză sânt: colaborarea pentru guvernarea țării între șeful statului și reprezentanții poporului și garanțiile pentru drepturile cetățeanului. Stere privea instituția drepturilor și libertăților omului doar într-o legătură organică și indisolubilă cu garanțiile realizării drepturilor proclamate constituțional. El face diferență esențială între drepturile naturale și cele politice. Drepturile cetățeanului sânt drepturi politice, drepturi care dau posibilitatea de a participa la exercițiul suveranității. Însă așa drepturi ca libertatea individuală, dreptul la proprietate și altele sânt drepturi naturale și imprescriptibile, deoarece „sânt legate de ființa omului... și ...sânt drepturile omului, nu ale cetățeanului” [8, p.27-28]. Constantin Stere pune la începutul tuturor începuturilor instituției în cauză două principii fundamentale: respectul pentru demnitatea umană și egalitatea în fața legii. Respectul pentru demnitatea umană are loc, în viziunea sa, atunci, când legea tratează cu respect ființa omenească doar pentru faptul că este o ființă omenească – sacră și inviolabilă. Cât privește principiul egalității tuturor în fața legii, numindu-l și egalitate juridică, Stere îl privește mult mai larg - ca o condiție indispensabilă pentru statele moderne, care indică cu claritate gradul de propășire a unui stat.

Constantin Stere a dat ideilor sale despre dreptate, echitate socială, regim constituțional democrat, drepturile și libertățile omului forma unui proiect de Constituție, care întruchipează părerea, că nu există, nu poate exista vreun text de Constituție „ideală”, potrivită pentru toate țările și pentru toate timpurile. În schimb, există, în viziunea sa, niște norme esențiale ce caracterizează un regim constituțional și democratic, asupra cărora nu este admisibilă nici un fel de tranzație. Stere deduce, astfel, necesitatea creării unor garanții reale de realizare a drepturilor și libertăților omului, susținând că declarațiile și garanțiile solemne din textele constituționale au relativ puțină valoare pentru realitatea regimului constituțional, dacă ele nu sânt sprijinite de „remedii”, care să asigure îndeplinirea drepturilor proclamate în ele.

Stere nu a încetat niciodată să cheme la înființarea și consolidarea unor asemenea garanții reale [1, p.27], multe din ideile steriene au fost transpuse în viață doar după cel de-al doilea război mondial, iar unele – doar în ultimele două decenii, vorba fiind despre drepturi și libertăți de generația a doua și a treia. Fiind un prevăzător, Stere încă la începutul secolului XX susținea că, după toate simptomele, omenirea ajunsese în acea perioadă la un nou povârniș și pentru supraviețuire popoarele civilizate nu au decât trei mijloace:

- democratizarea profundă a instituțiilor politice și educația politică a maselor;
- răspândirea generală a culturii, cât mai largă și mai profundă;
- și organizarea puterilor productive naționale [1, p.439].

Concluzie

Am putea menționa în concluzie, că ideile lui Constantin Stere sunt inspirate din izvoarele spiritual-ideologice ale narodnicismului liberal rusesc și ale poranismului, din sursele teoretice ale liberalismului occidental și din practicismul instituționalismului englez; au la bază o argumentare perfectă științifică; poartă un caracter complex; interpretarea datelor este strict axată la condițiile concrete sociopolitice și economice; poartă un caracter practic pronunțat; tratează drepturile și libertățile omului în strânsă legătură cu garanțiile realizării lor; accentuează caracterul real al garanțiilor; sunt axate la cele mai înalte standarde de gândire teoretico-practică europeană îndomeniu la zi; poartă un caracter extrem de avansat, de perspectivă îndepărtată.

Bibliografie

1. Anteproiect de Constituție întocmit de Secția de Studii a Partidului Țărănesc cu o expunere de motive de Constantin Stere. – București, 1922
2. Corbu H. Lecturi și interpretări la Est de Prut. // Șpac I. Constantin Stere scriitorul, publicistul, politicianul, omul. Biobibliografie-invitație la lecturi și investigații. - Chișinău, 2009, pdf-Adobe Reader (accesat 15.08.2013)
3. Corbu H. Triumful și calvarul lui Constantin Stere. // Șpac I. Constantin Stere scriitorul, publicistul, politicianul, omul. Biobibliografie-invitație la lecturi și investigații. - Chișinău, 2009, pdf-Adobe Reader (accesat 15.08.2013)
4. Ornea Z. Viața lui Constantin Stere. Vol.1. - Chișinău, Universul, 2005
5. Stere C. Curs de drept constituțional (Litografiat). – București, 1910. Biblioteca AȘ a României, p.821-824
6. Stere C. Întregirile necesare reformei electorale. // Stere C. Publicistică. – București, 1977
7. Stere C. Marele război și politica României. // Stere C. Documentări politice. – București, 1979

8. Stere C. Introducere în studiul dreptului constituțional. Partea I. – Iași, 1903.

Prezentat la redacție
la 31 ianuarie 2017

О НЕКОТОРЫХ ТЕНДЕНЦИЯХ СРАВНИТЕЛЬНОГО АНАЛИЗА РОССИЙСКОЙ И ЗАПАДНОЙ ЛИБЕРАЛЬНОЙ ТРАДИЦИИ

Владимир А. ГУТОРОВ

Российская Федерация, Санкт-Петербург, Санкт-Петербургский университет, факультет политологии, кафедра философии политики
Доктор философских наук, профессор

The article examines the key moments of the transformation of the liberal tradition in Russia in the modern era. The first part is devoted to the analysis of the main directions of the transformation of liberal ideological discourse and liberal culture in Western Europe and the United States. The need for such an analysis is determined, primarily, by the fact that since the early 1990s the Western liberal stereotypes became ideological basis of the new Russian political elite and the dominant trend of state propaganda. However the main fact is often overlooked: in the XX century Russian liberalism has twice been compromised so that in the short-term the hopes for the revival of the liberal ideas are left. The crisis of the liberal tradition delineated also the West. Liberalism is undergoing there very significant transformation, with far-reaching cultural and political implications. In particular, at the end of XX - beginning of XXI cc. more active role in Western public discourse began to play the radical neo-conservative versions of an ideology that combined conservative program of political reforms with a strong libertarian (neoliberal) rhetoric, which is actively used by the ruling circles of the USA and Western Europe for ideological influence on the political elites of Central and Eastern Europe during the so-called "velvet revolutions". At the same time in the late twentieth century, more and more clearly and sharply came to the fore anti-liberal thought and criticism that has always evolved in parallel with liberalism itself and almost never stopped its existence. The whole experience of the evolution of the ideological discourse in the West shows that in the postwar period, the inertia of the fundamental skepticism about the theoretical and practical possibilities of liberal ideology was extremely powerful. And at the beginning of the XXI century the alliance of scientists and philosophers who oppose globalization and "hegemonic liberalism", continues to be continuously strengthened.

Keywords: *Russia, ideological discourses, liberalism, political culture, political transformation, political theory, post-communism, anti-liberalism.*

История формирования и эволюции либеральных идей и политики в России является чрезвычайно поучительной в том плане, что именно в рамках данного направления свойственные всем российским идеологиям

утопические настроения и иллюзии отличались особым драматизмом: неоднократно приближаясь к тому порогу, когда идея становится реальностью, либерализм снова и снова терпел позорное поражение от своих более удачливых идеологических и политических конкурентов и обрекал себя на весьма жалкую роль эфемерной оппозиции. Конкретные исторические обстоятельства и формы, в которые облакался крах отечественной либеральной политики, свидетельствовали также о том, что сформировавшийся на протяжении XIX и XX столетий «либеральный интернационал» и его лидеры, игравшие ключевую роль в идеологическом и политическом дискурсах Западной Европы и США, никогда не были склонны преодолеть собственные русофобские предрассудки, глобальные претензии вкупе с региональным эгоизмом и оказать своим российским единомышленникам реальную и действенную поддержку.

В XX веке российский либерализм дважды скомпрометировал себя настолько, что в ближайшей перспективе надежды на возрождение либеральной идеи практически не остается. Современный отечественный книжный рынок буквально наводнен публикациями, авторы которых подробно и иногда вполне доказательно разъясняют читающей публике причины исторического поражения либерализма и не без основания рассчитывают на понимание с ее стороны [2; 3; 9; 17; 18; 23; 24].

И действительно! Февральская революция 1917 г. оказалась прологом гибели Российской империи. Независимо от того, принимают современные ученые версию «масонского заговора» или нет, большинство из них уверены в том, что именно думские либералы, совершив вместе с перешедшими на их сторону царскими генералами государственный переворот на заключительной стадии самой кровавой и ожесточенной из войн, известных в то время в мировой истории, фактически «выпустили джина из бутылки», не смогли овладеть ситуацией и отправили ко дну государственный корабль. Вступление США в войну на стороне Антанты гарантировало победу союзников над Германией и Австро-Венгрией и без российской помощи. Франция и Великобритания – тогдашние оплоты либеральной культуры и ценностей – были, конечно, заинтересованы не в развитии свободы в «новой демократической России», но исключительно в продолжении ее участия в военных действиях «до победного конца». Но именно этого Временное правительство как раз и не могло обеспечить. Имперские германские политики и генералитет, сделав ставку на дестабилизацию положения в России с помощью радикальных социалистов, эту партию выиграла, ненадолго отсрочив собственное неминуемое поражение. Встав на путь политики национальной измены и военной катастрофы, российские либералы лишним раз продемонстрировали полнейшее пренебрежение к двум основам образа мысли и действий, которыми всегда руководствовал-

ся Петр Великий: «это – неослабное чувство долга и вечно напряженная мысль об общем благе отечества, в служении которому и состоит этот долг» [19, с.376], а также отсутствие внимания к идеям крупнейших представителей русской либеральной культуры, прежде всего, Б.Н.Чичерина и К.Д.Кавелина, учениками которых они себя постоянно именовали.

В августе 1917 г. Н.А.Бердяев в статье «Кто виноват?» следующим образом характеризовал либеральную политику: «Мы получили Россию от старой власти в ужасном виде, больную и истерзанную, и привели ее в еще худшее состояние. После переворота произошло не выздоровление, а развитие болезни, прогрессирующее ухудшение положения России. Не новая жизнь раскрывается и расцветает, а старая жизнь, окончательно распустившаяся, гниет. Если сознание долга всегда было слабо в России, то сейчас оно окончательно исчезло. Где же искать виновника? Почему так дурно протекает революция, почему разложение в ней возобладало над созиданием, почему таит она в себе семя неотвратимой, быть может, безобразной реакции?... К сожалению, в русском культурном обществе, либеральном и просвещенном, нет той силы духа и той горячей веры, которые могли бы спасти Россию от беснования. Чисто либеральные идеи - тепло-прохладные идеи, в них нет огня. И нужно правду сказать: если русские революционные круги исповедовали нигилизм, то русские либеральные круги исповедовали довольно поверхностное просветительство и поверхностный позитивизм, которые также разлагают духовную жизнь и подрывают веру в духовные реальности. Бескрылый русский либерализм сделался национально настроенным лишь во время войны, и революция укрепила его в этой настроенности. Но национальная идея не имеет в нем глубоких корней, для русских либералов в массе патриотизм есть вопрос политической тактики. Они патриоты через силу» [6, с.611-612, 616-617].

«Либеральная революция», развернувшаяся в начале 1990-х гг. и вновь приведшая российское государство к экономической катастрофе, осуществлялась под лозунгом целенаправленного развала «советской тоталитарной империи», сразу оживив самые худшие подозрения и ассоциации относительно традиционного схематизма, инертности, теоретической бездарности и практического бессилия отечественных либеральных группировок, крикливо заявлявших о себе в этот период. В отечественной научной литературе постоянно витает вопрос - возможно ли рассматривать «либеральную революцию» в России как движение, направленное на восстановление политических и культурных традиций досоветского времени и, в конечном итоге, укрепления и дальнейшего развития экономической и военной мощи страны? Отрицательный ответ на этот вопрос связан не только с тем, крайне знаменательным, фактом, что эта революция началась с целенаправленного развала российской государственности. Но ведь

пришедшие к власти в начале 1990-х гг. либералы выдвинули идею возврата страны в мировую цивилизацию! Однако с самого начала этот лозунг был насквозь антиисторичен и имел весьма специфическую идеологическую нагрузку [14, с.5-19; 15, с.16-25].

При всех особенностях исторической судьбы, например, традиционную конфронтацию с Западом, имперская Россия, особенно в конце XVIII - начале XIX вв., становится органической составной частью европейской экономической и политической системы. Во второй половине XIX в. об этом свидетельствовали в равной степени и бурное развитие капиталистических отношений в пореформенный период, и система финансовых и военных альянсов между Российской империей и западными странами на рубеже XIX-XX вв. (например, знаменитый французский заем, позволивший царской России стабилизировать финансовую систему и справиться с первой революционной волной, вступление в Антанту и т.д.). Если бы не Октябрь 1917 г., Россия, оказавшись в числе стран-победительниц в Первой мировой войне, не только укрепила бы свои геополитические позиции, но и имела бы все шансы без революционных потрясений превратиться за короткий исторический промежуток времени в равного партнера любой великой державы, постепенно проводя экономическую модернизацию и политические реформы. После 1917 г., противопоставив себя Западу в качестве бастиона «мировой революции», советская Россия, тем не менее, вскоре вновь стала восстанавливать традиционные торговые и экономические связи с западными партнерами, хотя и всегда рассматривалась последними как потенциальный агрессор и источник социальных смут. Победа во Второй мировой войне и превращение СССР в мировую сверхдержаву, естественно, усилили и процесс его интеграции в мировую экономику, хотя отношение к нему западных стран как к очагу «коммунистической угрозы» в идеологическом плане не изменялось [12, с.74-83; 13, с.80-92].

Лозунги, выдвинутые российскими либералами, имели, следовательно, иную акцентировку, связанную с планом коренного изменения алгоритма экономического и политического развития страны на основе внедрения западных реформаторских рецептов и программ.

В свое время Октябрьская революция весьма рельефно выявила *утопический характер* либеральной программы тех политических партий, которые пришли к власти в феврале 1917 г. «Утопии, - отмечал Н.А.Бердяев, - плохо знали или забыли и слишком воздыхали о невозможности их осуществления. Но утопии оказались гораздо более осуществимыми, чем казалась раньше. И теперь стоит другой мучительный вопрос, как избежать окончательного их осуществления. Большевиков считали у нас утопистами, далекими от реальных жизненных процессов, реалистами же считали кадетов. Опыт жизни научает обратному. Утопистами и фантазерами были

кадеты. Они мечтали о каком-то правовом строе в России, о правах и свободах человека и гражданина в русских условиях. Бессмысленные мечтания, неправдоподобные утопии! Большевики оказались настоящими реалистами, они осуществляли наиболее возможное, действовали в направлении наименьшего сопротивления, они были минималистами, а не максималистами. Они приспособлялись к интересам масс, к инстинктам масс, к русским традициям властвования. Утопии осуществимы, они осуществимее того, что представлялось “реальной политикой” и что было лишь рационалистическим расчетом кабинетных людей» [4, с.37].

В чем состояли интересы и инстинкты народных масс России, было прекрасно определено тем же Бердяевым: «Буржуазная идеология никогда не имела у нас силы и не владела русскими сердцами. У нас никогда не было идейно приличного обоснования прав буржуазных классов и буржуазного строя. Буржуазный строй у нас, в сущности, почти считали грехом, - не только революционеры-социалисты, но и славянофилы и русские религиозные люди, и все русские писатели, даже сама русская буржуазия, всегда чувствовавшая себя нравственно униженной. И европейского буржуа нельзя противопоставить русскому коммунисту. По духовному складу русского народа, русского человека так нельзя победить коммунизм, нельзя победить его буржуазными идеями и буржуазным строем. Такова Россия, таково призвание русского народа в мире» [4, с.51].

За десятилетия советской власти эти инстинкты были прочно закреплены на идеологическом уровне и в повседневной практике. Тем самым усиливалась основа российского консервативного традиционализма, были сформированы экономические, социально-политические и психологические условия обеспечения преемственности с глубинными традициями российской политической культуры [10, с.149-163]. В начале 1990-х гг. этим традициям был вновь брошен вызов, причем в тот исторический момент, который оказался чрезвычайно благоприятным для выдвижения альтернативной программы: российское государство переживало глубокий кризис ценностей, вызванный полной дезориентацией общественного сознания, которая стала закономерным результатом краха инициированной Горбачевым «перестройки».

Пришедшие ему на смену либералы столь рьяно взялись за дело, что у чересчур наивных любителей внешних аналогий, наблюдавших за ускоренным созданием в посткоммунистической России либерального общества, так сказать, ударными темпами в полном соответствии с большевистским лозунгом - «пятилетку в три года!», - вполне мог возникнуть и такой вопрос: а не владело ли ими желание взять реванш за свое историческое поражение в 1917 г.? На наш взгляд, для такой аналогии между политикой либералов в начале и в конце XX в. имеется только одно реальное основание:

их правление в обоих случаях ставило российскую государственность на грань катастрофы, которой в начале XXI века, к счастью, удалось избежать.

Разработанная российскими «отцами-приватизаторами» в тесном контакте с сотрудниками Гарвардского университета и американскими советниками типа Дж.Сакса, М.Бернштама и др. программа экономических реформ внешне основывалась на ультралиберальных идеях, составлявших основу неоконсервативной политики правительств М.Тэтчер и Р.Рейгана [25]. В результате проведенной правительством Е.Гайдара «шоковой терапии» «за пять лет Россия из великой державы превратилась во второразрядное государство со всеми типичными чертами колониальной зависимости и слаборазвитой экономикой: половина производимого сырья экспортировалась, большая часть внутреннего рынка, оказалась захвачена импортными товарами, в структуре производства и инвестиций доминировали сырьевые отрасли, уровень расходов на науку стали соответствовать среднеафриканскому, продолжительность жизни населения была не выше, чем в большинстве слаборазвитых стран» [8, с.1-2]. Сопоставление жизненного уровня различных слоев населения свидетельствовало: если в 1991 г. соотношение доходов 10% наиболее и 10% наименее обеспеченных слоев населения составляло 4.5:1, то в январе-апреле 1997 г. - 12.4:1. Если в январе-апреле 1997 г. на долю 10% богатых приходилось 32.9% денежных доходов (в январе-апреле 1996 г. - 2.2%), то на долю 10% пауперов - 2.6%. Если в 1992 г. уровень заработной платы высокооплачиваемых слоев (около 10%) составлял 16:1 к заработной плате остального населения, в 1993 г. - 26:1, то в 1995 г., по данным Министерства экономики Российской Федерации, он повысился до 29:1 [26, с.3].

Возникает естественный вопрос: в какой мере политическая философия либерализма разделяет вину либералов-политиков, тщетно пытавшихся в различные исторические эпохи применить ее в России на практике? Или же для нашей страны будет вечно актуален «самый большой парадокс в судьбе России», чрезвычайно метко охарактеризованный Н.А.Бердяевым: «либеральные идеи, идеи права, как и идеи социального реформизма, оказались в России утопическими. Большевизм же оказался наименее утопическим и наиболее реалистическим, наиболее соответствующим всей ситуации, как она сложилась в России в 1917 году...», а «коммунизм оказался неотвратимой судьбой России, внутренним моментом в судьбе русского народа»? [5, с.93].

Ответ на поставленные выше вопросы может быть получен, например, путем сравнения России и современных цивилизованных стран, прошедших период индустриальной модернизации и вступивших на рубеже XX-XXI вв. в постиндустриальную эру. И в Великобритании, ставшей в

XIX в. своеобразной лабораторией, в которой принципы либерализма успешно прошли историческую проверку, и во многих западноевропейских странах, а также в США повсеместно распространено убеждение, что именно эти принципы лежат в основе как экономической эффективности, так и стабильности демократических институтов и системы административного управления. Соответственно, в случае если программа либерализации экономики и политической системы терпит неудачу, как это случилось в посткоммунистической России, возникающие в общественном сознании различные варианты анализа причин неэффективности либерализма во многом определяются идеологическими предпочтениями участников многочисленных дискуссий. Однако все существующие на данный момент способы объяснения сводятся к двум основным: либо либеральные принципы не являются универсальными, либо исторические особенности социально-политического и экономического развития страны («русский путь») и сформировавшаяся в специфических условиях ментальность россиян исключают возможность их реализации в ближайшей перспективе.

При этом большинство сторонников второго варианта - как ученые, так и практические политики - постоянно выделяют в качестве главного довода отсутствие в России правовой культуры, который был всесторонне обоснован еще в начале XX века авторами сборника «Вехи». Например, А.Валицкий в книге «Философия права русского либерализма» считает этот довод решающим: «Окончание работы над книгой, - отмечает он, - совпало во времени с избранием на пост генерального секретаря КПСС Михаила Горбачева. В конце 1986 г. я уже видел основания для надежды, что политика нового лидера ускорит запоздалый, но неотвратимый процесс детоталитаризации СССР, что приведет, в свою очередь, к демонтажу “реального социализма” и отказу от легитимизирующей его коммунистической идеологии. Мне хотелось верить, что это может произойти на путях разумной “политики права” (выражение Петражицкого), без опасного разжигания политических страстей и тем более хаотического демонтажа хозяйственных структур. Из этого видно, что правильное предчувствие “великой перемены” сочеталось у меня с чрезмерным оптимизмом относительно судеб новой, возрожденной России. На самом деле переход России к экономической и политической свободе оказался настолько трудным и разочаровывающим, что само понятие либерализма дискредитировалось в глазах широких слоев населения. Тем более важно подчеркнуть, что лучшие представители русской либеральной традиции никогда не отождествляли либерализм с неограниченной свободой рынка, ослаблением государственности и неконтролируемым ростом социального неравенства. Напротив: они защищали идею центрального места права в либеральной культуре, обосновывали программу превращения России в правовое государство,

заботящееся о честности экономического соревнования и стремящееся обеспечить каждому гражданину “право и достойное существование”» [7, с.21].

В истории российской философской и политической мысли обозначенные выше вопросы постоянно возникали в том или ином виде в спорах сторонников либерализма и его принципиальных противников со второй половины XVIII – до конца XX столетий. Однако адекватный научный анализ этих споров во многом зависит от возможности сформировать исходную «классификационную модель», с помощью которой может быть разработана приемлемая в научном плане типология российского либерализма, объединяющая исторический и сугубо теоретический подходы.

Решение этой проблемы осложняется чрезвычайным многообразием научных и философских интерпретаций как самого понятия «либерализм», так исторических истоков и смысловой структуры либеральной идеологии. Следует с самого начала признать, что в чисто методологическом плане к характеристикам споров, разворачивающихся вокруг данной категории, вполне применимы те суждения, которые были высказаны более десятилетия назад Р.Беллами и А.Мейсоном по поводу трудностей, связанных с формулированием и оценкой политических понятий: «Более старые тексты, посвященные политическим понятиям, стремились предлагать нейтральные определения, которые должны приниматься каждым, независимо от политических предпочтений и ценностей. К сожалению, эта задача оказалась гораздо более трудной, чем полагали ранее» [91, p.1].

Научная и философская литература, посвященная либерализму безбрежна: даже для простого и поверхностного изучения монографий и статей, появившихся во второй половине XX - начале XXI вв. молодому ученому может не хватить научной жизни. Однако уже беглого взгляда на опубликованные книги и статьи вполне достаточно, чтобы прийти к совершенно определенному и далеко не утешительному выводу: универсальных типологий либерализма до сих пор не существует. Линии, разделяющие его интерпретации, проходят по многим сферам жизнедеятельности и культуры – экономической, политической, социальной, и деятельности интеллектуальной – философии, истории, политике, по регионам и странам, историческим этапам эволюции общественной мысли. Сведение многообразных взглядов и подходов в рамках какой-либо теоретической схемы возможно только путем выделения некоторых исходных принципов, оформившихся уже на раннем этапе существования либеральной традиции.

Фундаментальный вопрос современной либеральной теории можно сформулировать следующим образом: в каком отношении находится принцип свободы, составляющей смысл общественной деятельности, к совре-

менному государству, регулирующему эту деятельность? Иными словами, каким способом следует вычитать принуждение по отношению к индивиду из его свободы? Многообразные течения внутри либерализма дают различные ответы на этот вопрос [35, p.21-22].

Современный либерализм обычно разделяют по двум основным критериям: защите экономической и политической свободы и лозунгу, восходящему к европейской классической либеральной традиции начала XIX в.: «минимум государства - максимум рынка». Свобода обмена, собственности и экономическая эффективность неотделимы в либеральной теории от идеи общественного благосостояния.

Дискуссионный характер основных либеральных принципов (следствием которого являются постоянные расколы в либеральных организациях, полемика в многочисленных журналах и научной литературе) определяется отсутствием четкой и логически непротиворечивой взаимосвязи между ними. Уже идеологи раннего либерализма (Д.С.Милль и др.) вынуждены были признавать, что:

а) общественные пределы свободы личности устанавливаются не только государством, но и деятельностью самих индивидов и создаваемых ими организаций;

б) государство и общественный сектор экономики могут стать средством реализации желаний индивидов и, следовательно, орудиями их свободы. Более того, рыночная система отнюдь не является идеальным средством обеспечения всеобщего благосостояния, но часто демонстрирует неэффективность, которая проявляется в инфляции, безработице, массовом пауперизме, требующих, в конечном итоге, государственного вмешательства.

На протяжении длительного времени либерализм не мог точно сформулировать свою позицию в вопросе - каковы роль и пределы публичного сектора в общественной жизни и постоянно колебался между концепцией «нулевого государства» (направление, именуемое себя *либертаристиком*) и «минимальным государством» классического образца, сводимого к полиции и армии.

Современная традиция либеральной идеологии также имеет различные точки отсчета. В определенном плане современная либеральная теория постоянно продолжает обращаться к идеям, сформулированным шотландским философом и экономистом А.Смитом в книге «Богатство народов», которая всегда рассматривалась как апология свободы рынка во имя экономической эффективности и против вмешательства государства. А.Смит «доказывал, что свободная торговля и международное разделение труда послужат всеобщему благу и что меркантилизм не только уменьшает всеобщее благосостояние, но и влечет за собой дороговизну, гонку воо-

ружений и войны. Эти аргументы, провозглашенные английскими викторианскими либералами, могут быть названы официальной идеологией либерального капитализма, Международного валютного фонда и других сегодняшних межнациональных организаций, а также всего современного мирового экономического порядка» [21, с.62]. Традиция викторианского либерализма во второй половине XIX – начале XX вв. также породила и стимулировала множество сопутствующих концепций, включая теорию «либерального империализма», представленную лордом Розбери и историком Д.Р.Сили [21, с.65-66].

Либерализм как политическая теория во многом опирается на аргументы английского философа Д.Локка, отрицавшего абсолютистскую власть и обосновавшего приоритет собственности (и обмена) над политической. Роль государства сводилась Локком до функции «стража благосостояния». Гарантом этой роли является общественный договор. «Контрактный либерализм» в конце XX в. изыскивает более обширное место для государственных институтов и публичных служб, дополняя Локка критикой рыночного хозяйства в плане его эффективности (в том числе и на уровне экономической науки - разработка новой концепции государственного сектора экономики, регулирование безработицы, эффективная внешняя политика) [108].

В целом идеологию современного либерализма можно рассматривать в свете различных вариантов классификаций. В иерархическом плане, либерализм распадается на:

а) *академический*, представленный трудами политических философов, теоретиков, экономистов;

б) «*вульгарный либерализм*», как совокупность «общих мест», постоянно встречающихся в газетной и журнальной публицистике, памфлетах и многочисленных телепередачах.

Либерализм различается по сферам применения на *экономический*, ориентированный на экономические модели общественного регулирования; *политический*, относящийся к сфере политической жизни и направленный на обсуждение политического плюрализма и демократии; *либерализм нравственный*, или *моральный*, выступающий за терпимость и свободу стилей жизни и поведения. Можно также говорить о *социальном* либерализме, подчеркивающим единство моральных вопросов с обсуждением проблемы гражданских прав.

В академическом либерализме в настоящее время обычно различают два важнейших направления. *Либертариистский* либерализм отстаивает принцип «нулевого государства». Основные теоретические основы этого направления были разработаны в книге Р.Нозика «Анархия, государство и утопия» (1974) [87]. Другим ведущим направлением является *утилитари-*

стский либерализм, развивающий в области экономической и политической теории тезис, согласно которому центральным пунктом морали и политики является (или должно быть) содействие счастью. «Возможно, наиболее важный вопрос, разделяющий утилитаристов, состоит в определении счастья как “благосостояния” или “пользы” или же “всего, что делает жизнь стоящей того, чтобы жить”» [83, р.3; 94; 60; 56]. Оба направления содержат «критическое ядро», включающее в себя три основных критерия: свобода, «минимальное государство», счастье – благосостояние – эффективность. Системы, основанные на трех данных критериях, распадутся на множество линий аргументации. Например, для *доконтрактного* либерализма характерно предельное сближение понятий «свобода» и «минимальное государство». Обычно не уточняется - до какого предела должно простираться ограничение общественного сектора.

Связь между либертариистским и утилитаристским направлениями обеспечивают экономические теории, в которых доказывается, что экономика, основанная на свободном обмене, должна удовлетворять требованию, называемому «критерием Парето». Это критерий эффективности, устанавливаемый путем ссылки на этический принцип счастья индивида (либеральные экономисты предпочитают называть это «предпочтениями» или «различными видами пользы»). В соответствии с этим принципом, состояние общества удовлетворяет критерию Парето, если в любом другом возможном обществе человек оказывается менее состоятельным, считает себя менее счастливым и т.д. Для либертариистов такое качество жизни является непосредственным следствием свободы обмена [80; 54].

Напротив, для либералов-утилитаристов свобода обмена и сама рыночная система нуждаются в дополнительных средствах защиты. При таком подходе свобода не рассматривается как конечная цель, но лишь как средство для эффективного действия, следствием которого является благополучие - материальное и душевное. Так, «минимальное государство» рекомендуется потому, что рыночная система является эффективной и т.д.

Тем не менее, несмотря на принципиальную возможность свести наиболее важные элементы либеральной идеологии в единую общую схему, проблема определения самого понятия «либерализм» и трактовки его содержания по-прежнему остается актуальной.

Обсуждая сравнительно недавно эту проблему, М.Фриден вполне справедливо и весьма остроумно отмечал: «Не существует единственной, недвусмысленной вещи, называемой либерализмом. Все либерализмы, которые когда-либо существовали и продолжают существовать, выбирают – обдуманно или бессознательно – определенные номера из накопившегося и переполненного либерального репертуара и откладывают в сторону прочие то ли потому, что некоторые элементы несовместимы с другими, то ли

из-за изменения интеллектуальных мод и практик. Как следствие, множество систем верований и теорий гнездятся под заголовком “либерализм” и ни одна из них не может вместить в себя все возможности – идеи и разновидности политического устройства - которые могут в себе заключать или сам термин в своей максимальной, но гипотетической полноте, или же те виды либеральных политических практик, которые накопились во времени и в пространстве» [53, p.5; 50, p.1-4; 52; 51, p.21-34; 99, p. 139 sq.; 38, p.189-211; 88, p.12-17; 45, p.3-8; 111, p.4-7]. Вместе с тем, своем фундаментальном исследовании «Либеральные языки» М.Фриден специально подчеркивает, что современный либерализм как философия, формулируя и защищая принципы, составляющие его сердцевину - свобода, индивидуальность, прогресс, рациональность, забота об общественном благе, ответственная и ограниченная власть - «может быть понят как моделирующее средство, с помощью которого универсальные основополагающие правила формируются для справедливого и свободного общества, правила, которые, в частности, позволяют каждому индивиду честно и на равной основе стремиться к избранному [им] плану жизни» [52, p.137, 28].

Разумеется, список «универсальных основополагающих правил», перечисленных М.Фриденем, не может считаться полным. Например, для У.Черчилля уже на раннем этапе его политической карьеры одной из ключевых категорий либерализма и соответствующего типа политики была «безопасность собственности». «Безопасность собственности, - отмечал он в одном из своих парламентских выступлений, - зависит от ее широкого распространения среди огромного числа людей, принадлежащих ко всем классам населения [страны]. И от года к году собственность становится все более безопасной, потому что она распределяется постепенно все более обширным образом. Общество, в котором безопасность собственности не обеспечена, будет быстро вырождаться в варварство. Общество, в котором безопасность собственности обеспечена абсолютно вне зависимости от всех представлений о справедливости, характеризующих способ ее приобретения, неизбежно придет не к варварству, а к смерти» [39, p.102; 20, c.10].

Анализируя дилеммы и противоречия либеральной мысли и практики, многие из политических теоретиков послевоенной эпохи приходили к выводу, что их преодоление возможно в рамках идеологического и политического компромисса, достижимого только в конституционной демократии, реализующей в современных условиях специфически либеральную концепцию справедливости. «Общее понимание справедливости как честности, - подчеркивал Д.Ролз, - создает конституционную демократию», поскольку «основные свободы демократического режима надежнее всего обеспечиваются с помощью этой концепции справедливости». В рамках

конституционной демократии «прочнее всего основа у наших свобод тогда, когда они выводятся из принципов, на которые могут согласиться люди, честно относящиеся друг к другу, при условии, конечно, что они вообще могут на что-либо согласиться» [22, с.217]. Основой такого соглашения является «воображаемый общественный договор как средство выбора наилучшей концепции справедливости» [44, р.219].

В своей поздней работе «Политический либерализм» Д.Ролз, характеризуя либеральную плюралистическую основу демократического устройства, неизменно настаивал на том, что современное демократическое общество «характеризуется не просто плюрализмом всесторонних религиозных, философских и моральных доктрин, но плюрализмом несовместимых, но все же разумных полноценных учений. Ни одна из этих доктрин не утверждается гражданами в целом. Нельзя также ожидать, что в обозримом будущем одна из них или несколько других разумных доктрин будут когда-либо одобрены всеми или почти всеми гражданами. Политический либерализм исходит из того, что в политическом плане плюрализм разумных, хотя и несовместимых полноценных доктрин, является нормальным результатом деятельности человеческого рассудка в рамках свободных институтов конституционного демократического режима. Политический либерализм также предполагает, что разумная полноценная доктрина не отвергает существенных сторон демократического режима. Конечно, в обществе могут существовать неразумные и иррациональные, даже безумные обширные доктрины. В этом случае проблема состоит в том, чтобы сдерживать их таким образом, чтобы они не подрывали единство и справедливость в обществе» [92, р.XVI-XVII]. Именно это обстоятельство является непосредственной причиной того, что «не существует установленного значения либерализма: он имеет много форм и значений, те, кто о нем пишут, характеризуют его различными способами... В данный момент существенная вещь состоит в том, чтобы подчеркнуть то огромное значение, которое либерализм придает определенному набору свобод скорее, чем свободе как таковой. Если иметь это в виду, то второй элемент содержания либерализма заключается в том, что свободам приписывается определенный приоритет, т.е. определенная сила и вес. Это означает на деле, что обычно ими нельзя жертвовать для того, чтобы приобрести большее социальное благосостояние или же во имя перфекционистских ценностей. И это ограничение, говоря практически, является абсолютным» [93, р.11-12].

Одним из важнейших свойств либеральной мысли на любом этапе его развития всегда была принципиальная «установка на спор», стремление его адептов обсуждать как собственные исходные предпосылки и базовые принципы, так и изыскивать новые формы аргументации для их дальней-

шего творческого обоснования, в том числе и путем включения в либеральный дискурс идей своих оппонентов. Это свойство французский политический философ Клод Лефор не случайно называл «полемическим либерализмом» [69, p.113 sq.]. Оно в свое время было прекрасно охарактеризовано А.Макинтайром. «Либерализм..., - отмечает он, - действительно выступает в современных дебатах под разными личинами. Поступая подобным образом, он зачастую оказывается успешным, приобретая раньше других преимущественное право на дебаты, давая иные формулировки раздорам и конфликтам с либерализмом и создавая впечатление, что они становятся дебатами внутри либерализма. При этом под вопросом оказываются те или иные моменты структуры позиций или видов политики, но никак не фундаментальные принципы либерализма, связанные с индивидами и выражением их предпочтений. В итоге так называемый консерватизм и так называемый радикализм в подобных современных обличьях являются в целом для либерализма лишь отговорками: актуальные дебаты внутри современных политических систем происходят почти исключительно между консервативными либералами, либеральными либералами и радикальными либералами. В таких политических системах находится немного места для критики самой системы и, следовательно, для постановки либерализма под вопрос» [78, p.392].

Неизбежным следствием понятийной и идеологической гибкости либеральной теории является усиливающаяся неопределенность ее категориального аппарата, что влечет за собой необходимость его постоянной корректировки, осуществляемой, как правило, в полемической форме. К XXI веку векторы совместимости современного либерализма (по крайней мере, на уровне теории) с противостоящими ему когда-то идеологическими течениями нередко начинают трактоваться настолько широко, что у некоторых западных ученых даже считается вполне допустимым, например, искать точки соприкосновения между идеями Д.С.Милля и Д.Ролза с современным шиитским исламом [57, p.2-3]. Или же проводить обширные параллели не только между либерализмом и новыми версиями консервативных и социалистических идеологий, но и сопоставлять, например, либеральную и иудаистскую традиции. «Большинство, - отмечает, например, Э.Александр в работе «Классический либерализм и иудаистская традиция», - анализирует или документирует расхождение между классическим либерализмом и иудаизмом... Они также судят о либерализме в соответствии со стандартами иудаизма вместо того, чтобы следовать обычной процедуре... и оценивать иудаизм в соответствии со стандартами либерализма» [29, p.XI].

Этот список постоянно пополняется и чисто индуктивным путем, в том числе и в ходе постоянных поисков исторических истоков либерализ-

ма и увеличения количества его «отцов-основателей». Размытость понятия «либерализм», естественно, затрагивает и область истории. Например, французский исследователь Ф.Фабри в работе «Рим от либерализма к социализму» отмечает: «Римский либерализм в историческом плане – это, прежде всего, средство раз и навсегда избежать тирании. Для этого римляне создали юридическое и институциональное оружие, эффективность которого без сомнения превосходила все их первоначальные предусмотрительные меры: в Риме оказалась основательно защищенной не только свобода, но само правление, основанное на праве, что способствовало экономической мощи города и в равной степени его внешнему престижу, предоставив ему сравнительное преимущество перед всем остальным древним миром. Оно придало ему необыкновенную прочность, равно как и способность развернуть все свои гигантские силы, что и привело его к мировому господству» [(46, p.11)].

В свою очередь, Дж.В.Фемиа, автор работы «Новый взгляд на Макиавелли» считает итальянского мыслителя предшественником традиции, именуемой «скептическим либерализмом». «Данная традиция, - утверждает он, - развивается в дальнейшем Гоббсом и Юмом и, достигая кульминации в блестящей атаке Бентама на бессмысленные софизмы учения об естественных правах, правомерно рассматривает политику не как коллективное воплощение абстрактных принципов и вневременных моральных правил, применимых для всех форм общества, но, скорее, как конфликт различных интересов и целей с последующим поиском максимального удовлетворения человеческих желаний» [49, p.15; 48, p.1-63]. Определяя политическое сообщество «как арену конфликта и борьбы между противостоящими социальными ценностями и интересами», Макиавелли «осуществил радикальный разрыв с предшествующей политической мыслью и стал глашатаем *современного либерального плюрализма* [курсив мой – В.Г.]. Свобода для него, как и для нас, требует *утверждения* частных желаний, а не их *поглощения* некоей коллективной волей, а социальная связь, скорее, предполагает, а не исключает дисгармоничного воздействия сил, движимых личным интересом» [49, p.92].

В академических кругах обозначенные выше универсалистские, с оттенком европоцентристского постмодернизма, подходы встречаются, как правило, довольно резкое противодействие. «Либерализм, как вам скажут, - отмечает Э.Фосетт, - это этическое вероучение, экономическая картина общества, философия политики, обоснование капитализма, провинциальный западный взгляд, преходящая историческая фаза или вневременная совокупность универсальных идеалов. Ни одно из этих утверждений не является ложным в строгом смысле этого слова, но любое из них является частичным... Либерализм не обладает мифом о своем происхождении и не

имеет года рождения. Хотя его истоки простираются настолько же далеко, насколько вас могут увлечь собственные энергия и любопытство, он возникает и как политическая практика распространяется по Евро-Атлантическому миру только после 1815 года. Либерализм отвечал новым условиям общества, заряженного капитализмом и потрясенного революцией, в котором материальные и этические изменения, хорошо это или плохо, рассматриваются как неотъемлемые» [47, р.ХІІ; 62].

Комментируя обозначенную выше тенденцию к обоснованию концепции либерального плюрализма путем ее проекции в ренессансную политическую мысль, Д.М.Парриш, в частности, подчеркивает: «Очевидно невозможно изучать историю ценностного плюрализма с точки зрения того, что именно различные мыслители должны были непосредственно говорить об этом предмете. Равным образом невозможно изучать историю либерализма на основании того, что его прародители должны были о нем говорить. Ценностный плюрализм, как и либерализм, является изобретенной нами современной категорией, используемой для того, чтобы наклеить этикетку на что-то для нас важное, возникающее таким образом, что те, кто участвуют в его формировании, едва ли способны это замечать. Не существует никакого довода в пользу самого предположения, что история ценностного плюрализма не может быть изучена, как и для того, чтобы предполагать, что мы должны оставить наши попытки понять истоки либерализма. Но их изучение потребует объяснительного подхода, являющегося строгим, но все же обладающего гибкостью, способного обнаруживать многообразные темы, которые данный предмет включает в себя во всем многообразии исторических контекстов» [89, р.259-260; 59, р.79 sq.; 16, с.196].

Разумеется, истоки того, что обычно называют либеральной традицией, в отличие от других традиций мысли, нельзя определить вполне определенно. Речь, конечно, идет не о частных случаях и ситуативных заимствованиях. Например, Д.С.Милль охотно заимствовал для разработки собственной версии либерализма концепции античной и средневековой политической философии, идеи Руссо, немецких романтиков и др. [40, р.1-2]. В свое время Э.Шилз вполне справедливо отмечал в книге «Традиция»: «Христианская традиция длится около двух тысячелетий. Либеральная традиция насчитывает несколько веков, марксистская традиция – один век и одну треть. Традиция “модернизма” в искусстве и литературе развивается примерно столько же, как и марксистская традиция или немного больше. Институты, которые имеют наименования, предполагаемые даты основания и известных отцов-основателей, зачастую трудно датировать в точности. Причем не из-за отсутствия существенных фактических данных. Их возникновение может быть постепенным процессом. Гораздо труднее

установить исходную точку традиционной цепочки верований или образчиков поведения» [103, p.16].

На наш взгляд, одной из причин подобных трудностей является постоянно возрастающее противоречие между общим содержанием либеральной теории и усилением ее *культурной и региональной* вариативности. Истоки данного противоречия восходят к постоянно акцентуируемым историческим различиям в формировании европейской и американской традиций либеральной культуры. Так или иначе, анализ исторических особенностей американского либерализма почти всегда возвращает исследователей к проблеме европейских истоков либеральной идеологии.

По мнению современных аналитиков, в европейском понимании «либералом» считается тот, кто подчеркивает ценность индивидуальной свободы, кто рассматривает различного рода меры и виды деятельности, как экономической, так и политической, прежде всего, в плане их воздействия на свободу. Экономический либерализм поддерживает те виды политики, которые продвигают и расширяют экономическую свободу как ради нее самой, так и потому, что они способствуют большему процветанию» [58, p.1]. Л.Харц, неоднократно настаивавший в широко известной работе «Либеральная традиция в Америке» на необходимости изучения американской истории «в неразрывной связи с историей европейского общества», фактически ограничивает эту «неразрывную связь» резким противопоставлением «природы американского общества, где не было феодальных институтов» европейской традиции, сохранившей «феодальные структуры и феодальный этос» [28, с.14]. В частности, он также утверждает: «Одна из главных характерных черт общества без феодальных корней – отсутствие подлинных революционных традиций, которые в Европе связываются с Английской и Французской революциями. Члены подобного общества, по словам Токвиля, “рождены равными”. А там, где нет революционной традиции, нет и традиции реакции на нее: нет Робеспьера, не может быть и де Местра, нет Сиднея, нет и Карла II. Как сказал Сантаяна, имея в виду американскую демократию, либерализм этого общества – “естественный” феномен... В своем анализе истории Маркс допустил ошибку, когда связал возникновение социалистической идеологии с объективным развитием экономических сил. В действительности социализм – это во многом идеологический феномен, обязанный своим появлением классовой теории и либеральной революции, рожденный на почве старого порядка. И вовсе не случайно в Америке, не знавшей феодальных традиций, отсутствуют и социалистические традиции. Скрытые корни социалистической мысли повсюду на Западе можно обнаружить в феодальном этосе. Феодальный строй инспирировал теории Руссо, а вместе они инспирировали Маркса» [28, с.15-16].

Следует отметить, что в настоящее время далеко не все исследователи американской либеральной традиции склонны постоянно окрашивать ее в оптимистические тона с неизменными ссылками на составившую эпоху книгу А. де Токвиля «О демократии в Америке». Причины подобного перелопа настроений и чувств некоторые ученые склонны объяснять нарастающим процессом атомизации американского общества, начавшимся еще в послевоенный период и сегментации политической жизни и культуры. Как отмечает американский политолог Р.Мадсен, ссылаясь на мнение историка Р.Вибе, «то, что держит американцев вместе, это их способность жить врозь. Американское общество никогда не было связано неким образующим свод консенсусом верований, ценностей или теорий социального порядка; оно, скорее, раздроблено на бесчисленные сегменты – “первичные сферы идентичности, ценностей, ассоциаций, целей” – которым удавалось, тем не менее, сосуществовать более или менее мирно (по сравнению с другими странами). Их успех в мирном сосуществовании был связан с их успехом в самоизоляции друг от друга. В ранние периоды американской истории такое отгораживание было возможно благодаря изобилию американского общества... В обществе изобилия, основанном на динамичной, постоянно растущей экономике, члены каждого сегмента могли фокусировать свою энергию в наибольшей степени внутрь, [сосредотачиваясь] на задаче приобретения собственной доли изобилия. Их не слишком беспокоило то, что преуспевание других сегментов могло подорвать их собственные шансы на успех – успех, понимаемый в терминах общих ценностей их собственного сегмента. Они могли занимать по отношению к другим сегментам позицию благожелательной небрежности... Но в конце двадцатого века изобилие, которое давало возможность разнообразным сегментам американского общества отгораживаться друг от друга, исчезло» [79, p.457-458].

По мере развития данного процесса, американский либерализм претерпевал весьма существенные трансформации, имевшие далеко идущие культурные и политические последствия. Еще в 1962 г. один из наиболее выдающихся представителей европейской либеральной школы Л. фон Мизес отмечал в предисловии к англоязычному изданию своей всемирно известной книги «Либерализм в классической традиции» (1927 г.): «Те, кто знаком с сочинениями по вопросу о либерализме, которые появились в последние несколько лет, а также с современным лингвистическим словоупотреблением, может быть, заметят следующее: то, что называется либерализмом в настоящем труде, не совпадает с тем, что подразумевается под этим термином в современной политической литературе» [81, p.198]. В предисловии к новейшему изданию книги Л. фон Мизеса Б.Гривс приводит, в частности, характеристику современного либерала, данную сенато-

ром конгресса США Д.Кларком: «Чтобы избавиться от призрака и перестать думать о семантике, либералом... считается тот, кто верит в использование всей силы правительства для прогресса социальной, политической и экономической справедливости на муниципальном, государственном, национальном и международном уровнях... Либерал верит, что правительство является подходящим орудием, которое надо использовать для развития общества, стремящегося придать христианским принципам поведения практический эффект» [81, p.V].

Комментируя многочисленные определения такого рода, уже давно вошедшие в обиход, сам Л. Фон Мизес вполне справедливо отмечал: «Пожалуй, удивительно, что подобные идеи в этой стране (в США – *В.Г.*) рассматриваются как специфически американские, как продолжение принципов и философии отцов-пилигримов, тех, кто подписал Декларацию независимости, авторов конституции и “Статей федералиста”. Только немногие люди понимают, что эта будто бы прогрессивная политика родилась в Европе и что наиболее блестящим ее сторонником в девятнадцатом веке был Бисмарк, политику которого ни один американец не назвал бы ни прогрессивной, ни либеральной. Бисмарковская *Sozialpolitik* была освящена в 1881 г., более, чем за пятьдесят лет до ее воспроизведения в “новом курсе” Ф.Д.Рузвельта. Следуя за пробудившейся Германской империей – тогда наиболее могущественной державой – все европейские промышленные нации в большей или меньшей степени приняли систему, которая претендовала на то, чтобы облагодетельствовать массы за счет меньшинства “суровых индивидуалистов”. Поколение, которое достигло возраста, разрешающего принимать участие в голосовании, после окончания первой мировой войны, принимали этатизм как нечто само собой разумеющееся и испытывали только презрение к “буржуазному предрассудку” – свободе» [81, p.XVII].

В современной Европе, в отличие от США, эволюция либеральной традиции оказалась гораздо более сложной и противоречивой: «многое из традиции либерализма было воспринято, но само название ассоциировалось в умах многих с элементами, которые отвергались. Многие из тех, кто, как и в США, называли себя либералами, отмежевывались от существенных частей традиции. Определенные элементы либерализма, в особенности высокая оценка материального благосостояния индивидов, вступили в комбинацию с традицией, которая вдохновлялась и развивалась в форме негативного ответа на неспособность либерализма вытащить из нищеты остаточное меньшинство населения... Традиция европейского либерализма подвергалась суровой критике в интеллектуальных кругах в конце девятнадцатого века вследствие противоречия между предсказываемыми им выгодами и его неспособностью эти выгоды создавать» [103, p.224]. Так,

постепенно на Западе формировались группы, которые Э.Шилз именуется «коллективистскими либералами», близкими по идеологическим ориентациям к «демократическим социалистам» [103, p.227].

В некоторых странах Западной Европы социалисты до сих пор выступают в роли инициаторов либеральных программ реформирования экономики и политической системы. Например, по мнению, Г.Сарла, автора книги «Покончим с либерализмом по-французски», «именно социалисты в начале 1980-х гг. изобрели либерализм на французский манер... Все последующие президенты и правительства – Рокар, Ширак, Жоспен, Саркози, Олланд в дальнейшем лишь увековечивали эту модель» [97, p.6; 95; 90; 70; 63; 31; 71]. Самим же либералам некоторыми философами и политическими теоретиками XX в. нередко отводилась довольно одиозная роль «родоначальников» реакционных праворадикальных движений, включая национал-социализм и фашизм. «Либерализм, - писал Т.В.Адорно, - выпестовавший культуриндіустрию, формы рефлексии которой навлекли на себя негодование жаргона подлинности, хотя и он сам является одной из них, был предтечей фашизма, который растоптал как своего прародителя, так и позднейших его сторонников» [1, с.58].

Такого рода представления, естественно, не могут не «прагматизировать» до самой крайней степени теоретические подходы к определению самого понятия «либерализм», придавая ему чисто утилитарный характер. «Можно сказать, что либерализм, - отмечает Т.Магнелл, - не является тем, чем он обычно представляется. Термин “либеральный” становится чем-то приближающимся к свободному использованию власти, в особенности теми политиками, которые готовы продвигать программы, пользуясь деньгами других людей. Каким образом термин оказывается узурпированным сторонниками экспроприации – это, конечно, любопытно, но не является беспрецедентным для терминов, стремящихся стать почетными. В любом случае присвоение слов только усиливает значение защиты от посягательств на индивидуальные свободы» [73, p.1; 36].

На фоне такого рода определений гораздо более уважаемыми выглядели близкие по смыслу понятия «консервативный либерализм» и «либеральный консерватизм», символизирующие идеологическое направление, которое часто связывают с именами А.Смита, Д.Юма, Э.Берка, К.Менгера, Ф.А. фон Хайека и др. [55, p.10]. Несмотря на постоянно ведущиеся дебаты относительно того – можно ли считать либеральный консерватизм вполне устойчивой политической традицией, ученые, как правило, не выражают сомнений относительно как самого понятия, так и различных вариантов его определения, характеризующего «скорее моральную, чем теоретическую приверженность тому, что может быть названо “Великим обществом” и “Абстрактным обществом”, хотя Хайек предпочитает назы-

вать его “Расширенным Обществом”» [55, p.11]. Консервативный либерализм как теория является «попыткой понять причины возникновения этой цивилизации и необходимые предварительные условия для ее последующего существования. Он стремится ответить на кантовский вопрос, в котором объединяются признание индивидуального неведения и успеха, достигаемого коллективно: каким образом возможно Расширенное Общество с присущими ему индивидуальностью, рациональностью и всем прочим, которое мы бездумно принимаем как данность? Каким образом люди могут сотрудничать и действительно в невероятной степени содействовать друг другу, совсем друг друга не зная? Предлагаемый консервативными либералами ответ вкратце звучит примерно так: человек развивает, но не проектирует систему правил, которая делает такой порядок возможным. Он, если процитировать излюбленные пассажи Хайека из сочинений Адама Фергюсона, сталкивается “с установлениями, которые действительно являются результатом человеческого действия, но не следствием реализации какого-либо человеческого замысла”... Консервативный либерализм – это признание ограниченности индивидуального разума, соединенное с признанием Расширенного Общества, и последующий поиск теоретического понимания системы правил, которые помогают нам преодолеть ограниченность человеческого разума и пользоваться плодами Расширенного общества» [55, p.11; 74; 34, p.86-91; 67; 84, p.19-39; 61, p.3-10; 107, p.92-94].

Вместе с тем, следует отметить, что в конце XX - начале XXI вв. наиболее активную роль в общественном дискурсе Запада играли радикальные неоконсервативные версии идеологии, сочетавшей консервативную программу политических реформ с ярко выраженной либертарианской (неолиберальной) риторикой, которая активно использовалась правящими кругами США и Западной Европы для идеологического воздействия на политические элиты стран Центральной и Восточной Европы в период так называемых «бархатных революций». «Революция в Центральной Европе, - писал Р.Бейнер, - приветствовалась либеральным, рыночно-ориентированным Западом, от всей души поздравлявшим себя. Такого рода поздравления, как представлялось, были вполне оправданы, во-первых, потому, что Запад “выиграл” войну определенного рода, которая велась в предшествующие четыре десятилетия; а во-вторых, потому, что экономический динамизм либеральных обществ, как полагали, был решающим признаком превосходства Запада над Востоком, обеспечивающим победу в этой войне» [32, p.Ш; 11, с.30-39].

Но одновременно все более явственными становились противоречия современного либерализма как в политическом, так и в этическом и культурном плане. «Другой глубокий парадокс современного либерального

упорядочивания, - отмечает Р.Бейнер, - жизни состоит в том, что, усиливая в высшей степени ограниченное видение достоинства и уникальности индивида в рамках его или ее отдельной субгруппы, он одновременно предлагает коллективный образ жизни (“американизм”), который, быстро распространяясь, опутывает земной шар... Либерализм не в меньшей степени, чем социализм, феодализм или любой другой социальный порядок, - это глобальной устройство, т.е. образ жизни, который исключает другие образы жизни» [32, p.24].

Данная тенденция обозначилась уже в последние два десятилетия прошлого века. Еще накануне победы неоконсерваторов в США на президентских выборах 1980 г. Ирвинг Кристол, один из главных политических философов и идеологов этого направления, весьма виртуозно обосновывавший «новый курс» Р.Рейгана, также отмечал: «Либерализм лишь разделяет те ожидания, которые свойственны нашему столетию и отнюдь не являются изобретением либералов. Демократический социализм только в гегелевском смысле может считаться осуществлением либерализма: он одновременно вбирает его в себя, выходит за его пределы и уничтожает его. С другой стороны, неоконсерватизм действительно является “реформаторским”... Он пытается “выйти за пределы” современного либерализма путем возврата к подлинным истокам либерального мировоззрения, чтобы исправить искажения современной либеральной ортодоксии. Таков был путь всех реформаций - религиозных и политических» [27, с.88].

Такого рода признания и констатации постоянно вызывали реакцию отторжения у американских левых интеллектуалов. «Фактически, - отмечал Н.Хомский, характеризуя идеологическую ситуацию в США - понятия “либеральный” и “консервативный” интересны в том отношении, что они именно тотально поменялись местами. То, что мы теперь называем “консерватизмом” в словарном смысле, называлось “либеральным” в конце XIX века... Современный консерватор, такой как [Роберт] Тафт, хочет урезать власть государства, уменьшить государственное вмешательство в экономику... Это типичный современный консерватизм... Новое значение термина “консерватизм” в применении к сторонникам Рейгана вообще не имеет никакого значения. Эти парни являются антиподами консервативного в любом смысле и по любому вопросу, о котором можно помыслить. Они верят в государственную власть, государственное насилие и расширение государственной власти. Они верят в беззаконие. И это не имеет с консерватизмом ничего общего» [37, p.655-656; 42].

Так постепенно, а в дальнейшем все более явно и резко в конце XX века вновь на передний план выступила тенденция антилиберальной мысли и критики, которая всегда развивалась параллельно вместе с самим либерализмом и практически никогда не прекращала своего существования.

В 1920-1930-е гг. на большей части европейского континента – от России до Италии и стран Пиренейского полуострова - либеральные порядки были практически стерты с лица земли совместными усилиями левых и правых радикалов, установивших жесткие авторитарные и тоталитарные режимы в результате серии успешных политических революций. Сразу после окончания Второй мировой войны основные причины краха либеральной идеологии и политики были выявлены в знаменитом «антилиберальном манифесте» «Человек науки против политики власти» (1946 г.), написанном Г.Моргентау, создателем современной версии теории политического реализма. «Фукидид, Макиавелли, Ришелье, Гамильтон или Дизраэли, - подчеркивал Моргентау, - всегда воспринимали природу международной политики как непрерывную борьбу за выживание и власть. Верно и то, что даже до того, как возникло новое направление международной мысли, эта концепция международных отношений подвергалась постоянным нападениям. Начиная с отцов церкви до писателей-антимакиавеллистов восемнадцатого века, международная политика превратилась в объект морального осуждения. Но современная международная мысль идет дальше. Она отрицает не только моральную значимость политической власти, суть которой и состоит в постоянном опровержении рациональных ценностей истины и справедливости; она отрицает, если не само фактическое существование политики власти, то, по крайней мере, ее органическую и неизбежную связь с жизнью человека в обществе. Френсис Бэкон только предрекал, что господство человека над природой придет на смену порабощению человека человеком. Но для ведущей международной мысли девятнадцатого века это пророчество стало истиной... В рациональной общественной системе нет места насилию. Поэтому для среднего класса жизненно важной (как в практическом, так и в интеллектуальном плане) становится проблема – каким образом избегать вмешательства извне, в особенности – насильственного вмешательства, поскольку тончайший механизм социальной и экономической системы предполагает рациональность мира в самом широком смысле этого слова. Возвышая эту проблему до уровня абсолютно непогрешимого философского и политического постулата, либерализм упускал из виду как уникальность, так и совершенно исключительный характер того опыта, в рамках которого эта проблема возникла. Ведь отсутствие организованного насилия в течение длительных исторических периодов является скорее исключением, чем правилом во внутренних, но не в меньшей степени и в международных отношениях» [82, p.42-43].

Развивая свою критику либеральной концепции власти, Г.Моргентау вполне справедливо подчеркивал, что либерализм твердо стоит на ногах, когда он отвергает насилие во внутривнутриполитических делах. Ведь он в значительной степени заменил господство с помощью открытого насилия си-

стемой косвенного господства, ведущего свое происхождение из специфических потребностей среднего класса и дающего ему преимущество в борьбе за политическую власть. Однако международные отношения никогда не перерастали «долиберальной» стадии. Даже там, где юридические отношения скрывают отношения власти, власть должна пониматься в терминах насилия – актуального и потенциального. Потенциальное насилие всегда имеет тенденцию к превращению в реальную войну. Различие между войной и миром состоит не в сущности, а в степени. Либералы, обманутые внешним сходством между международным миром и миром во внутренних делах в новейший период, перенеся свой местный опыт в международную сферу, приравнивают различие между войной и миром к различию между автократическим насилием и либеральной рациональностью [82, p.49-50].

Все подмеченные Моргентау aberrации либерального менталитета и политической практики отчетливо проявились в дальнейшем и на философском уровне. «Когда мы говорим о философии, - продолжает он, - мы ссылаемся на крайне неясные интеллектуальные допущения, которыми живет эпоха, ее базовые убеждения, такие как природа человека и общества, которые придают значение мысли и действию. Главная характеристика этой философии - это опора на разум, который находит с помощью серии логических выводов из постулатов или эмпирических данных истины философии, этики, а равным образом и политики и посредством своей собственной внутренней силы воссоздает реальность по образу этих истин... Философия рационализма неверно поняла природу человека, природу социального мира, природу самого разума. Она не понимает, что человеческая природа имеет три измерения: биологическое, рациональное и духовное. Пренебрегая биологическими импульсами и духовными чаяниями человека, она неправильно истолковывает те функции, которые выполняет разум в рамках человеческого существования как целого; она искажает проблему этики, особенно в политической сфере, и она извращает естественные науки, превращая их в орудие социального спасения, для которого их не приспособила ни их собственная природа, ни природа социального мира... В качестве политической философии рационализм неверно истолковал природу политики и политического действия в целом. Период между двумя мировыми войнами, который видел ее триумф в теории и на практике, засвидетельствовал также ее интеллектуальное, моральное и политическое банкротство» [82, p.2-3, 5].

Основную причину краха традиционной политической философии либерализма Моргентау усматривал в несоответствии между статичной (хотя и необходимой человеку) системой интеллектуальных допущений и крайне подвижным характером современной жизни, постоянно формирующей

новый опыт. Не сумев выразить того, что «человек улицы» «смутно предчувствовал, но все же сильно ощущал», а именно, - власти иррациональных сил над его жизнью, оставив без ответа вызовы новой политики, основанной на свойственной всем людям жажде власти, рациональная политическая философия уступила место не менее ущербной практической философии фашизма, рассматривавшей человека просто как объект политических манипуляций [82, p.7-9]. «Политика должна быть понята посредством разума, - отмечал Моргентау в завершении своего «обвинительного акта», - и все же не в разуме она находит свою модель» [82, p.10].

Как свидетельствует весь опыт эволюции идеологического дискурса на Западе в послевоенный период, инерция фундаментального скептицизма в отношении теоретических и практических возможностей либеральной идеологии оказалась настолько мощной, что и в начале XXI века альянс ученых и философов, выступающих против направления, именуемого ими «гегемонистским либерализмом», продолжал только укрепляться. Одним из важных моментов этого процесса стала разработка своеобразной философии и «историософии» антилиберализма в многочисленных трудах экономистов, социологов, философов и политических теоретиков, критиковавших либерализм не только с учетом современных реалий, но стремившихся опираться на давнюю, восходящую в эпоху Просвещения традицию неприятия либеральной философии¹. «Гегемонистские либералы, - отмечает С.Вольф-Девин, - стремятся распространить либеральные принципы на любую сферу жизни, даже на частные ассоциации, такие как семья и церковь. Конечно, проталкиваясь все дальше и дальше, гегемонистский либерализм перестает быть либеральным вовсе, поскольку ему не удастся продемонстрировать какое-либо уважение к предпочтениям и представлениям о совести людей, чуждающихся либерализма» (Wolf-Devine, 2003, p. 42; Katznelson, 1996; см. также: Savage, 2005, p. 7; Bivins, 2003; Aranzadi, 2006; Dolan, 2009, p. 22; Kelly, 2015, p. 329-352; Cohen, 2015, p. 189-211).

Особое неприятие у оппонентов вызывал «извращенный» характер подхода либералов к решению этических проблем, вызывавший весьма жесткую критику еще в конце XX в. «Либералы, - отмечает М.Сандел, - часто гордятся тем, что защищают то, чему они противодействуют, нап-

¹ Например, по мнению Р.Девиня, в восприятии Ж.-Ж.Руссо либерализм, акцентирующий внимание на сфере частной жизни индивидов, защищенных от государства, имеющего ограниченные функции, стимулирует лишь физические и эгоистические аспекты личной жизни [40, p.66-67]. Многообразные направления критики современной критики западной либеральной теории подробно охарактеризованы в книге Т.Николакопулос «Радикальная критика либерализма» [86, p.39-62; 68; 104, p.171-180, 189-194, 203-204; 102, p.401-422; 109, p.IX-XIV; 110, p.344-369; 73; 76, p.340-344; 85; 106; 105].

пример, порнографию или непопулярные взгляды. Они говорят, что государство не должно вторгаться в предпочитаемый образ жизни, но ему следует предоставить своим гражданам предельно свободный выбор собственных ценностей и целей, совместимых с аналогичной свободой для других. Такая приверженность свободе выбора постоянно заставляет либералов проводить различие между дозволением и восхвалением, между признанием какой-либо практики и ее одобрением. Одно дело, утверждают они, разрешать порнографию, и совсем другое – ее утверждать... Но в современном споре либеральные заявления очевидно становятся все более хрупкими, а их моральные основания все более смутными. Почему толерантность и свобода выбора должны превалировать, в то время как другие важные ценности находятся в опасности?» [72, p.1; 96, p.183].

Антилиберальный взгляд на исторический процесс состоит в том, что процесс либерализации и сам либерализм как направление экономической и политической мысли и практики, с точки зрения его противников, всегда развивались по восходящей линии в духе книги Френсиса Фукуямы «Конец истории и последний человек». Со второй половины XVIII в. его развитие действительно было поступательным, но к концу XIX в. векторы исторического развития резко изменились в неблагоприятном для либерализма направлении. К началу 1980-х гг., когда наступило улучшение, «экономический либерализм находился в упадке в течение ста лет» [58, p.5; 32].

Некоторые экономисты (например, Д.Хендерсон и др.) рассматривают саму идею «неолиберальной гегемонии» как пропагандистский миф, подчеркивая, что политика британских неоконсерваторов в 1979-1990 гг. была лишь отчасти либеральной и затрагивала только некоторые отрасли производства, в то время как в других сферах социальной политики (например, в сфере науки) она имела сугубо дирижистский характер [58, p.8-10]. К началу XXI в. «характерное большинство позиций по экономическим вопросам является анти-либеральным» [58, p.13]. Например, деятельность многообразных негосударственных организаций – в сфере бизнеса, профессиональной деятельности (профсоюзы и др.), потребительские ассоциации и группы по защите окружающей среды, группы содействия правам человека и помощи развивающимся странам, конфессиональные группы и гуманитарные организации – также антилиберальна по своей направленности [58, p.19-20].

Антилиберализм в начале XXI в. во многом отличается от аналогичных направлений, которые возникли четверть века назад. Д.Гендерсон выделяет три его современные, весьма существенные отличительные черты: 1. Рост сторонников экономической политики советского и (или) китайского типа; 2. Резкое усиление критики неолиберальных реформ; 3. Увели-

чение стран, групп и ассоциаций, причисляющих себя к жертвам политики неоконков и выступающих за активное государственное вмешательство в регулирование экономики и других сфер общественной жизни [58, p.21]. Иными словами, антилиберализм как направление общественной мысли и социальной политики отнюдь не пошел на убыль.

«Хрупкость» либерализма, столь рельефно охарактеризованная М.Саидом, на наш взгляд, определяется еще одним важным фактором, наметившимся во второй половине XX в. «При том уровне развития, которого достигло индустриальное общество, - подчеркивает один из виднейших немецких консервативных теоретиков Г.Люббе, - консерватизм, либерализм и социализм существенно утрачивают потенциал своего профилирования в качестве отдельных политических партий. Или, говоря иначе, консерватизм, с одной стороны, либерализм и социализм - с другой, в свою очередь, все менее способны выполнять роль некоего фирменного знака, который мог бы однозначно и различимо обозначать идентичность данной партии в отличие от всякой иной партии. Или формулируя эту мысль несколько иначе, нет уже больше партии, которая была бы способна выступать в исключительной роли: либо за социализм, либо за либерализм, либо за консерватизм» [77, s.57].

Литература

1. Адорно Т.В. Жаргон подлинности. О немецкой идеологии. - Москва: «Канон+» РОИИ «Реабилитация», 2011.
2. Бенуа А. де. Против либерализма (к Четвертой политической теории). - Санкт-Петербург: Амфора. ТИД Амфора, 2009..
3. Бергер М. Проскурнина О. Крест Чубайса. - Москва: КоЛибри, 2008.
4. Бердяев Н. Новое средневековье. Размышление о судьбе России и Европы. - Москва: СП Интерпринт, 1990.
5. Бердяев Н.А. Истоки и смысл русского коммунизма. - Москва: «Наука», 1990b. 223 с.
6. Бердяев Н.А. Падение священного русского царства: Публицистика 1914-1922. Вступ. статья, сост. и примеч. В.В.Сапова. - Москва: Астрель, 2007.
7. Валицкий А. Философия права русского либерализма. - Москва: Мысль, 2012.
8. Глазьев С. Оглянитесь на Россию. Открытое письмо президенту. // Новый Петербург. 21.06. 1996, № 24, с.1-2.
9. Добреньков В.И. О крахе либерализма в России. Письмо противникам президента В.В. Путина. - Москва: ООО «МАКС-Пресс», 2004.
10. Завершинский К.Ф. Символические структуры политической памяти. // Символическая политика. Вып.1. Конструирование представлений о

- прошлом как властный ресурс. Сб. науч. тр. / РАН ИНИОН. - Москва. 2012. Т.1, с.149-163.
11. Завершинский К.Ф. Политическая культура общества: от «зависимых переменных» к «сильной программе». // Политическая экспертиза: ПОЛИТЭКС. 2012. Т.8. №1, с.30-39.
 12. Завершинский К.Ф. Легитимация и делегитимация «советского» в политико-культурных практиках современной России. // Вестник Санкт-Петербургского университета. Серия 6. Философия. Культурология. Политология. Право. Международные отношения. 2013. №3, с.74-83
 13. Завершинский К.Ф. Символическая политика как социальное конструирование темпоральных структур социальной памяти. // Символическая политика. Вып.2. Споры о прошлом как проектирование будущего. Сб. науч. тр. / РАН. ИНИОН. – Москва, 2014, с.80-92.
 14. Завершинский К.Ф. Политическая культура versus политическая память. // Политическая экспертиза: ПОЛИТЭКС. 2015. Т.11. №2, с.5-19.
 15. Завершинский К.Ф. Политический миф в структуре современной символической политики. // Вестник Санкт-Петербургского университета. Серия 6. Политология. Международные отношения. 2015. №2, с.16-25.
 16. Завершинский К.Ф. Политическая культурология и антропология современной символической политики. // Российская политическая наука: Идеи, концепции, методы. Научное издание. - Москва: Издательство Аспект Пресс, 2015, с.196-207.
 17. Квачков В.В. Кто правит Россией? - Москва: Алгоритм, 2013.
 18. Крепость Россия: Прощание с либерализмом: Сборник статей. – Москва: Яуза, Эксмо, 2005.
 19. Ключевский В.О. Петр Великий среди своих сотрудников. // Ключевский В.О. Сочинения. В 9 т. Т.VIII. Статьи. / Под ред. В.Л. Янина. - Москва: Мысль, 1990, с.375-408.
 20. Леонтович В.В. История либерализма в России (1762 - 1914). – Москва: Русский путь, 1995.
 21. Ливен Д. Российская империя и ее враги с XVI века до наших дней. – Москва: Издательство «Европа», 2007.
 22. Ролз Д. Теория справедливости. - Новосибирск: Издательство Новосибирского университета, 1995.
 23. Рормозер Г. Кризис либерализма. – Москва: ИФРАН, 1996.
 24. Самир Амин. Вирус либерализма: перманентная война и американизация мира. – Москва: Издательство «Европа», 2007.
 25. Сакс Д. Рыночная экономика и Россия. – Москва: Экономика, 1995.
 26. «Советская Россия». 03.07. 1997.
 27. США: консервативная волна. Введение и общ. ред. А.Ю.Мельвиля. – Москва: Прогресс, 1984.

28. Харц Л. Либеральная традиция в Америке. – Москва: Издательская группа «Прогресс» - «Прогресс-Академия», 1993.
29. Alexander E. Classical Liberalism & Jewish Tradition. - New Brunswick and London: Transaction Publishers, 2003.
30. Aranzadi J. Liberalism against Liberalism. Theoretical Analysis of the Works of Ludwig von Mises and Gary Becker. - London and New York: Routledge, 2006.
31. Audier S. Le socialisme libérale. - Paris: Edition La Découverte, 2006.
32. Beiner R. What's the Matter with Liberalism? - Berkeley; Los Angeles; Oxford: University of California Press, 1995.
33. Bivins J.C. The Fracture of Good Order. Christian Antiliberalism and the Challenge to American Politics. - Chapel Hill and London: The University of North Carolina Press, 2003.
34. Buchanan J.M. Why I, Too, Am Not a Conservative. The Normative Vision of Classical Liberalism. - Cheltenham, UK; Northampton, MA, USA: Edward Elgar, 2005.
35. Burchell G. Liberal Government and Techniques of the Self. // Foucault and Political Reason. Liberalism, Neo-liberalism and Rationalities of Government. / ed. by A. Barry, Th. Osborne, N. Rose. - London: The University of Chicago Press, 1996, p.19-36.
36. Calabro C. Liberalismo, democrazia, socialismo. L'itinerario di Carlo Rosselli. - Firenze: Firenze University Press, 2009..
37. Chomsky on conservatism. // Language and Politics. / ed. by C. Peregrin Otero. - Black Rose. 1988.
38. Cohen A.J. Contemporary Liberalism and Toleration. // The Cambridge Companion to Liberalism / ed. by S. Wall. - Cambridge: Cambridge University Press, 2015, p.189-211.
39. Churchill W.S. Liberalism and the Social Problem. Second Edition. - London: Hodder and Stoughton, 1909. (Gutenberg Ebook: Liberalism and the Social Problem. (Release date: May, 18 2006 // <http://pgdp.net>).
40. Devigne R. Reforming Liberalism. J.S. Mills's Use of Ancient, Religious, Liberal, and Romantic Moralities. - New Haven & London: Yale University Press, 2006.
41. Dolan N. Emerson's Liberalism. - Madison: The University of Wisconsin Press, 2009.
42. Dorrien G. Imperial Designs. Neoconservatism and the New Pax Americana. - New York & London: Routledge, 2004.
43. Dunn J. Locke. A Very Short Introduction. - Oxford: Oxford University Press, 1984.
44. Dworkin R.M. Obligations of Community // Authority / ed. by J. Raz. - New York: New York University Press, 1990, p.218-239.

45. Evans M. Issues and Trends in Contemporary Liberalism. // The Edinburgh Companion to Contemporary Liberalism. General Editor M.Evans. - Edinburgh: Edinburgh University Press, 2001, p.3-20.
46. Fabry Ph. Rome du libéralisme au socialisme. Leçon antique pour notre temps. - Paris: Jean-CyrilleGodefroy. 2014.
47. Fawcett E. Liberalism. The Life of an Idea. - Princeton and Oxford: Princeton University Press, 2014.
48. Femia J.V. The Machiavellian Legacy: Essays in Italian Political Thought. - New York: Palgrave Macmillan, 1998.
49. Femia J.V. Machiavelli Revisited. - Cardiff: University of Wales Press, 2004.
50. Freedon M. The New Liberalism.An Ideology of Social Reform. - Oxford: Clarendon Press, 1978.
51. Freedon M. Twentieth-Century Liberal Thought: Development or Transformation? // The Edinburgh Companion to Contemporary Liberalism. General Editor M.Evans. Edinburgh: Edinburgh University Press, 2001, p.21-34.
52. Freedon M. Liberal Languages. Ideological Imaginations and Twentieth-Century Progressive Thought. - Princeton and Oxford: Princeton University Press, 2005.
53. Freedon M. Liberalism. A Very Short Introduction. - Oxford: Oxford University Press, 2015.
54. From Walras to Pareto / ed. by J.G.Backhaus, J.A.Hans Maks. - New York: Springer, 2006.
55. Gissuraron H.H. Hayek's Conservative Liberalism. - New York & London: Garland Publishing, Inc., 1987.
56. Goodin R.E. Utilitarianism as a Public Philosophy. - Cambridge: Cambridge University Press, 1995.
57. Haidar H.H. Liberalism and Islam. Practical Reconciliation between the Liberal State and Shiite Muslims. - New York: Palgrave Macmillan, 2008.
58. Henderson D. Anti-liberalism 2000.The Rise of New Millenium Collectivism. - London: The Institute of Economic Affairs, 2001.
59. Jones T.The Revival of British Liberalism.From Grimond to Clegg. - New York: Palgrave Macmillan, 2011.
60. Justice, Political Liberalism, and Utilitarianism.Themes from Harsanyi and Rawls / ed. by M.Fleurbaey, M.Salles, J.A.Weymark. - Cambridge: Cambridge University Press, 2008.
61. Kahan A.S. Aristocratic Liberalism. The Social and Political Thought of J.Burckhardt, J.S.Mill, and A. de Tocqueville. - New York; Oxford: Oxford University Press, 1992.
62. Kahn P.W. Putting Liberalism in Its Place. - Princeton and Oxford: Princeton University Press, 2005.

63. Kaplan R.F.S. *Conservative Socialism. The Decline of Radicalism and Triumph of the Left in France.* - New Brunswick and London: Transaction Publishers, 2003.
64. Katznelson I. *Liberalism's Crooked Circle. Letter to Adam Michnik.* - Princeton, New Jersey: Princeton University Press, 1996.
65. Kelly P. *The Social Theory of Anti-Liberalism.* // *Political Theory of John Gray* / ed. by J.Horton, G.Newey. - London & New York: Routledge, 2007. P. 25-42.
66. Kelly P. *Liberalism and Nationalism.* // *The Cambridge Companion to Liberalism* / ed. by S.Wall. - Cambridge: Cambridge University Press, 2015. P. 329-352.
67. King P. *The New Politics. Liberal Conservatism or Same Old Tories?* - Bristol: The Policy Press, 2011.
68. LaRouche L.H. *How to Defeat Liberalism and William F. Buckley.* - New York: New Benjamin Franklin House Publishing Company, 1979.
69. Lefort C. *Ecrire - à l'épreuve du politique.* - Paris: Calmann-Lévy, 1992.
70. Leiss W. *Dilemmas of Liberalism and Socialism.* - Montréal: New World Perspectives, 2001.
71. Lemke M. *Wandel durch Demokratie. Liberaler Sozialismus und die Ermöglichung des Politischen.* - Wiesbaden: Springer, 2012.
72. *Liberalism and Its Critics.* / ed. by M.Sandel. - New York: New York University Press, 1984.
73. *Liberalism at the Crossroads. An Introduction to Contemporary Liberal Political Theory and Its Critics. Second Edition* / ed. by Ch. Wolfe, Lahnam; Boulder. - New York; Oxford: Rowman & Littlefield Publishers, Inc., 2003.
74. *Liberalism, Conservatism, and Hayek's Idea of Spontaneous Order.* / ed. by L.Hunt, P.McNamara. - New York: Palgrave Macmillan, 2007.
75. *Liberalism. New Essays on Liberal Themes.* / ed. by J.Narveson, S.Dimock. - Dordrecht; Boston; London: Kluwer Academic Publishers, 2000.
76. Losurdo D. *Liberalism. A Counter-History.* - London & New York: Verso, 2011.
77. Lübke H. *Freiheit statt Emanzipationszwang. Die Liberalen Traditionen und das Ende der marxistischer Illusionen.* - Zürich: Edition Interfrom, 1991.
78. MacIntyre A. *Whose Justice? Which Rationality?* - Notre Dame, Indiana: University of Notre Dame Press, 1988.
79. Madson R. *Contentless Consensus. The Political Discourse of a Segmented Society.* // *America at Century's End.* Ed. by A.Wolfe. - Berkeley; Los Angeles; Oxford: University of California Press, 1991, p.440-460.

80. McLure M. *The Paretian School and Italian Fiscal Sociology*. - New York: Palgrave Macmillan, 2007.
81. Mises L., von. *Liberalism in the Classical Tradition*. - New York: The Foundation for Economic Education, Inc. 1985.
82. Morgenthau H.J. *Scientific Man versus Power Politics*. - Chicago & London: The University of Chicago Press, 1967.
83. Mulgan T. *Understanding Utilitarianism*. - Stocksfield: Acumen, 2007.
84. Narveson J. *Liberal-Conservative: The Real Controversy*. // *Liberalism. New Essays on Liberal Themes* / ed. by J.Narveson, S.Dimock. - Dordrecht; Boston; London: Kluwer Academic Publishers, 2000, p.19-39.
85. Neal P. *Liberalism and Its Discontents*. - London: Macmillan Press, Ltd., 1997.
86. Nicolacopoulos T. *The Radical Critique of Liberalism: In Memory of a Vision*. - Melbourne: re.press, 2008.
87. Nozick R. *Anarchy, State, and Utopia*. - Oxford UK & Cambridge USA: Blackwell, 1974.
88. Quong J. *Liberalism without Perfection*. - Oxford: Oxford University Press, 2011.
89. Parrish J.M. *Paradoxes of Political Ethics. From Dirty Hands to the Invisible Hand*. - Cambridge: Cambridge University Press, 2007.
90. Polin R., Polin C. *Le libéralisme oui-non. Espoir ou péril*. - Paris: Edition de La Table Ronde, 1984.
91. *Political Concepts*. / ed. by R.Bellamy, A.Mason. - Manchester and New York: Manchester University Press, 2003.
92. Rawls J. *Political Liberalism*. Expanded edition. - New York: Columbia University Press, 2005.
93. Rawls J. *Lectures on the History of Political Philosophy*. - Cambridge, Massachusetts & London: The Belknap Press of Harvard University Press, 2007.
94. Rosen F. *Classical Utilitarianism from Hume to Mill*. - London and New York: Routledge, 2003.
95. Salin P. *Français, n'ayez pas peur du libéralisme*. - Paris: Odile Jacob, 2007.
96. Sandel M. *Liberalism and the Limits of Justice*. - Cambridge: Cambridge University Press, 1982.
97. Sarlat G. *Enfinir avec le libéralisme à la française*. - Paris: Edition Albin Michel, 2015.
98. Sartori G. *The Theory of Democracy Revisited*. - Chatham, New Jersey: Chatam House Publishers, Inc., 1987.
99. Sartori G. *Elementi di teoria politica*. Terza edizione. - Bologna: Società editrice il Mulino, 1995.

100. Sartori G. Parties and Party Systems. A Framework for Analysis. – Colchester: ECPR Press, 2005.
101. Savage M. Liberalism is a Mental Disorder. - A Division of Thomas Nelson, Inc., 2005.
102. Scrupski J. The Conservative Critique of Liberalism. // The Cambridge Companion to Liberalism / ed. by S.Wall. - Cambridge: Cambridge University Press, 2015, p.401-422.
103. Shils E. Tradition. - Chicago: The University of Chicago Press, 1981.
104. Siegel F. The Revolt against the Masses. How Liberalism Has Undermined the Middle Class. - New York & London: Encounter Books, 2013.
105. Slaughter S. Liberty beyond Neo-liberalism. A Republican Critique of Liberal Governance in a Globalising Age. - New York: Palgrave Macmillan, 2005.
106. Smith S.B. Hegel's Critique of Liberalism. Rights in Context. - Chicago and London: The University of Chicago Press, 1989.
107. Stiliz A. Liberal Loyalty. Freedom, Obligation, and the State. - Princeton and Oxford: Princeton University Press, 2009.
108. Tully J. A Discourse on Property. John Locke and His Adversaries. – Cambridge: Cambridge University Press, 1980.
109. Walzer M. Politics and Passion. Toward a More Egalitarian Liberalism. - New Haven & London: Yale University Press, 2004.
110. Weitman P. Why Political Liberalism? On John Rawls's Political Turn. - Oxford: Oxford University Press, 2010.
111. Williams J.A. Liberalism and the Limits of Power. - New York: Palgrave Macmillan, 2005.
112. Wolf-Devine C. The Hegemonic Liberalism of Susan Moller Okin. // Liberalism at the Crossroads. An Introduction to Contemporary Liberal Political Theory and Its Critics. Second Edition. / ed. by Ch. Wolfe. Lahnam; Boulder. - New York; Oxford: Rowman and Littlefield Publishers, Inc., 2003, p.41-60.

Представлена в редакцию
15 февраля 2017 года

DOCTRINA EURASIATICĂ ȘI RĂDĂCINILE EI INTELECTUALE: TRADIȚII ISTORICE ȘI ACTUALITATE

Pantelimon VARZARI

Republica Moldova, Chișinău, Universitatea de Studii Politice și Economice Europene „Constantin Stere”, catedra științe politice și relații internaționale.
Doctor habilitat în științe politice, profesor cercetător, profesor universitar interimar

The article examines the intellectual roots of Eurasian doctrine. Which is addressed through analyzing the evolution and development of Russian social and political thought in the first half of the 19th century. In this regard, particular attention is paid to the analysis of socio-political ideas of the Slavic and Western focused researchers. These two Russian political and ideological streams occurred as a result of heated debates regarding the path the Tsarist Russia can follow in its development. At the same time, it is argued that the Eurasian doctrine gained real shapes specifically in the '20s and '30s years of the 20th century, being formulated by some Russian intellectuals displaced in the West after the Russian civil war, during Russian forced migration.

The article approaches, as well, other two historic periods in the development of Eurasian doctrine, specifically, the period after the Second World War and the following period that took place after the collapse of the Soviet Union. Today the Eurasian idea takes many forms (Eurasianism and Neoeurasianism, for example), movements (such as Eurasian movement, which became popular in the early 21st century) and political parties (e.g. Eurasian Party which was founded in 2002 by Al.Dughin), centers (in Chisinau, for example, in late August 2012 was created the Coordinating Center for Eurasian Integration) etc. The author shows that during the course of socio-political thinking Eurasian doctrine was embraced by great intellectuals of the 19th and 20th centuries, including historians, sociologists, economists and philosophers.

The author analyzes some paradoxes between official statistics on Moldova's foreign trade turnover with EU and the CIS countries and opinion polls on population choices on the country's economic development vector. These results reveal an internal skepticism regarding the immediate socio-economic and political recovery and an external Euroscepticism in the context of the decreasing number of European integration followers. The article concludes that the social cohesion in our country is very severely affected and has no significant potential to be restored in the short term in the context of the new dividing "lines" of the conflict between Moldovan political actors, especially after the Parliamentary elections from 30 November 2014 and presidential elections from October 30 / November 13, 2016. Thus, we can observe a tendency in the perpetuation of

the old socio-political cleavages (European vector – Eastern project, Unionism – Moldovenism, Unitarianism – Federalism etc.) that can be defined as the main challenges for the national security of the Republic of Moldova.

Lumea contemporană este ghidată de două tendințe în dezvoltarea sociului (obiective, universale, dar și contradictorii), care formează, de fapt, legea vieții sociale. Este vorba despre procesul integrării și cel al dezintegrării, despre un anumit ciclu al creșterii, declinului și prăbușirii societăților, valabil și pentru toate statele antice și medievale. Primatul teoriei ciclice în explicarea lumii, a veșniciei reîntoarceri regăsindu-se încă la evreii antici (expresia „nimic nou sub soare” îi aparține și regelui iudaic Solomon).

Nicăieri în lume nu au existat state și / sau imperii veșnice. Mărturie sunt orașele-state mesopotamiene (Ur, Uruk, Kiș, Babilonia ș.a.), polisurile grecești (Atena, Sparta, Milet, Efes ș.a.), dinastiile chinezești (Qin, Jin, Ming, Shang, Zhou ș.a.), imperiile romane (de Apus, de Răsărit și de „națiune germană”), califatele arabe (Omeiad, Abbasid, Fatimid ș.a.), hanatele tătaro-mongole (Hoarda de Aur, Chagatai, Ilhanat) și multe alte forme de organizare social-politică, dispărute de-a lungul timpului. Orice stat este ca o haină pe care o îmbracă un popor, pentru a se proteja de intemperii, dar pe care nu o poate purta la infinit. Dacă în vestul Europei, Imperiul Carolingian (și ulterior „Sfântul Imperiu Roman de națiune germană”, despre care Marc Bloch spunea că nu a fost nici sfânt, nici roman și nici de națiune germană) poate fi considerat succesorul de drept al Imperiului Roman de Apus, și nicidecum continuatorul acestuia (întrucât unul fusese păgân, iar altul creștin), atunci în est situația era diametral opusă: Rusia țaristă și-a arogat rolul de „a treia Romă”, deși era doar continuatoarea, și nu succesoarea Imperiului Roman de Răsărit. În ceea ce privește Țările Române, Nicolae Iorga a definit cel mai bine cauzele apariției și existenței lor: „Bizanț după Bizanț” [1; 2].

Procesul integrării și dezintegrării pare să cunoască astăzi un ritm din ce în ce mai accelerat. Secolul XX a văzut colapsul ultimelor mari imperii (chinez, german, austro-ungar, otoman, japonez, britanic, rus și sovietic), fiind și martorul integrării care domină în cea de-a doua jumătate a secolului și cuprinde toate domeniile de activitate umană.

Europa a construit prima regiune economică a lumii, fiind exemplul cel mai semnificativ al procesului de regionalizare a economiilor naționale. În acest sens, UE este cea mai avansată organizație pe calea punerii în practică a unui angajament de integrare regională a 28 de state. UE constituie un exemplu urmat și în alte zone ale lumii, având, declarat sau nu, ca model CEE / UE, dar puține din proiectele noi apăreau atins un grad ridicat de coerență („Acordul Nord American de Liber Schimb” – NAFTA, semnat la 17 decembrie 1992, este format din trei țări membre: SUA, Canada și Mexic, având drept obiectiv princi-

pal eliminarea restricțiilor privind comerțul și investiții reciproce; „Piața Conului Sudic” – MERCOSUR, înființată în 1991, cuprinde: Argentina, Brazilia, Paraguay și Uruguay și are ca obiectiv major realizarea unei zone de liber schimb; „Asociația Națiunilor din Asia de Sud-Est” – ASEAN, creată la 8 august 1967, prin semnarea Declarației de la Bangkok, Thailanda, de către cele cinci state fondatoare: Indonezia, Malaiezia, Filipine, Singapore și Thailanda, grupând astăzizece state și are obiective comune cu UE; „Organizația Cooperării Economice a Mării Negre” – OCEMN, fondată pe 1 mai 1999 în baza Acordului privind cooperarea economică la Marea Neagră semnat la 25 iunie 1992, la Istanbul, Turcia, reprezintă un ansamblu regional din care fac parte douăsprezece țări, inclusiv Republica Moldova; „Cooperarea Economică Asia-Pacific” – APEC, organizație creată în 1989, fiind primul forum din această regiune dedicat facilitării dezvoltării economice, a schimburilor comerciale și investițiilor, promovării liberului schimb, reprezintă aproximativ 60% din economia mondială, cuprinde douăzeci și una de țări pe coasta Pacificului și a luat naștere la inițiativa SUA care a dorit să avertizeze UE că își pot găsi oricând aliați în Asia; „Organizația de Cooperare Shanghai” – OSC, înființată în anul 2001, cu scopul declarat pentru a lupta împotriva terorismului și a separatismului, dar este deseori considerată a fi de fapt un mijloc de a contracara influența americană în Asia Centrală, regiune strategică bogată în hidrocarburi, grupează șase state cu continuitate teritorială, printre care Rusia și China, iar principalul obiectiv îl reprezintă cooperarea eficientă în domeniile economic, cultural, comercial, educațional, tehnico-științific și politic, și nu în ultimul rând proiectul estic – Uniunea Economică Eurasiatică (UEE) – este o uniune economică situată în principal în nordul Eurasiei. Tratatul de instituire a UEE a fost semnat la 29 mai 2014 de către liderii statelor Belarus, Kazahstan și Rusia și a fost pus în aplicare de la 1 ianuarie 2015) [3; 4; 5, p.3-7].

Proiectul UEE, creat ca alternativă pentru UE, este cel mai nou dintre toate modelele de regionalizare a economiilor naționale descrise mai sus, care are o istorie doar de circa 100 de ani – prin doctrina eurasiatică (ideea de Europă unită are însă o evoluție fascinantă de peste două milenii și este, în realitate, opera multor generații de gânditori politici și filosofi [6, p.200-204]), având, în același timp, și unele rădăcini și tradiții istorice adânci – de la curentul politico-ideologic rus al slavofililor (opus occidentalistilor) din prima treime a secolului al XIX-lea.

La o scurtă retrospectivă istorică a două curente politico-ideologice rusești, cel slavofil și cel occidentalist, specificăm faptul că în prima jumătate a secolului al XIX-lea atât reformatorii, cât și revoluționarii erau de acord că Rusia trebuie modernizată, însă părerile erau diferite asupra modului în care urma să fie îndeplinit acest deziderat. Ideile progresiste, care circulau în epocă, nu au putut fi reprimare. Astfel, cenzura a scăpat din vedere un articol al lui P.Ia.Ciaadaev

(1794–1856) „Scrisoare filosofică din Necropolis” (una din cele opt scrisori ale sale din lucrarea „Scrisori filosofice”, 1829–1831, fost decembrist, fiind membru al „Uniunii Propășirii” și mai apoi al „Societății de Nord”), care, deși nu ataca ideile oficiale, a deschis o mare dezbatere în societatea rusă asupra căilor de urmat pentru progresul societății.

În funcție de răspunsul la întrebarea care ar fi calea de urmat pentru dezvoltarea societății ruse, în mediul intelectual au apărut două curente social-politice: slavofili (intemeietori sunt considerați I.I.Kireevski și A.S.Homeakov) și occidentalii (fondatori – P.Ia.Ciaadaev, A.I.Herzen și V.Gr.Belinski), care au reprezentat nașterea intelectualității revoluționare ruse de mai târziu. De altfel, intelectualitatea rusă era relativ mare, diversificată, fiind compusă din cea dvo-reană (de origine nobiliară), „raznocină” (oameni de diferite ranguri și titluri inferioare) și din cea structurată din diferite grupări – de la radicali la liberalii moderați [7, p.246-248].

În urma discuțiilor aprinse, s-au evidențiat două orientări politico-ideologice opuse: reprezentanții primei grupări au fost numiți „slavofili” – ei vedeau calea de sine stătătoare de dezvoltare a țării, precum că aceasta posedă baza proprie a culturii naționale, astfel încât se idealizau bazele originale ale țării, misiunea istorică deosebită a Rusiei, condamnând parlamentul, formula legislativ-administrativă potrivită Rusiei fiind cea a adunărilor consultative – formulă birocratică. Iar părtașii celei de-a doua orientări – „occidentalii” – vedeau calea de dezvoltare a Rusiei pe linie apuseană, căci cultura occidentală era pentru ei ultimul cuvânt al civilizației mondiale.

Cele două curente aveau și puncte comune vizavi de unele probleme cu care se confrunta societatea rusă la acea vreme: atitudinea negativă față de șerbie (tocmai la 19 februarie 1861 țarul Alexandru al II-lea a semnat *Manifestul*, numit și „decretul de eliberare” a țăranilor sau reforma țărănească, și *Regulamentul cu privire la țăranii eliberați din șerbie*), lupta împotriva birocratismului rusesc, pentru libertatea opiniei publice etc. Occidentalii liberali erau mai aproape de democrații revoluționari ruși după ideologia lor, în timp ce slavofili evidențiau trei trăsături caracteristice ce deosebesc Rusia de țările occidentale și anume – „baza comunitară” („общинное начало”), „sinodalitate” („соборность”) și unanimitate și adeziune („единодушие и согласие”) [8, p.538-606; 9, p.398-419;10].

Delimitarea forțelor intelectuale rusești în slavofili și occidentalii (conform unei expresii plastice a lui N.Berdiaev, aceștia, „slavofili și occidentalii, au fost dușmani-prieteni” [11]) reflecta, în esență, lupta ideologică între reprezentanții clasei dominante, ambele curente fiind aspru criticate din partea democraților revoluționari ruși. De altfel, apariția acestor două orientări ideologice a fost condiționată de factori social-politici și economici care dominau în Rusia țaristă în prima jumătate a secolului al XIX-lea: distrugerea mișcării decembris-

tilor, aprofundarea contradicțiilor în interiorul regimului autocratic rus, problemele șerbiei etc. În această perioadă, forțele intelectuale de opoziție se organizează în diferite grupări politice care exprimau interesele anumitor pături ale nobilimii / dvorenimii dispusă liberal.

Ulterior, ideile slavofililor au fost însușite de panslavismși de emigrația rusă de după revoluția bolșevică din 1917, considerând rolul „mesianic” al Rusiei în lumea contemporană. În a doua jumătate a secolului al XIX-lea pe scena social-politică a Rusiei s-au manifestat și neoslavofilii – adepți ai slavofililor primei generații din prima jumătate a secolului al XIX-lea, împrumutând de la predecesorii lor teza despre dezvoltarea social-economică cu totul diferită a Rusiei, precum și ideea despre rolul istoric deosebit al slavilor, mai ales al rușilor în dezvoltarea civilizației umane. Printre principalii reprezentanți al acestui curent sunt N.I.Danilevski (1822–1885; filosof, sociolog și culturolog, care a fundamentat teoria dezvoltării istorice ciclice), V.S.Soloviov (1853–1900; filosof, teolog, poet, eseist și critic literar) ș.a. [12; 13; 14].

Ideile slavofililor i-au influențat ulterior pe mulți intelectuali ruși, pe democrații revoluționari, pe urmașii slavofililor – pe „narodnicii” / poporaniști (care încercau să pregătească țărani pentru o viitoare revoluție posibilă) și organizațiile narodniciste (care promovau teroarea ca una din căile de luptă împotriva clasei guvernante). În același timp, ideile occidentalștilor au avut ecou și la o parte din narodnici (dezamăgiți de calea teroristă de luptă), la liberali, al căror număr creștea odată cu dezvoltarea capitalismului în Rusia, la moderniști și la unii social-democrați ruși, numiți și „marxiști legali” (de altfel, unul din fondatorii principali ai acestui curent sociopolitic rus este considerat Piotr B. Struve, 1870–1944).

La începutul secolului XX ideile slavofililor și urmașilor acestora au stat la originea doctrinei eurasiatice. Ea a fost formulată de câțiva intelectuali ruși, refugiați în Occident după revoluția bolșevică din octombrie 1917, în perioada migrației forțate ruse din anii 1918–1923. În urma victoriei acestei revoluții din Rusia, 1,5 mln. de ruși „albi” au fost obligați să-și părăsească țara sau au plecat de frica noului regim (totalitar). Majoritatea emigranților ruși erau aristocrați, mari proprietari, comercianți sau reprezentanți ai clasei mijlocii și intelectuali [15]. Printre aceștia era Nicolai Berdiaev (1874–1948), unul dintre reprezentanții marcanți ai filosofiei religioase ruse care a fost nevoit să-și părăsească patria devenită între timp Rusia Sovietică pe celebrul „vapor al filosofilor” [16]. El scria curând după migrația sa, în 1925, că „eurasianismul este în primul rând o mișcare emoțională, și nu una intelectuală, iar această emotivitate a eurasianismului rezultă din reacția instinctelor creatoare, atât naționale, cât și religioase față de catastrofa produsă. O astfel de construcție spirituală poate să ia, în cele din urmă, forma unui fascism rusesc” [17; 18].

Eurasianismul, ca mișcare și ideologie sociopolitică, s-a născut la începutul anilor '20 ai secolului XX, în mințile unor tineri intelectuali, care încercau să înțeleagă ce s-a întâmplat cu ei, cu țara lor, cum a putut să se prăbușească un imperiu în aparență atât de puternic. Eurasianismul a fost răspunsul generației formate intelectual înainte de Primul Război Mondial nevoită să-și abandoneze țara în mâinile bolșevicilor la criza de identitate pe care o traversa atunci Rusia. Mișcarea și ideologia a fost și răspunsul tinerilor intelectuali ruși dezamăgiți de neputința Occidentului de a le da înapoi țara din mâinile bolșevicilor. Mai mult, eurasianismul reprezintă și o reacție la criza liberalismului, soluția găsită la cea ce părea să fie „fundătura” ideologică în care nimerise Vestul.

Cercetătorul român A.Goșu subliniază că primele elemente din doctrina eurasiatică s-au articularat în sălile *Universității din Sofia*, Bulgaria, unde se discuta cartea „*Europa și umanitatea*” a lui Nikolai S. Trubețkoi (1890–1938). Reputat lingvist și filosof, prințul Trubețkoi formulează primele teze ale doctrinei eurasiatice: concepția lumii multipolare (din anii '90 ai secolului trecut devine doctrină oficială a Kremlinului), rolul major al influenței mongole asupra istoriei politice și culturii ruse, importanța interacțiunii dintre slavi și turanici etc. După 1923, N.Trubețkoi s-a stabilit la Viena, unde se implică foarte activ în mișcarea eurasiatică și face parte din conducerea grupării, care, în scurt timp, devine una dintre cele mai puternice din exil [19; 20].

Ideile lui N.Trubețkoi sunt împărtășite și dezvoltate de alți adepți înflăcărați ai doctrinei, printre care și istoricul, culturologul și doctrinarul geopolitic Gheorghi V. Vernadski (1887–1973) [21], geograful, sociologul și istoricul Piotr N. Savițki (1895–1968), filosoful, muzicologul și criticul literar Piotr P. Suvcinski (1892–1985), dar și mulți alți intelectuali care făceau parte din primul val al migrației ruse [22].

În următoarea etapă a istoriei doctrinei eurasiatice – perioada sovietică – cel mai important reprezentant al acestei concepții, dar și „singurul eurasianist” (numit și „ultimul eurasiat” după unii autori) din fosta URSS, a fost, fără îndoială, istoricul sovietic Lev N. Gumiliov (1912–1992), feciorul cunoscutei poete ruse și sovietice Anna Ahmatova (1889–1966). El a încercat să dezvolte propria sa teorie – teoria etnogenezei, considerată baza științifică a doctrinei eurasiatice [23].

O ultimă etapă în istoria doctrinei începe după colapsul URSS (decembrie 1991). La începutul anilor 2000, proiectul „democrației occidentale” aplicat Federației Ruse era considerat tot mai mult unul eșuat. Societatea rusă se îndoia de eficiența valorilor democratice (liberale) promovate de președintele Boris N. Elțin, iar pe scena politică apare Vladimir V. Putin cu mai multe discursuri despre conservarea valorilor tradiționale și a „fundamentelor spirituale” („nouleste vechiul bine uitat”, notează cercetătorul ucrainean Vladimir Dergaciov). Proiectul eurasiatic a fost exprimat pentru prima dată de către Președintele Kazahsta-

nului Nursultan Nazarbaev în anul 1994 într-un discurs la Moscova, dar a fost scos la iveală pentru a atrage de partea sa o parte din electoratul național-patriotic atunci când puterea rusă a simțit scăderea rating-ului activității sale tumultuoase în crearea statului corupt oligarhic [24].

Inițial, eurasianismul a fost asumat de diverse grupări comunist-naționaliste, dar ulterior devine doctrină neoficială a Kremlinului. Se pare însă că imboldul spre noul proiect integraționist pentru Eurasia și deci spre mișcarea eurasianistă începe cu câteva articole publicate în cotidianul „Известия” de la Moscova ale lui V.Putin, aflat în acea perioadă în funcția de prim-ministru. Într-un articol din 2011, acesta anunță o nouă etapă, un *obiectiv ambițios*, „*un nivel mai înalt de integrare – Uniunea Eurasiatică*”, care nu s-ar opune modelului european, cel al UE: „Proiectul nostru integraționist iese la un nivel calitativ nou, deschide largi perspective pentru dezvoltarea economică, creează avantaje competitive suplimentare. O astfel de uniune de efort ne va permite nu doar să se încadreze în economia globală și sistemul de comerț, dar și în mod real să participe la procesul de luare de decizii, care definesc regulile jocului și determină contururile viitorului. Sunt convins că crearea Uniunii Eurasiatice, integrarea eficientă este acea cale care va permite participanților să ocupe un loc demn în lumea complicată a secolului XXI. Doar împreună țările noastre sunt capabile de a intra în numărul liderilor la nivel mondial de creștere și a progresului civilizațional, de a obține succes și prosperitate” [25]. Datorită condițiilor social-politice create, concepția eurasiatică capătă o nouă „sufflare” atât ca doctrină, cât și ca practică, așa încât astăzi concepția eurasiatică îmbracă diverse forme (eurasianismul și neo-eurasianismul, spre exemplu [26; 27]), mișcări (cum ar fi, mișcarea eurasiatică, care a devenit populară la începutul secolului XXI în unele țări din cadrul CSI) și partide politice, centre (la Chișinău, spre exemplu, la sfârșitul lunii august 2012 a fost creat Centrul Coordonator pentru Integrarea Eurasiatică).

Unreprezentativ doctrinar al acestei concepții și cel mai important exponent al neo-eurasianismului este considerat Aleksandr G. Dughin, cunoscut geopolitician, filosof, sociolog, politolog și activist rus [28], care a înființat în 2002 Partidul Eurasiatic. Din partea a IV-a „Eurasianismul ca versiune a celei de-a patra teorii politice” a lucrării „A patra teorie politică. Rusia și ideile politice ale secolului XXI” vom reține următoarele principii / elemente ale filosofiei eurasianiste a lui Al.Dughin:

„*Eurasianismul este, întâi de toate, o filozofie*” (citește „ideologie” – P.V.),

„Cel dintâi principiu al filozofiei eurasianismului este *patriotismul erotic*”,

„Cel de-al doilea element al filozofiei eurasianismului este noțiunea de *duh al pământului*, de *spațiu viu* și de *pământ-suflet*”,

„Cel de-al treilea principiu al filosofiei eurasianiste se numește „*veșnicia în palmele tale*” sau „*îmrățișarea vidului*”, iar „principiul generalizator” este următorul: „*Suntem adepții Absolutului, și împotriva relativului*”. Nu vom scăpa

din vedere și următoarea specificare: „Cele trei principii ale eurasiatismului, expuse mai sus, se întruchipează în cel de-al patrulea – Rusia. Rusia este *Patria Absolută*. Rusia este receptacolul revelației eurasiatice, al spiritului eurasiatist și al trupului eurasiatist... *Eurasiatismul este servirea religioasă a Rusiei*” (sublinierile aparțin lui Al.Dughin) [28, p.238, 244, 246, 247, 248, 249].

Aceste și alte idei sunt împărtășite și în Republica Moldova de liderii politici ai unor partide politice de stânga, de unii lideri de opinie [29; 30], dar și de unele organizații ale societății civile, ONG-uri.

Din cele expuse mai sus, conventional, derivă câteva perioade semnificative în evoluția doctrinei eurasiatice:

1) anii '30 ai secolului XIX – începutul secolului XX, includ ideile slavofililor și urmașilor acestora până la revoluția bolșevică din 1917;

2) anii '20-'30 – sfârșitul anilor '30, avându-se în vedere conturarea doctrinei eurasiatice prin editarea (la Sofia în 1921) primei culegeri de articole „Исход к Востоку. Предчувствия и свершения. Утверждение евразийцев”, în care au fost publicate concluziile dezbaterilor de la seminarul eurasiatic, precum și publicarea altor ediții axate pe tematica eurasiatică (spre exemplu, „На путях”, Berlin 1922; „Россия и латинство”, Berlin 1923; „Евразийский Временник”, Berlin 1923; „Евразийский Временник”, Paris, 1925; „Евразийский Временник”, Paris, 1927; „Евразийский Сборник”, Praga, 1929; „Тридцатые годы”, Paris, 1931 ș.a.), iar această perioadă ia sfârșit odată cu începerea celui de-Al Doilea Război Mondial;

3) sfârșitul anilor '40 – sfârșitul anilor '80, fiind vorba despre o perioadă de stagnare și incertă în dezvoltarea concepției eurasiatice în fosta URSS, ținând cont de faptul că nici o altă ideologie, în afară de cea marxist-leninistă, nu era susținută de regimul politic comunist, dimpotrivă, libera cugetare era sugrumată din start de autoritățile sovietice (cazul lui L.Gumiliov, primele lucrări ale căruia despre problemele etnogenezei, ciclurilor etnice și pasiunii („пассионарность”) sunt datate cu anii '60), însă mișcarea disidentă și „literatura de sertar” („samizdat”) obținuse anvergură în această perioadă, și

4) anii '90 – prezent, perioadă care se manifestă pregnant prin dezvoltarea în ascensiune a concepției eurasiatice, atât ca doctrină (în Rusia, cel mai cunoscut reprezentant fiind considerat Al.Dughin), cât și ca practică (în unele țări din spațiul CSI).

Așa cum s-a subliniat mai sus, cel mai recent proiect de regionalizare a economiilor naționale a început să se materializeze prin Uniunea Vamală Rusia – Belarus - Kazahstan sub patronajul Federației Ruse. Uniunea Vamală a fost oficial înființată la 1 ianuarie 2010, dar nu putea fi implementată decât după aprobarea Codului Vamală al Uniunii Vamale din 1 iulie 2010, iar la 29 mai 2014 a fost semnat Acordul de înființare a UEE care a intrat în vigoare la 1 ianuarie 2015.

Potrivit unor comentatori politici ruși, țările din fosta Uniunea Vamală (Rusia, Belarus, Kazahstan), cărora li s-au alăturat Armenia și Kirghizia, urmau să instituie un sistem de comerț reciproc avantajos. Aici apare paradoxul: liderii acestor țări discutând mai mult despre UEE în 2013–2014, decât după începerea activității propriu-zise a Uniunii. Fondatorii UEE erau convinși că noua alianță le va permite producătorilor interni să-și vândă produsele pe piețe noi mai repede, mai ieftin și la o scară mai mare. Cu toate acestea, la un an de la fondarea Uniunii, datele statistice și evoluțiile economice actuale arată că situația economică din fiecare stat-membru în parte s-a deteriorat, iar schimburile comerciale reciproce au scăzut [31]. Principalul partener comercial al țărilor din UEE este Rusia. În contextul sancțiunilor din partea statelor occidentale impuse Rusiei și căderii prețului la petrol pe piața mondială, țările membre ale UEE au nimerit într-un fel de capcană. Acestea au contat, în cea mai mare măsură, pe piețele din Rusia, însă în urma crizei economice regionale și a celei mondiale au rămas cu nimic.

Pentru că Republica Moldova se află la intersecția între Estul și Vestul Europei, de interese mari geopolitice ale Occidentului și ale Rusiei, iar în câmpul politic autohton funcționează și partide „geopolitice” (sintagma îi aparține cunoscutului om politic, politolog și analist politic O.Serebrian), unele forțe politice de stânga (parlamentare și extraparlamentare), în pofida iluziei avantajului comercial al vectorului eurasiatic, insistă în continuare ca țara noastră să adere la modelul estic de dezvoltare al unor țări din cadrul CSI (Rusia, Belarus și Kazahstan).

În acest context, Biroul executiv al Grupului de inițiativă (președinte al grupului de inițiativă – V.Șelin, președinte al Partidului Social Democrat) a venit în decembrie 2011 cu ideea desfășurării unui referendum de aderare a Republicii Moldova la tratatele de constituire a Comunității Economice Eurasiatice, de formare a teritoriului vamal unic și de constituire a Uniunii Vamale Eurasiatice (inițiativă înregistrată de Comisia Electorală Centrală în ședința sa din 13 aprilie 2012). Ulterior, pe 3 august 2012, din motive lesne de înțeles (încălcarea normelor și procedurilor de colectare a semnăturilor susținătorilor referendumului republican legislativ etc.) CEC a respins propunerea de efectuare a referendumului republican legislativ privind aderarea Republicii Moldova la Uniunea Vamală Eurasiatică și a anulat înregistrarea Grupului de inițiativă [32].

În situația creată, ideea a fost preluată de Partidul Comuniștilor din Republica Moldova, care a cerut organizarea unei ședințe extraordinare a Parlamentului pe acest subiect [33; 34]. Însă Legislativul țării, în ședința sa din 27 septembrie 2012, a spus „nu” referendumului privind aderarea Republicii Moldova la Comunitatea Economică Eurasiatică și la Uniunea Vamală Rusia – Kazahstan – Belarus și astfel ideea desfășurării referendumului a eșuat [35].

În același timp, liderii politici ai Unității Teritoriale Autonome Găgăuzia încearcă să sfideze conștient nu numai prioritățile naționale ale Republicii Moldova, dar și legile morale. Astfel, Comitetul Executiv al Autonomiei Găgăuze la, 27 decembrie 2012, a dat aviz pozitiv referitor la inițiativa de a organiza un referendum consultativ cu privire la aderarea Republicii Moldova la Uniunea Vamală Eurasiatică [36].

Amintim că pe 2 februarie 2014 pe teritoriul autonomiei găgăuze au avut loc concomitent două referendumuri. Unul dintre acestea se referea la vectorul politicii externe a Găgăuziei, iar celălalt la statutul autonomiei. La referendum au participat în jur de 70% din locuitorii autonomiei. Conform rezultatelor prezentate ulterior, 98,4% din locuitori au votat pentru aderarea Republicii Moldova la Uniunea Vamală Rusia – Belarus - Kazahstan. Totodată, pentru dreptul autonomiei de ași decide sorta în cazul pierderii statalității Republicii Moldova au votat 98,8% din alegători. Potrivit unor informații, pentru organizarea referendumului, omul de afaceri rus, I.Iacubov, originar din Ceadâr-Lunga, a donat un milion de lei. Totodată, în ajunul plebiscitului, pe atunci omul de afaceri R.Usatâi (actualmente președinte al formațiunii „Partidul Nostru” și primar al mun. Bălți) a anunțat că a decis să ofere 500 de mii de lei conducerii Găgăuziei pentru organizarea referendumului. Plebiscitul desfășurat a fost declarat de către autoritățile politice centrale neconstituțional. În plus, în ajunul primei ședințe a Platformei de cooperare dintre Parlamentul Republicii Moldova și Adunarea Populară a UTA Găgăuzia din 4 februarie 2016, dar și a unei ședințe de Guvern din 4 martie 2016 care a avut loc la Comrat, autoritățile găgăuze au celebrat în mod oficial doi ani de la referendumul neconstituțional privind statutul și vectorul extern al autonomiei găgăuze. Mai mult, în scopul sărbătoririi evenimentului, Comitetul executiv al Găgăuziei a alocat din fondul de rezervă al autonomiei aproape 71 de mii de lei [37]. Nu mai menționăm aici și alte provocări la sudul țării, cu implicarea unor lideri de la Chișinău și Comrat, privind formarea noii „republici populare bugeac” [38; 39].

În schimb, Parlamentul țării noastre a ratificat la 27 septembrie 2012 Acordul cu privire la zona de liber schimb cu țările CSI [40; 41]. Documentul prevede scutirea de taxe la import și export pentru un șir de produse care, ulterior, vor ajunge la consumatori la un preț mai mic. Acordul a fost votat unanim, inclusiv de către deputații Partidului Comuniștilor, care au declarat că acesta va apropia Republica Moldova de Uniunea Vamală Rusia – Belarus - Kazahstan. Acordul privind zona de liber schimb a fost semnat pe 18 octombrie 2011 la Sankt-Petersburg. Acest Acord respectă regulile Organizației Mondiale a Comerțului (OMC), iar eventualele litigii în ceea ce ține de barierele tehnice vor fi soluționate în conformitate cu regulile OMC. Totodată, Acordul de comerț liber cu CSI nu vine în contradicție cu Acordul de Liber Schimb Aprofundat și Cuprinzător Republica Moldova – UE (ca parte a Acordului de Asociere a Republicii Mol-

dova cu UE, avându-se în vedere titlul V al acestui Acord), pe care Republica Moldova deja la semnat cu UE la 27 iunie 2014. Acordul de Asociere cu UE introduce un regim de comerț preferențial – Zona de Liber Schimb Aprofundat și Cuprinzător (ZLSAC / DCFTA), care presupune trecerea de la cooperarea economică la integrarea economică prin liberalizarea graduală (în decurs de până la 10 ani din momentul semnării) a comerțului cu bunuri și servicii, reducerea și eliminarea taxelor vamale, înlăturarea barierelor tehnice și netarifare, abolirea restricțiilor cantitative și armonizarea legislației Republicii Moldova la *acquis*-ul UE.

Așa cum am observat mai sus, ideea creării unei Uniuni Eurasiatice în jurul Rusiei nu a trecut neobservată în țara noastră, astfel încât formațiunile politice de stânga și chiar unele organizații ale societății civile au venit imediat în susținerea acestei inițiative. Ținând cont că respectivele forțe politice și unele organizații ale sectorului asociativ sunt susținute de o bună parte a societății, proiectul Uniunii Eurasiatice are toate șansele să fie popularizat și în continuare. În acest sens, la mijlocul anului 2012 forțele politice de stânga au creat la Chișinău un Centru Coordonator pentru Integrarea Eurasiatică, având drept obiectiv major asigurarea unei abordări sistemice a integrării Republicii Moldova în Uniunea Eurasiatică în curs de constituire. Astfel, conform planului de acțiuni, centrul urmează să asigure formarea în țara noastră a unei coaliții de forțe proeurasiatice, să coordoneze activitatea grupului de experți publici pentru integrarea eurasiatică, să monitorizeze activitatea de informare a presei. În componența centrului urma să intre o serie de structuri organizatorice înființate anterior și care urmăresc promovarea în Moldova a ideilor de integrare eurasiatică, precum centrul de informare unic „Eurasia Inform”, agenția de știri eurasiatică „Eurasia news”, portalul de știr video în curs de constituire „Eurasia-24”. Organizatorii promit că activitatea centrului se va desfășura în colaborare strânsă cu structurile de profil din Rusia, Belarus și Kazahstan. În funcția de președinte al centrului coordonator a fost numit directorul Centrului Unic Informațional-Analitic „Eurasia Inform”, Al.Dobrea [42; 43; 44].

La un an de la desfășurarea așa-zisului referendum din Găgăuzia, din 2 februarie 2014, Centrul pentru Integrarea Pro-Eurasiatică a organizat primul forum politic cu privire la statutul Găgăuziei și orientarea externă a regiunii. Experții naționali atenționează însă că este vorba despre mai multe activități activități cu un caracter separatist și pot provoca scenarii asemănătoare cu cele din Ucraina [45].

Este de menționat că la 14 iulie 2014 fracțiunea parlamentară a PCRM a depus o sesizare la Curtea Constituțională privind Asocierea Republicii Moldova la UE, conform căreia o serie de prevederi ale acestui document pun sub semnul amenințării suveranitatea și independența republicii, iar astfel de decizii trebuie luate în cadrul unor referendumuri [46], însă la 9 octombrie 2014 orga-

nul constituțional independent al statului, Curtea Constituțională a Republicii Moldova, a hotărât că Acordul de Asociere cu UE, semnat la Bruxelles la 27 iunie 2014 și ratificat ulterior de Parlamentul de la Chișinău la 2 iulie 2014, este constituțional și nu aduce atingere suveranității și neutralității Republicii Moldova [47; 48].

Nu întâmplător, alegerile parlamentare din 30 noiembrie 2014 au fost numite de unii analiști politici „alegeri geopolitice”. De-a lungul întregului an 2014 forțele politice de opoziție cu viziuni pro-eurasiatice au pledat în favoarea desfășurării unui referendum privind proiectul integraționist al Republicii Moldova – european sau eurasiatic. În acest sens, forțele politice pro-eurasiatice au susținut referendumul din Găgăuzia. Pe de altă parte, forțele politice numite pro-europene, aflate la guvernare, au respins în mod constant ideea organizării unui astfel de referendum, invocând drept argument faptul că alegerile parlamentare ordinare, stabilite pentru 30 noiembrie 2014, vor servi, deopotrivă cu alegerea deputaților, și drept referendum privind stabilirea vectorului integraționist [49].

Este de remarcat că Declarația comună a misiunii internaționale de monitorizare a alegerilor, semnată de reprezentanții OSCE / BIDD, Adunării Parlamentare a OSCE (AP OSCE), Adunării Parlamentare a Consiliului Europei (APCE) și Parlamentului European (PE), a constatat că campania pentru alegerile parlamentare din 30 noiembrie 2014 a fost influențată de aspirațiile geopolitice. În acest sens, este ilustrativă manifestarea îngrijorării față de „anularea întârziată a înregistrării unui concurent electoral (fiind vorba despre excluderea din maratonul electoral al Partidului „Patria”, avându-l ca lider pe R.Usatâi, după ce s-a depistat utilizarea în campania electorală a mijloacelor financiare nedeclarate, precum și surselor financiare din străinătate, care cade sub incidența unui articol al Codului Contravențional privind „folosirea în alegeri a fondurilor nedeclarate”), fapt ce a ridicat întrebări referitoare la timp și circumstanțe”.

Într-adevăr, în cele șapte campanii electorale precedente [50], desfășurate după declararea independenței Republicii Moldova și care nu aveau vreo extrasemnificație, cum este cazul alegerilor din 2014, nu s-a recurs vreodată la eliminarea vreunui concurent electoral, mai cu seamă a unui concurent creditat de sondajele de opinie cu șanse reale de trecere a pragului electoral. În consecință, trei partide numite pro-europene (Partidului Liberal Democrat din Moldova, Partidul Democrat din Moldova și Partidul Liberal) au obținut 55 din 101 mandate de deputat, iar partidele pro-eurasiatice – 46 mandate [51]. Revenind la dimensiunea plebiscitară, se poate constata că acei concurenți electorali care au pledat pentru integrarea europeană au obținut în total 50,24%, iar cei care au pledat integrarea eurasiatică – 46,62% [52]. Este o diferență nesemnificativă care nu certifică despre un suport popular larg în favoarea vectorului european, mai ales pe fundalul excluderii din campania electorală a unui concurent promotor al integ-

rării eurasiatice. Mai degrabă, scorul invocat arată anumite discrepanțe structurale din societatea noastră (politice, ideologice, economice, sociale, valorice, etnolingvistice, culturale și de altă natură), o societate (plurală) divizată de ceea ce H.Eckstein numea „clivaje segmentale” [53, p.21-22], semnalând că „acolo unde divizările politice urmează îndeaproape și mai ales au legătură cu limitele de diferențiere socială, obiectivă, îndeosebi extrem de frapante într-o societate” [54].

Pe parcursul perioadei de independență a statului Republica Moldova puterea și societatea s-au aflat permanent în căutareavectorului de dezvoltare a țării, întrebându-se deloc retoric: Care vector / model de dezvoltare pentru țara noastră ar fi mai adecvat: cel estic, pro-csi-ist, sau, totuși, vestic, pro-european? De la declararea independenței a Republicii Moldova, în 1991, puterea politică a oscilat periodic, de la un scrutin electoral la altul. Între proiectul estic: partidele de stânga, separat sau prin coalițiile de guvernare, au optat mereu pentru legături puternice cu Rusia – coaliția Partidului Democrat Agrar din Moldova, partidul de guvernământ care a câștigat alegerile parlamentare anticipate din 27 februarie 1994, și a fracțiunii parlamentare „Unitatea Socialistă”; Partidul Socialiștilor din Republica Moldova, devenind una din fracțiunile parlamentare după scrutinul electoral din 30 noiembrie 2014, se declară într-o opoziție politică dură, intransigentă și neconstructivă conform regulilor jocului politic democratic: pe parcursul mandatului ea „nu-și va dezamăgi” propriul electorat, va utiliza toate mecanismele puterii pentru a declanșa alegeri parlamentare anticipate, va pleda în Parlament pentru denunțarea Acordului de Asociere dintre Republica Moldova și UE; va organiza și desfășura un referendum național privind vectorul politicii externe; va insista asupra studierii istoriei și limbii „moldovenesti” în școli etc. [55]. Și proiectul vestic: așa-ziselepartide proeuropene, prin alianțele de guvernare, s-au exprimat ferm pentru aderarea la UE – cazul coaliției de guvernământ „Alianța pentru Democrație și Reforme”, din anii 1998-1999, formată din trei componente în cadrul grupului parlamentar unit al ADR: Blocul „Convenția Democrată din Moldova”, alcătuit din cinci organizații social-politice, Blocul „Pentru o Moldovă Democratică și Prosperă”, constituit din patru organizații social-politice și Partidul Forțelor Democratice; al „Alianței pentru Integrare Europeană”, din anii 2009–2013, constituită, în fond, din trei forțe politice – PLDM, PDM și PL; al „Coaliției Pro-Europene de Guvernare”, 2013-2014, alcătuită din PLDM, PDM și Partidul Liberal Reformator; al „Alianței Politice pentru Moldova Europeană”, 2015, formată din PLDM și PDM [56, p.148-172], precum șiactuala coaliție de guvernare, neformalizată oficial², și, respectiv, „majoritatea parlamen-

² În acest sens, Președintele Parlamentului A.Candu s-a exprimat destul de prompt, menționând că „în prezent, în Republica Moldova nu există nicio coaliție de guvernare în sensul adevărat al cuvântului. Dar există o majoritate parlamentară, obsedată de obiective comune – de a pune

tară”, constituită din patru componente: PDM, PL, 7 deputați PLDM și 14 deputați retrași din fracțiunea parlamentară a PCRМ, formând cu PDM Platforma Social-Democrată „Pentru Moldova” [58].). Însă cazul clasic al acestei fluctuații este cel al PCRМ, care permanent a oscilat între aceste două opțiuni de integrare – cea europeană și cea estică – redenumite de unii autori modele politice hegemone, datorită celor doi actori principali implicați, respectiv, Federația Rusă și UE. Se pare că liderii PCRМ nu mai sunt siguri, dar și singuri în câmpul politic autohton, că integrarea europeană ar fi un obiectiv strategic al Republicii Moldova, dorind, de fapt, integrare în ambele direcții, în Est și în Vest.

Poate fi sesizat un paradox între datele statistice oficiale privind balanța comerțului extern al Republicii Moldova cu țările membre ale UE și ale CSI și rezultatele sondajelor de opinie privind opțiunile populației asupra vectorului de dezvoltare a țării. Astfel, în perioada de independență a Republicii Moldova comerțul exterior al statului cu țările membre ale UE și ale CSI au fost în creștere / descreștere în funcție de perioada evaluată. Astăzi, procesele social-politice și economice, precum instabilitatea politică, criza valutară și, nu în ultimul rând, devalizarea sistemului bancar, au influențat puternic activitatea economică internațională a Republicii Moldova. Anul 2015 s-a soldat cu o diminuare esențială a operațiunilor comerciale internaționale.

În ansamblu, în anii 2009-2015, se poate constata o creștere esențială a exporturilor moldovenești în zona UE și România, pe când exportul în Federația Rusă, în aceeași perioadă, a înregistrat o diminuare dramatică. Acestea demonstrează atractivitatea mărfurilor și bunurilor din Republica Moldova pentru piața europeană. Printre principalii factori care au influențat reducerea indicatorilor de export începând cu anul 2014 au fost deprecierea leului moldovenesc și reducerea volumului exportului în Federația Rusă a produselor agricole, vinului, băuturilor alcoolice tari și a produselor din carne din cauza embargoului comercial unilateral, impus Republicii Moldova de Rusia. În perioada 1997-2015 balanța comerțului exterior, încet dar sigur, permanent a înclinat în favoarea UE, așa încât volumul comerțului extern al țării în ultimii ani crește mai accentuat în raport cu UE, pe când în raport cu CSI se micșorează dramatic [59, p.32-34].

În pofida deschiderii totale a UE față de Republica Moldova prin implementarea Acordului de Asociere, care oferă noi posibilități în relațiile economico-comerciale dintre părți, populația continuă să manifeste unele reticente la schimbările produse în ultimii ani cu spațiul comunitar pe dimensiunea economică și politică. Drept mărturie pot servi datele sondajelor de opinie, care demonstrează scăderea suportului pentru aderarea țării la spațiul comunitar. Marea majoritate a celor chestionați consideră că vectorul evoluției economice din țară are o

în aplicare reformele pentru a recâștiga încrederea cetățenilor și a partenerilor de dezvoltare, pentru a obține rezultate în procesul de implementare a Acordului de Asociere cu UE” [57].

direcție greșită – de la circa 59% în martie 2009 (ponderea persoanelor cu această părere a crescut cu 8% față de studiul din octombrie 2008) până la 86% în aprilie 2016 (ponderea persoanelor care au o asemenea părere a crescut cu 11% față de cercetarea efectuată în primăvara anului 2015 și este comparabilă cu ponderea înregistrată în toamna anului 2015 – 88%) [60; 61], iar majoritatea tinerilor sunt gata să părăsească țara imediat pentru a-și crea un mod de trai decent.

Același sondaj de opinie organizat de Institutul de Politici Publice în martie 2009, cu sprijinul financiar al Fundației Soros, și studiul realizat de Centrul de Investigații Sociologice și Marketing „CBS-AXA”, demonstrează o oarecare dinamică vizavi de rezultatele sondajului efectuat în aprilie 2016. Astfel, populația în proporție de 60 la sută consideră că partenerul strategic de bază al Republicii Moldova trebuie să fie Rusia, în timp ce pentru UE se pronunță 21%, iar pentru România doar 8%. Se atestă o ușoară îmbunătățire în viziunea populației în ce privește relațiile cu UE, 59% din cei intervievați apreciindu-le ca fiind bune și foarte bune. Pentru aderarea Republicii Moldova la UE s-au pronunțat 65% din populație, iar pentru aderarea la NATO circa 24%. Însă conform datelor Barometrului Opiniei Publice organizat în aprilie 2016, relațiile actuale ale Republicii Moldova cu UE au fost apreciate cel mai pozitiv – 63,5% le-au apreciat ca fiind bune și 3,3% – foarte bune. Dacă duminica viitoare ar avea loc referendumul cu privire la aderarea Republicii Moldova la UE, 41% ar vota pro și la fel 41% – contra. Patru din zece respondenți (44%) sunt de părerea că Republica Moldova va avea mai multe avantaje/ doar avantaje în cazul aderării la UE, iar 41% respondenți deopotrivă susțin că Republica Moldova va avea doar dezavantaje sau mai multe dezavantaje. Dacă s-ar cere votul cu privire la aderarea Republicii Moldova la Uniunea Vamală (Rusia-Belarus-Kazahstan), 53% au exprimat intenții de vot pro, iar 32% ar vota contra aderării. Alții 14% nu au putut să se decidă. Mai mult de jumătate din respondenți, 55%, au menționat că Republica Moldova va avea mai multe avantaje / doar avantaje, dacă va deveni membru al Uniunii Vamale (Rusia-Belarus-Kazahstan), iar 30% din respondenți dimpotrivă susțin că Republica Moldova va avea doar dezavantaje sau mai multe dezavantaje, dacă va deveni membru al Uniunii Vamale (Rusia-Belarus-Kazahstan). Fiind puși în fața alegerii între aderarea la UE și Uniunea Vamală, prima a fost aleasă de către 36%, iar a doua – de către 47%, iar alții 17% din intervievați nu au oferit un răspuns.

Situație explicabilă: pe de o parte, pe plan intern, rezultatele diferitor sondaje sociologice demonstrează destul de elocvent faptul că lipsa încrederii în sectorul public, în liderii politiciși în instituțiile democratice este o provocare majoră pentru buna guvernare în Republica Moldova, sfidare determinată de incoerența în promovarea reformelor democratice modernizatoare, de impactul crizelor „veșnice” care, reprezentând o multitudine de probleme, sporesc scepticismul populației în capacitatea autorităților politice ale statului de a redresa

situația social-economică și politică creată și blochează dezvoltarea și realizarea potențialului uman al societății. Pe de altă parte, pe plan extern, investigațiile sociologice depistează lipsa unei înțelegeri profunde din partea unui larg segment al societății privind procesul de integrare europeană, statutul și scopurile acestuia. Deseori cetățenii nu înțeleg care sunt subiectele discutate și negociate între Moldova și UE sau sunt chiar total „deconectați” de la procesele integraționiste aflate în desfășurare (în special, populația din regiunea de sud – UTA Găgăuzia și din raioanele de est ale țării – Transnistria), problema asigurării unei informări corecte a publicului despre acțiunile guvernanților fiind primordială în sensul reliefat de idei.

Aceleași tendințe paradoxale confirmăși alte studii și sondaje sociologice efectuate în ultimii ani pe marginea problemei vectorului de dezvoltare a Republicii Moldova, observându-se în continuare o diminuare a interesului societății pentru integrarea europeană și, concomitent, un interes mai sporit al unor grupuri sociale aparte (de unele segmente ale populației aderente mișcărilor sociale și forțelor politice de stânga, de vârsta „a treia”, de grupuri sociale defavorizate și marginale etc.) pentru aderarea la proiectul estic, la proiectul UEE și Uniunea Vamală Rusia – Belarus - Kazahstan [62; 63; 64; 65; 66]. În condițiile actuale de criză sistemică, când euroscepticismul devine tot mai puternic și în interiorul UE din cauza crizei economice, a datoriilor din cadrul comunitar, a problemei migranților și refugiaților, eurooptimismul populației țării noastre scade din motive deja cunoscute – criza multidimensională din țara noastră și din spațiul comunitar, incoerența reformelor democratice promovate de decidenții politici, de lipsa unei comunicări eficiente orientată spre cetățeni privind beneficiile de la integrare. Promisiunile făcute de factorii decizionali (redresarea situației social-economice, bancar-valutare și a celei politice) sunt adesea percepute de populație ca ceva de viitor îndepărtat.

Datele sociologice prezentate mai sus atestă că procesul europenizării și aderării Moldovei la UE, considerat prioritate națională / idee națională, în jurul căreia ar putea fi conjugate toate forțele sociale și politice sănătoase, ar avea loc coeziunea socială și ar putea fi consolidată întreaga noastră societate pe făgașul modernizării și democratizării țării în spiritul valorilor și principiilor europene, este pus la îndoială de către o bună parte de populație. Deși aceste atitudini pot afecta însuși proiectul democratic prin lipsa desușinere cetățenească a vectorului dezvoltării Republicii Moldova de la proiectul csi-st, etatist la modelul european de tip liberal-democratic, nesupunerea civică este o formă naturală de protest și contestare publică, inerentă democrației contemporane. Vom aminti aici cazul Referendumului constituțional eșuat din 5 septembrie 2010, precum și creșterea spiritelor protestatate în toamna anului 2015 din partea Platformei Civice „Demnitate și Adevăr”, care ulterior, pe parcursul anului 2016, s-au mai domolit, sauo altă acțiune paralelă de protest, deja pro-estică, organizată de coa-

liția de stânga, formată din Partidul Socialiștilor din Republica Moldova, în frunte cu liderul formațiunii I.Dodon, și Partidul politic „Partidul Nostru”, în frunte cu liderul formațiunii R.Usatâi, care, de fapt, conține același mesaj ca și al Platformei Civice.

Cu titlu de concluzie, vom reliefa trei constatări de rigoare.

Întâi de toate, rădăcinile intelectuale ale doctrinei eurasiatice se regăsesc în evoluția gândirii social-politice ruse în prima jumătate a secolului XIX. Ideile social-politice ale slavofililor și occidentalistilor, ca două curente politico-ideologice rusești, au apărut drept rezultat al discuțiilor aprinse vizând calea pe care o poate urma Rusia în dezvoltarea sa. Pe parcursul dezvoltării gândirii social-politice doctrina eurasiatică a fost adoptată de mari intelectuali ai epocii, inclusiv de istorici, sociologi, economiști și filosofi.

Cea de-a doua aserțiune vizează ideea că doctrina eurasiatică a obținut contururi reale tocmai în anii '20-'30 ai secolului XX, aceasta fiind formulată de unii intelectuali ruși refugiați în Occident după războiul civil din Rusia. Astăzi, concepția eurasiatică, îmbrăcând diverse forme, mișcări și partide politice, centre etc., a prins rădăcini adânci în Rusia, Belarus și Kazahstan, dar se manifestă cu o amplitudă mai moderată și în alte țări ale CSI.

A treia specificare se referă la subiectul privind vectorul dezvoltării Republicii Moldova – modelul estic, proiectul UEE și, respectiv, Uniunea Vamală Rusia – Belarus - Kazahstan *versus* paradigma vestică, liberal-democratică, care este în continuare deschis. Lupta politico-ideologică între aderenții acestor două proiecte regionale de integrare economică (integrarea eurasiatică *versus* integrarea europeană) constituie „prima linie” de conflict în câmpul politic autohton și reflectă principalul clivaj politic la momentul actual, având tangențe puternice cu alte clivaje mai vechi (unionism – moldovenism, unitarism – federalism) din perspectiva grupurilor sociale implicate în competiția pentru putere și a retoricii politice. Modul în care au fost reflectate mesajele politice de către actorii electorali în perioada ultimelor alegeri parlamentare din 2014 și a alegerilor prezidențiale de la sfârșitul anului 2016 în comunicarea politică (puternic ideologizată și structurată pe principiul societății bazate pe clase / grupuri sociale antagonice, dar și pe principiul orientării politice) a fost diferit de la un subiect electoral la altul.

Bibliografie

1. Mischevca I. Mitul „statalității moldovenești”. [on-line] <http://moldnova.eu/ro/mitul-statalitatii-moldovenesti-7438.html/> (vizitat 07.10.2016).
2. Mischevca I. Mitul „statalității moldovenești” (2). [on-line] <http://moldnova.eu/ro/mitul-statalitatii-moldovenesti-2-7533.html/> (vizitat 10.10.2016).

3. Raport al Comisiei către Consiliu. Raport privind progresele înregistrate subsecvent Concluziilor Consiliului privind cooperarea vamală cu țările din vecinătatea estică. [on-line] <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/RO/TXT/?uri=CELEX:52016DC0375> (vizitat 14.06.2016).
4. Tipuri de organizații economice internaționale. [on-line] <http://referat-referate.blogspot.md/2014/03/tipuri-de-organizatii-economice.html> (vizitat 03.10.2016).
5. Kicsi R. Organizații economice internaționale (Curs). - Suceava: Ed. Universitară, 2004. [on-line] <http://biblioteca.regielive.ro/proiecte/economie/organizatii-economice-internationale-56298.html> (vizitat 05.10.2016).
6. Varzari P. Ideea unității europene în istoria gândirii politice. // Știința în Nordul Republicii Moldova: realizări, probleme, perspective (Conferința națională cu participare internațională consacrată aniversărilor de 70 de ani de la constituirea instituțiilor de cercetare științifică din Moldova, 55 de ani de la fondarea AȘM, 10 ani de la fondarea Filialei Bălți a AȘM / Ed. a 2-a, Bălți, 29-30 septembrie 2016 / Col. red.: V.Capcelea (coord.) [et al.]. - Bălți: S. n., 2016 (Tipogr. „Foxtrot”), p. 200-204.
7. Varzari P. Istoria gândirii politice (Note de curs). - Chișinău: Pontos, 2011.
8. История политических и правовых учений (Учебник для вузов). 4-е издание, переработанное и дополненное / Под общей ред. В.С.Нерсесянца. - Москва: Изд-во НОРМА, 2000.
9. История политических и правовых учений / Ответств. ред. О.Э.Лейст. - Москва: Изд-во „Зерцало”, 2000.
10. Русский консерватизм. [on-line] http://studme.org/56865/politekonomiya/russkiy_konservatizm (vizitat 13.12.2016).
11. Бердяев Н.Ф. Истоки и смысл русского коммунизма. [on-line] <http://www.vehi.net/berdyayev/istoki/01.html> (vizitat 13.10.2016).
12. Антонов М.Ф. Экономическое учение славянофилов. - Москва: Инст-т русской цивилизации, 2008. [on-line] <http://scicenter.online/teoriya-ekonomicheskaya/ekonomicheskoe-uchenie-slavyanofilov-otv-red.html> (vizitat 13.12.2010).
13. Панславянский проект. [on-line] <http://www.geopolitics.ru/2012/12/panslavyanskij-proekt/> (vizitat 13.12.2012).
14. Неославянофилы. [on-line] <http://filosof.historic.ru/enc/item/f00/s07/a000757.shtml> (vizitat 13.12.2012).

15. Șobea D., Nica Șt. Migrații umane în perioada interbelică. [on-line] <http://migratia-popoarelor.blogspot.md/2014/05/migratii-umane-in-perioada-interbelica.html> (vizitat 10.01.2015).
16. Шенталинский В. Философский пароход. [on-line] <http://www.vehi.net/berdyaev/vshental.html> (vizitat 15.10.2016).
17. Lupușor Al. Pretexte // Euroasianismul. [on-line] <http://www.jc.md/pretexte-euroasianismul/> (vizitat 15.10.2016).
18. Крылатов М. Николай Бердяев: Россия как источник и предтеча мирового фашизма. [on-line] <http://ru.krymr.com/a/26630749.html> (vizitat 10.10.2014).
19. Goșu A. Doctrina euroasiatică, între teorie și practică. // Revista 22, 22 mai 2012. [on-line] <http://www.revista22.ro/doctrina-euroasiatica-ntre-teorie-si-practica-15189.html> (vizitat 03.04.2014).
20. Goșu A. Doctrina euroasiatică, între teorie și practică. // «Timpul», 26 mai 2012. [on-line] <http://www.timpul.md/articol/doctrina-euroasiatica-intre-teorie-si-practica---34068.html> (vizitat 26.05.2012).
21. Алеврлс Н., Серебрякова И. Г.В.Вернадский: евразийство в контексте творческой судьбы. [on-line] http://www.lib.csu.ru/vch/10/2003_01/001.pdf (vizitat 13.10.2016).
22. Евразийство в философско-исторической и политической мысли русского зарубежья 1920–1930-х годов. [on-line] http://www.rsl.ru/datadocs/doc_4677ri.pdf (vizitat 13.10.2016).
23. Ищенко Е.Н. Развитие евразийской традиции в трудах Л.Н.Гумилева и современном евразийстве. - Иркутск, 2004. [on-line] <http://www.dissercat.com/content/razvitie-evraziiskoi-traditsii-v-trudakh-ln-gumileva-i-sovremennom-evraziistve> (vizitat 13.09.2016).
24. Владимир Дергачев: Евразийская доктрина на службе российской коррупции? [on-line] <http://eurasian-movement.ru/archives/6554> (vizitat 09.08.2013).
25. Путин В. Новый интеграционный проект для Евразии – будущее, которое рождается сегодня. [on-line] <http://izvestia.ru/news/502761> (vizitat 11.10.2016).
26. Racu Os. Eurasianismul rusesc – originile și ideile. [on-line] <http://octavianracu.wordpress.com/2011/07/01/eurasianismul-rusesc-originile-si-ideile/> (vizitat 01.10.2016).
27. Прудников А.Ю. Проблема идеального государства в политических учениях евразийства и неоевразийства. - Москва, 2011. [on-line] <http://www.dissercat.com/content/problema-idealnogo-gosudarstva-v-politicheskikh-uchenyakh-evraziistva-i-neoevraziistva> (vizitat 03.05.2014).

28. Dughin Al. A patra teorie politică. Rusia și ideile politice ale secolului XXI / Traducere și prefață de Iu.Roșca. - Chișinău: Universitatea Populară, 2014.
29. Roșca Iu. Gândirea conservatoare ca temelie a celei de-a Patra teorii politice sau Neoeurasianismul ca apel la Tradiție în condițiile Postmodernității. // „Flux”, 17 ianuarie 2014. [on-line] <http://archiva.flux.md/articole/15666/> (vizitat 03.04.2015).
30. Roșca Iu. A patra teorie politică la Chișinău. [on-line] <http://www.4pt.su/ro/content/patra-teorie-politica-la-chisinau> (vizitat 03.04.2015).
31. Gazeta.ru: Primul an de existență a Uniunii Eurasiatice a fost un eșec, din cauza crizei economice din Rusia. [on-line] http://www.realitatea.md/gazeta-primul-an-de-existen-a-a-uniunii-eurasiatice-a-fost-un-e-ec-din-cauza-crizei-economice-din_31815.html (vizitat 22.12.2015).
32. Comisia Electorală Centrală a totalizat rezultatele verificării listelor de subscripție prezentate de Grupul de inițiativă pentru desfășurarea referendumului republican legislativ. [on-line] <http://cec.md/index.php?pag=news&id=1042&rid=10136&l=ro&attempt=2> (vizitat 03.08.2012).
33. Comuniștii vor referendum pentru aderarea la Uniunea Vamală creată de Rusia. [on-line] <http://www.timpul.md/articol/comunitii-vor-referendum-pentru-aderarea-la-uniunea-vamala-creata-de-rusia-36767.html> (vizitat 03.09.2012).
34. Voronin a sprijinit ideea lui Șelin privind referendumul de aderare la Uniunea Vamală. [on-line] http://www.noi.md/md/news_id/14542 (vizitat 03.09.2012).
35. Parlamentul a spus „Nu” referendumului privind aderarea Republicii Moldova la Comunitatea Economică Eurasiatică. [on-line] <http://www.allmoldova.com/ro/moldova-news/1249067088.html> (vizitat 28.09.2012).
36. Găgăuzia: Inițiativa de organizare a unui referendum consultativ, avizată pozitiv. [on-line] <http://epresa.md/stirile-zilei/gagauzia-initiativa-de-organizare-a-unui-referendum-consultativ-avizata-pozitiv> (vizitat 27.12.2012).
37. Eforturile Chișinăului, sfidate la Comrat! Găgăuzia sărbătorește doi ani de la referendum cu invitați din Rusia și bani alocați din buget. [on-line] http://www.realitatea.md/eforturile-chisinaului--sfidate-la-comrat--gagauzia-sarbatoreste-doi-ani-de-la-referendum-cu-invitati-din-rusia-si-bani-alocati-din-buget_33829.html (vizitat 01.02.2016).

38. Provocări la Sudul Moldovei. Vor să formeze o nouă „republică”. [on-line] <http://politik.md/articles/politic/provocari-la-sudul-moldovei-vor-sa-formeze-o-noua-republica/34724/> (vizitat 02.11.2015).
39. Formuzal, Tarlev, Stepaniuc și Marchel ar fi participat la ședința de creare a „Republicii Populare Bugeac”. Aceștia neagă. [on-line] http://www.realitatea.md/formuzal-tarlev-stepaniuc-i-marchel-ar-fi-participat-la-edin-a-de-creare-a-republicii-populare-bugeac-ace-tia-neaga_29303.html (vizitat 04.11.2015).
40. Republica Moldova va avea zonă de comerț liber cu țările CSI. [on-line] http://www.noi.md/md/news_id/15139 (vizitat 27.09.2012).
41. Liber la comerțul cu statele CSI. Acordul în acest sens a fost ratificat în Legislativ. [on-line] <http://www.politik.md/?view=articlefull&viewarticle=13247> (vizitat 27.09.2012).
42. Un centru coordonator pentru integrarea eurasiatică și-a început activitatea în Moldova. [on-line] <http://www.infotag.md/noutati/596751/> (vizitat 29.08.2012).
43. Pendea Cr. Forțele pro-euroasiatice din Moldova se vor uni într-o largă coalitie. [on-line] <http://tribuna.md/2012/08/29/fortele-pro-euroasiatice-din-moldova-se-vor-uni-intr-o-larga-coalitie/> (vizitat 29.08.2012).
44. Интеграционный центр Про-Евразия. Официальный сайт общественного объединения. [on-line] <https://proeurasia.wordpress.com/о-нас/концепция/> (vizitat 29.08.2012).
45. „Promovarea ideii separatiste în Găgăuzia ar putea provoca scenarii asemănătoare cu cele din Ucraina”. [on-line] http://www.realitatea.md/promovarea-ideii-separatiste-in-gagauzia-ar-putea-provoca-scenarii-aseanatoare-cu-cele-din-ucraina_15516.html (vizitat 02.02.2015).
46. PCRM: Curtea Constituțională a ignorat voința poporului. [on-line] <http://totul.md/ro/newsitem/581766.html> (vizitat 09.10.2016).
47. Asocierea Republicii Moldova cu Uniunea Europeană este constituțională. [on-line] <http://www.constcourt.md/libview.php?l=ro&idc=7&id=583&t=/Media/Notati/Asocierea-Republicii-Moldova-cu-Uniunea-Europeana-este-constitucionala> (vizitat 09.10.2014).
48. Gh. Cojocar: „O decizie strategică – cursul spre spațiul răsăritean al PCRM este declarat neconstituțional”. [on-line] <http://www.europalibera.org/a/723/1/26640860.html> (vizitat 16.10.2014).
49. Boțan I. Alegeri geopolitice – scopul scuză mijloacele? [on-line] <http://www.e-democracy.md/monitoring/politics/comments/alegeri-geopolitice-2014/> (vizitat 08.12.2014).

50. Alegeri parlamentare în Republica Moldova. [on-line] <http://www.e-democracy.md/elections/parliamentary/>(vizitat 13.12.2014).
51. Lista deputaților aleși la 30 noiembrie 2014 în Parlamentul Republicii Moldova. [on-line] <http://www.e-democracy.md/elections/parliamentary/2014/members-parliament/> (vizitat 13.11.2014).
52. Alegeri parlamentare în Moldova din 30 noiembrie 2014. [on-line] <http://www.e-democracy.md/elections/parliamentary/2014/> (vizitat 13.11.2014).
53. Vaida O. Clivaje politice în România post-comunistă. // Sfera Politicii. Revistă de Științe Politice, București, 2006, nr.123-124, p.21-27.
54. Modelul consociațional – moștenire colonială a Indiei. [on-line] <http://ro.scribd.com/doc/43458549/India> (vizitat 16.01.2013).
55. Vor o nouă criză politică?! Dodon: Vom face tot posibilul pentru a declanșa alegeri parlamentare anticipate. [on-line] <http://www.realitatea.md/vor-o-noua-criza-politica-dodon-vom-face-tot-posibilul-pentru-a-declansa-alegeri-parlamentare-anticipate-13295.html> (vizitat 16.12.2014).
56. Varzari P. Elitele politice. // Republica Moldova pe calea modernizării: Studiu enciclopedic / Consiliul coord.: V.Moraru [et al.]. – Chișinău: Biblioteca Științifică Centrală „Andrei Lupan”, 2015 (F.E.-P. „Tipografia Centrală”), p.148-172.
57. Канду: В настоящее время в Молдове нет правящей коалиции. [on-line] <https://news.mail.ru/politics/27410556/?frommail=1> (vizitat 11.10.2016).
58. Marian Lupu: Andrian Candu va pleca din funcția de speaker. Iată când. [on-line] <http://politik.md/articles/politic/marian-lupu-andrian-candu-va-pleca-din-functia-de-speaker-iaata-cand/36411/> (vizitat 11.03.2016).
59. Costandachi Gh. 25 de ani de independență a Republicii Moldova. – Chișinău, 2016. [on-line] <http://www.costandachi.eu/wp-content/uploads/2016/08/25-DE-ANI-DE-INDEPENDENTA-A-REPUBLICII-MOLDOVA-1.pdf> (vizitat 13.10.2016).
60. Barometrul de Opinie Publică – martie 2009. [on-line] <http://www.ipp.md/libview.php?l=ro&idc=156&id=454> (vizitat 13.10.2016).
61. Barometrul Opiniei Publice, aprilie 2016. [on-line] <http://www.ipp.md/libview.php?l=ro&idc=156&id=773> (vizitat 13.10.2016).
62. Sondaj: Instituțiile principale ale statului sunt percepute de moldoveni drept corupte. Parlamentul și Guvernul – pe primul loc (VIDEO/DOC). [on-line] <http://www.realitatea.md/sondaj-institutiile-principale-ale-statului-sunt-percepute-de-moldoveni-drept-corupte-parlamentul-i-guvernul-pe-primul-loc-video-doc-38355.html> (vizitat 27.04.2016).

-
63. Luptă strânsă între adepții integrării europene și cei ai Uniunii Eurasiatice. [on-line] http://www.noi.md/md/news_id/87453 (vizitat 10.07.2016).
 64. Sondaj: cetățenii Moldovei s-au săturat de inactivitatea autorităților. [on-line] <http://www.eurotv.md/stire-sondaj-cetatenii-moldovei-s-au-saturat-de-inactivitatea-autoritatilor> (vizitat 07.10.2016).
 65. Sondaj Deschide.MD-IMAS // Cine suntem și unde mergem? [on-line] <http://deschide.md/ro/news/politic/30797/Sondaj-DeschideMD-IMAS--Cine-suntem-%C5%9Fi-unde-mergem.htm> (vizitat 25.08.2016).
 66. Число сторонников интеграции Молдовы в ЕАЭС больше, чем в ЕС. [on-line] <https://news.mail.ru/politics/27379875/> (vizitat 08.10.2016).

Prezentat la redactie
la 24 decembrie 2016

COMPARTIMENTUL
GUVERNAREA POLITICĂ ȘI ADMINISTRAREA PUBLICĂ

EXPERIENȚA INSTITUȚIILOR SOCIETĂȚII CIVILE ÎN
DEZVOLTAREA COMUNITĂȚILOR LOCALE

Carolina BUDURINA-GOREACII

Republica Moldova, Universitatea de Stat din Moldova, Facultatea Relații Internaționale, Științe Politice și Administrative, Departamentul Relații Internaționale, Secția Limbi Străine Aplicate
Magistru în Științe Politice, doctorandă, lector

This article is focused on presenting successful practices regarding the activities of some civil society institutions in mobilizing citizens at national, regional and local level. The analysis is based on the following aspects: support of democracy and ensuring security and territorial integrity; promoting human rights and peaceful coexistence of ethnic minorities; community development; ensuring gender equality; personal development and youth programs, as well as social protection of citizens. Thus, through the actions undertaken under the projects, the author presents the main achievements in local community development and also presents some recommendations of solving the local problems and improving the life of citizens.

Astăzi tot mai multe instituții ale societății civice participă activ la rezolvarea problemelor la nivel local, regional și național, iar rezultatele finale depind de gradul de colaborare cu autoritățile locale, precum și de dorința cetățenilor de a se implica în desfășurarea activităților. În comparație cu statul, instituțiile societății civice sunt mai atractive la nivel local, deoarece:

- sunt percepute a fi mai flexibile, participative și receptive la nevoile cetățenilor. Atâta timp cât statul se ocupă de aprobarea bugetului și adoptarea politicilor la nivel de țară, acesta nu reușește întotdeauna să se implice direct în acțiuni locale.

- pot implica mai mulți cetățeni în identificarea și soluționarea problemelor locale de dezvoltare ținându-se cont de valorile și normele comunitare.

- utilizează propriile resurse financiare în acțiuni de dezvoltare locală. Din cauza resurselor limitate ale autorităților locale, acestea nu sunt în stare să rezolve anumite probleme. De aceea, deseori se întâmplă ca atât reprezentanții sectorului de stat, cât și nonprofit să fie de acord asupra participării comune în soluționarea cât mai rapidă și eficientă a problemelor de interes comun.

– acoperă anumite nevoi ale comunității, mai bine și mai ieftin decât o poate face sectorul public (exemple frecvente sunt oferite în domeniile asistenței grupurilor vulnerabile sau al managementului unor instituții publice-grădinițe, școli, spitale etc.).

În general, sectorul neguvernamental moldovenesc poate influența dezvoltarea comunităților locale:

– încurajând instituțiile publice să adopte soluții elaborate și folosite cu succes în cadrul sectorului economic, social și cultural;

– educând și sensibilizând publicul în privința drepturilor prevăzute de cadrul legislativ;

– participând la adaptarea programelor guvernamentale la nevoile locale prin exprimarea punctului de vedere al opiniei publice și aplicarea experiențelor locale;

– colaborând cu instituțiile publice;

– influențând politicile de dezvoltare locală a instituțiilor naționale și internaționale;

– ajutând APL (nivel 1 și 2) și finanțatorii să elaboreze strategii de dezvoltare mai eficiente, prin consolidarea instituțiilor, creșterea calificării profesionale a personalului, instruirea acestuia și întărirea capacității sale manageriale;

– oferind posibilitatea unei participări cât mai largi a cetățenilor la decizia publică.

În mod specific, instituțiile societății civile care activează la nivel local, regional și național pot contribui la susținerea democrației și asigurarea securității și integrității teritoriale; promovarea drepturilor omului și a coexistenței pașnice a minorităților etnice; dezvoltarea comunitară; asigurarea egalității de gen; dezvoltare personală și programe pentru tineri, precum și la protecția socială a cetățenilor. Iar în tabelul de mai jos prezentăm aceste obiective strategice cu implicarea celor mai active instituții ale societății civile în dezvoltarea comunității locale.

Experiența instituțiilor societății civile în dezvoltarea comunităților locale		
Obiective strategice	Instituții ale societății civile	Acțiuni
<p>a) susținerea democrației și asigurarea securității și integrității teritoriale</p> <ul style="list-style-type: none"> • dezvoltarea durabilă a comunităților prin consolidarea democrației participative 	<p>APE, IPP, Fundația Est Europeană.</p>	<ul style="list-style-type: none"> • stabilirea platformelor de discuții și elaborarea cercetărilor, analizelor independente privind subiecte de politică externă • oferirea consultațiilor juridice pentru cetățenii de pe ambele maluri ale

<ul style="list-style-type: none"> • consolidarea încrederii cetățenilor de pe ambele maluri ale Nistrului. 		<p>Nistrului</p> <ul style="list-style-type: none"> • desfășurarea activităților de instruire, sensibilizare, informare și organizare a campaniilor de advocacy și lobby
<p>b) promovarea drepturilor omului și a coexistenței pașnice a minorităților etnice</p> <ul style="list-style-type: none"> • îmbunătățirea imaginii minorităților etnice • oferirea oportunităților de integrare socială 	<p>CREDO, IDOM, AO Promo-LEX, Centrul Național al Romilor, Centrul de Tineret Pilgrim-Demo, Congresul Comunităților Ruse din Moldova.</p>	<ul style="list-style-type: none"> • desfășurarea campaniilor educaționale, meselor rotunde, training-urilor și cercetărilor de teren cu privire la toleranță și non-discriminare • informarea și asistența persoanelor cu dizabilități, grupurilor social vulnerabile, minorităților etnice • publicarea studiilor cu privire la drepturile omului
<p>c) dezvoltarea comunitară</p> <ul style="list-style-type: none"> • crearea condițiilor de progres economic și social pentru comunitate • acordarea suportului la dezvoltarea întreprinderilor existente în țară • participarea membrilor comunității la identificarea soluțiilor potrivite contextului local și regional cu folosirea resurselor locale • încurajarea spiritului de inițiativă a cetățenilor • consolidarea capacităților profesionale de inovare economică și socială 	<p>Programul UE-PNUD, IDIS „Viitorul”, Centrul CONTACT, Centrul Pro Comunitate, PBN, ODIMM, JCI Moldova, ADR.</p>	<ul style="list-style-type: none"> • realizarea programelor sociale în conformitate cu cele mai bune practici internaționale, adaptate la necesitățile comunității locale • oferirea serviciilor de consultanță și instruire a managerilor și angajaților întreprinderilor • oferirea experiențelor practice de învățare în management, leadership și antreprenoriat pentru tineri • elaborarea materialelor informative privind procesul de instruire antreprenorială

<p>d) Asigurarea egalității de gen</p> <ul style="list-style-type: none"> • încurajarea participării femeilor în viața economică și social-politică a țării • susținerea socială a doamnelor antreprenori 	<p>CPD, Clubul politic al femeilor 50/50, Gender-Center, Asociația Femeilor de Afaceri din mun. Bălți, Asociația Femeilor de Afaceri din Sectorul Rural din Rîșcani), Asociația Femeilor de Afaceri din mun. Cahul „FEMIDA”, Asociația Femeilor din Găgăuzia.</p>	<ul style="list-style-type: none"> • elaborarea materialelor informative privind egalitatea între femei și bărbați • desfășurarea programelor de instruire, campanii mass-media și de avocacy privind educația electorală a femeilor și a violenței domestice
<p>e) Dezvoltare personală și programe pentru tineri</p> <ul style="list-style-type: none"> • integrarea socială a tinerilor din diferite categorii sociale • propagarea cunoștințelor în vederea realizării posibilităților intelectuale, sociale și spirituale ale tinerilor • soluționarea problemelor educaționale • implicarea tinerilor în viața socială, economică, culturală • susținerea și promovarea tinerilor talentați • stabilirea relațiilor de colaborare și parteneriat între tineri și organizațiile (ne)guvernamentale • sensibilizarea societății în problemele tineretului și favorizarea procesului 	<p>Centrul de Resurse pentru Tineret DACIA, Tinerii pentru Dreptul la Viață, AO „Moștenitorii”, Institutul de Instruire în Dezvoltare „Millenium”, Eco-Răzeni, AO „Perspectiva”.</p>	<ul style="list-style-type: none"> • elaborarea și implementarea politicilor și strategiilor axate pe îmbunătățirea calității vieții tinerilor • oferirea serviciilor de informare, consultanță și instruire în domeniul dezvoltării personale a tinerilor • implicarea tinerilor în cadrul programelor de schimb de tineret, instruire, vizite de studiu

de socializare.		
f) Protecția socială a cetățenilor <ul style="list-style-type: none"> • sensibilizarea societății privind problemele sociale ale persoanelor dezavantajate • susținerea morală și materială a persoanelor în etate și cele cu dizabilități 	AO Soarta, AO Demos, AO „Motivație”, Centrul de Reabilitare a Victimelor Torturii “Memoria”, AO „Filocalia”.	<ul style="list-style-type: none"> •elaborarea programelor și politicilor privind protecția socială •angajarea în activități de informare, instruire și consultanță a persoanelor social vulnerabile si cele cu dizabilități •încadrarea în câmpul muncii a grupurilor locale dezavantajate

Sursă: Elaborat de C. Budurina-Goreacii în 2016

a) **Susținerea democrației și asigurarea securității și integrității teritoriale.**

Interesele naționale vitale ale Republicii Moldova rezidă în asigurarea și în apărarea independenței, suveranității, integrității teritoriale, a frontierelor inalienabile ale statului în consolidarea democrației, ceea ce permite dezvoltarea unui stat de drept și a unei economii de piață [20]. În acest sens, implicarea instituțiilor societății civile în promovarea acestor interese naționale este pe cât necesară, pe atât și complicată. Pe de o parte, s-ar părea că această sarcină ține mai mult de competența autorităților statale. Pe de alta, anume sectorul neguvernamental ar putea contribui la facilitarea dialogului dintre reprezentanții politici de pe ambele maluri ale Nistrului în vederea asigurării securității și integrității teritoriale, ar identifica mecanisme de susținere și promovare a valorilor europene pe segmentul susținerii democrației țării.

Pentru realizarea acestor obiective, deseori instituțiile societății civile și reprezentanții statului participă în comun la acțiuni de informare, consultare, analiză și cercetare în demersul consolidării și instituționalizării parcursului european și democratic al țării. În tabelul de mai jos prezentăm cele mai relevante activități desfășurate de către unele instituții ale societății civile în vederea asigurării aceluși obiectiv.

a) Susținerea democrației și asigurarea securității și integrității teritoriale
În perioada anilor 2006-2011 Asociația pentru Politică Externă din Moldova (APE, mun. Chișinău) a realizat programul „Dialoguri Transnistrene”, în cadrul căruia au fost organizate un șir de activități la care au participat reprezentanți ai societății civile și mișcărilor social-politice, jurnaliști și

experți de pe ambele maluri ale Nistrului. De asemenea, au fost organizate trei conferințe internaționale, care au avut scopul de a facilita cooperarea sectorială între cele două maluri ale Nistrului, contribuind astfel la întărirea încrederii între Chișinău și Tiraspol [12]. Pe parcursul anilor 2013-2014 în cadrul programului „Asistență tehnică pentru Biroul de Reintegrare al Republicii Moldova” APE a elaborat newsletter-ul „Dialoguri transnistrene”, care a fost difuzat de postul public Radio Moldova și de Radio Vocea Basarabiei. Programul s-a axat pe facilitarea soluționării conflictului transnistrean prin consolidarea încrederii între cele două maluri ale Nistrului [42].

În vederea monitorizării reformelor din sectorul de securitate și a procesului de soluționare a conflictului transnistrean **Institutul de Politici Publice (IPP, mun. Chișinău)** pe parcursul anilor 2001-2009 a editat mai multe publicații: „Viziunea sintetizată asupra problemei transnistrene”, „Plan trilateral pentru rezolvarea problemei transnistrene”, „Conflicte înghețate și uitate în statele post-sovietice: geneza, politică, economia și perspectivele de soluționare”, „Controlul asupra armamentului. Măsurile de întărire a încrederii și securității”, „Noile oportunități de soluționare a problemei transnistrene prin mecanismele Europei moderne” [8] etc.

În cadrul proiectului „Crearea punților de comunicare între ONG-uri, asociațiile de business și mass-media din Moldova, Ucraina și Rusia pentru prevenirea conflictului din Transnistria” (2012-2014) implementat de către **Fundația Est Europeană (mun. Chișinău)** au fost depuse eforturi pentru a susține implicarea societății civile și a consolida cooperarea regională în vederea îmbunătățirii dialogului cu regiunea transnistreană. Astfel, au fost oferite 13 granturi pentru finanțarea unor proiecte comunitare comune, iar 120 de tineri de pe ambele maluri ale Nistrului au participat la dialoguri interactive axate pe consolidarea încrederii. A fost lansat studiul „Sectorul neguvernamental de media în regiunea transnistreană: realități și perspective de dezvoltare”, iar portalul www.infomost.org a contribuit la crearea parteneriatelor și rețelelor între diferite organizații neguvernamentale din regiunile vizate etc [44].

În ciuda desfășurării unui șir de acțiuni axate pe susținerea democrației, asigurarea securității și integrității teritoriale a țării totuși soluționarea conflictului transnistrean nu a fost posibilă până în prezent. Chiar dacă problema pare a fi mai mult de ordin politic totuși tergiversarea rezolvării diferendului afectează tot mai mult nivelul de trai al populației de pe malul stâng al Nistrului. Cetățenii se confruntă cu un șir de probleme privind incluziunea socială, participarea democratică la procesul decizional, dar și dreptul lor la exprimare. Astfel, asistența și suportul oferit din partea instituțiilor societății civile este evident. Consultările juridice, instruirile, campaniile de informare privind sensibilizarea cetățenilor

se regăsesc pe agenda activităților desfășurate de către reprezentanții ONG-urilor din Republica Moldova.

În regiunea transnistreană sunt înregistrate aproximativ 2500 de instituții ale societății civile [43, p.3], iar acțiunile pe care le desfășoară sunt modeste, fie din cauza intimidării din partea autorităților „nistrine”, fie a problemelor privind transferurile financiare venite din partea donatorilor străini prin intermediul băncilor din stânga Nistrului, care își au stabilitie propriile reguli de administrare. Credem că în acest caz, ar trebui să fie întreprinse mai multe măsuri colective de către ONG-urile de pe ambele maluri ale Nistrului care vor contribui la consolidarea dialogului între autorități în eforturile de a susține democrația, a asigura securitatea și integritatea teritorială a țării.

b) Promovarea drepturilor omului și a coexistenței pașnice a minorităților etnice. Republica Moldova dispune de o bază legislativă privind protejarea drepturilor omului și a minorităților naționale ce corespund standardelor internaționale. De asemenea, sunt adoptate măsuri practice de prevenire și combatere a discriminării persoanelor defavorizate și a celor ce aparțin minorităților etnice prin crearea oportunităților de implicare în viața politică, socială, economică și culturală a țării. Cu toate acestea, asigurarea respectării drepturilor omului și coexistenței pașnice a minorităților etnice din întreaga țară rămâne a fi o provocare pentru reprezentanții autorităților statale, iar pentru instituțiile societății civile un obiectiv pentru a mobiliza și a sensibiliza cetățenii privind problemele cu care se confruntă.

b) Promovarea drepturilor omului și a coexistenței pașnice a minorităților etnice

Activitățile **CReDO (mun. Chișinău)** sunt focusate pe democratizarea societății civile, promovarea și respectarea drepturilor omului prin implicarea factorilor de decizie în soluționarea cazurilor de încălcare a drepturilor omului. În acest sens, organizația utilizează diverse mijloace: inițiative publice, lobby și advocacy, consultații cu reprezentanții sectorului neguvernamental și autoritățile statale pentru a sensibiliza opinia publică cu privire la problemele de importanță publică. CReDO joacă un rol important și în cadrul CNP, Consiliul Național al ONG-urilor din Republica Moldova, Alianța Anticorupție prin faptul că prezintă reacții, opinii, face apeluri publice și elaborează rapoarte cu privire la încălcarea drepturilor omului, a legislației etc [2].

IDOM (mun. Chișinău) lucrează cu persoanele cu dizabilități, deținuți sau cei infectați cu HIV/SIDA, informându-i astfel despre drepturile lor și acordându-le asistență. Mai multe training-uri privind consolidarea capacităților în domeniul protecției, promovării și respectării drepturilor persoanelor care trăiesc cu HIV au fost desfășurate pe parcursul anului 2013 în mun. Chișinău, Cahul, Comrat, Bălți [15]. În același timp, IDOM a organizat câteva

stagii de formare – „Drepturile omului, nediscriminarea, confidențialitatea și repararea prejudiciilor morale ale persoanelor care trăiesc cu HIV” în scopul de a promova toleranță și de a identifica mecanisme de protecție pentru aceste grupuri. Cazuri grave de încălcare a drepturilor omului împotriva acestor grupuri sunt aduse la cunoștința autorităților.

În cadrul Programului Drepturile Omului **Asociația Promo-LEX (mun. Chișinău)** desfășoară activități de promovare și implementare în Republica Moldova a standardelor internaționale în domeniul drepturilor omului. Astfel, membrii asociației depun eforturi pentru a promova accesul la justiție și remedii efective pentru locuitorii din regiunea transnistreană; a combate tortura și tratamentele inumane sau degradante; a promova și proteja libertatea și siguranța persoanei etc. Menționăm de asemenea și importanța rapoartelor editate anual de către organizație care reprezintă o analiză cu privire la respectarea drepturilor omului în Republica Moldova, inclusiv în regiunea transnistreană. Raportul „De la vorbe la fapte (combaterea discriminării și inegalității în Moldova)”, a raportului „Respectarea drepturilor omului în regiunea transnistreană a Republicii Moldova. Retrospectiva 2015” sunt câteva publicații recente de monitorizare a respectării drepturilor omului de pe ambele maluri ale Nistrului.

Centrul Național al Romilor (mun. Chișinău) contribuie la combaterea stereotipurilor privind imaginea romilor și oferă oportunități pentru integrarea lor deplină în societatea moldovenească. Acțiunile organizației sunt structurate în trei departamente: drepturile omului, sănătate și educație. În cadrul programelor realizate, centrul a reușit să faciliteze dialogul dintre persoanele de etnie romă și autoritățile publice din mai multe localități (mun. Hîncești, s. Vulcănești / r-1 Nisporeni, Slobodzia / mun. Tiraspol, s. Lucasauca / mun. Orhei etc.), a fost sporit numărul de beneficii și alocații sociale plătite reprezentanților segmentelor vulnerabile ale romilor în special copiilor de vârstă preșcolară, au fost reabilitate serviciile de bază (apă potabilă, energia electrică, comunicații, încălzire) pentru cei mai vulnerabili din comunitățile de romi [30].

Centrul de Tineret Pilgrim-Demo (mun. Comrat) se ocupă de dezvoltarea societății civile din Găgăuzia prin creșterea participării tinerilor în viața politică, economică și socială; prevenirea tuturor formelor de discriminare; promovarea principiilor toleranței și a dialogului intercultural. Începând cu anul 2007, Pilgrim-Demo organizează frecvent dezbateri în formatul „Karl Popper” în instituțiile de învățământ preuniversitar din Găgăuzia. Astfel, organizația implică activ pe tineri în procesul de discutare și analizare a problemelor autonomiei [27].

Populația din Moldova vorbitoare de limba rusă gravitează în jurul **Congresului Comunităților Ruse din Moldova (mun. Chișinău)**. Acest ONG

vizează protejarea minorității etnice ruse din Republica Moldova. Printre activitățile sale se numără organizarea protestelor publice împotriva înrăutățirii condițiilor din școlile medii rusești sau închiderea activității acestora. De asemenea, pentru a menține procesul literar rusesc și a stimula scriitorii ruși locali în munca de creație, a fost înființată propria editură «Инецца», în cadrul căreia sunt publicate studii, critici literare, lucrări bibliografice și monografii. Lucrările sunt donate școlilor și bibliotecilor locale, dar și din țară, iar în cazul publicațiilor științifice, acestea sunt prezentate în sălile de conferințe ale Academiei de Științe, cu participarea savanților cunoscuți din țară. De asemenea, cu ajutorul unei echipe de creație formate din profesori, istorici și oameni de artă organizația a elaborat un program la disciplina „Istoria, cultura și tradițiile poporului rus” pentru elevii din clasele 5-9 [46].

Instituțiile societății civile din domeniul drepturilor omului au o contribuție esențială la elaborarea legislației și cadrului strategic de protecție a drepturilor omului și a anumitor categorii sociale. De asemenea, acestea implementează proiecte de monitorizare a respectării drepturilor omului și prezintă rapoarte alternative privind situația drepturilor omului în Republica Moldova, rapoarte privind diverse încălcări ale drepturilor omului, criticând Guvernul pentru selectiva implementare a recomandărilor adresate Moldovei în urma Revizuirii Periodice Universale (RPU) a Consiliului ONU pentru Drepturile Omului [24].

Conform concluziilor prezentate în catalogul ONG-urilor active în domeniul drepturilor omului s-a constatat că majoritatea din ele sunt concentrate în capitala țării și nu au capacitatea de acoperire națională în materie de promovare și monitorizare a drepturilor omului. Cât despre organizațiile locale, atunci acestea au fost create mai târziu și au desfășurat puține inițiative de promovare a drepturilor omului la nivel local. Respectiv, aceste ONG-uri nu au cunoștințele și abilitățile necesare pentru o intervenție sistemică și eficace în domeniul promovării și apărării drepturilor omului la nivel local. Totuși, majoritatea asociațiilor obștești locale sunt membre ale unor rețele constituite la nivel național și regional, ale unor forumuri civice regionale sau alianțe de promovare a drepturilor unor categorii sociale, precum tineri, femei, bătrâni etc [4, p.114].

Cât despre instituțiile societății civile care lucrează cu și pentru diferite grupuri etnice, atunci putem remarca că acestea sunt dispersate și nu cooperează între ele, în ciuda obiectivelor declarate privind promovarea coexistenței pașnice între popoarele etnice din țară. Lipsa de cooperare este deseori un rezultat al dependenței de finanțarea externă și necesitatea de a se integra la cerințele și prioritățile programelor de finanțare ale donatorilor. În același timp, fiecare dintre aceste ONG-uri sunt unicele organizații care reușesc să reunească în cadrul activităților sale minorități etnice majore în Republica Moldova, iar acest lucru

are potențialul de a deveni forță constructivă puternică în democratizarea în continuare a țării, asigurând respectarea drepturilor umane, indiferent de etnie.

c) Dezvoltarea comunitară. Crearea condițiilor de progres economic și social pentru comunitate implică oferirea serviciilor de consultanță, asistență tehnico-financiară, informații și resurse pentru a ajuta persoanele fizice să creeze propriile lor afaceri în domeniul agricol sau industrial. Instituțiile societății civile în ultimii ani desfășoară activități care includ programe privind generarea veniturilor cetățenilor, iar succesul acestor instituții se bazează pe identificarea problemelor locale, cât și a grupului țintă implicat direct în progresul social-economic al comunității.

În afară de susținerea financiară oferită de instituțiile societății civile, pentru cetățenii care și-au deschis o afacere pentru prima dată, este necesar ca ei să cunoască și să înțeleagă aspectele privind contabilitatea, planificarea afaceri, precum și unele aspecte legislative, inclusiv ocuparea forței de muncă, impozitarea etc. Iar instituțiile societății civile care activează la nivel local, regional și național depun eforturi în asigurarea instruirii persoanelor și le oferă asistență în angajarea în câmpul muncii la nivel local.

c) Dezvoltarea comunitară

Programul UE – PNUD (mun. Chișinău) „Susținerea Măsurilor de Promovare a Încrederii” (2015-2018) depune eforturi pentru a contribui la sporirea gradului de încredere între oamenii de pe ambele maluri ale Nistrului, prin implicarea autorităților locale, instituțiilor societății civile și comunității de afaceri, precum și prin asigurarea dezvoltării economice și sociale a comunităților locale [39]. În anul 2015 cel puțin 60 de întreprinderi de pe ambele maluri ale Nistrului au beneficiat de susținere în dezvoltare. Prin intermediul Programului de granturi au fost create 31 de afaceri pentru tineri, care timp de 14 luni au beneficiat de consultanță în domeniul dezvoltării afacerilor, generând 160 locuri noi de muncă. Programul a avut ca obiectiv asigurarea unei atmosfere general favorabile pentru dialog și cooperare la toate nivelurile [40].

IDIS „Viitorul” (mun. Chișinău) activează în diverse domenii, precum: analiza economică, politici de cercetare, planificare strategică și management, activitățile sale fiind focusate pe departamentele: Buna guvernare în sectorul public, Economie de piață funcțională și departamentul Societate competitivă. Astfel, experții din cadrul departamentului oferă asistență instituțiilor guvernamentale (Ministerul Economiei, Ministerul Agriculturii și Industriei Alimentare, Agenția Relații Funciare și Cadastru) în domenii, precum: analiză macroeconomică și a proiecțiilor, diversificarea și creșterea eficienței energetice, promovarea exporturilor, îmbunătățirea politicilor fiscale. De asemenea, sunt publicate diferite studii în domeniul economic [14], precum și publicațiile pe-

riodice: Monitorul Economic, Agenda Națională de Business, Buletin de promovare a eficienței energetice [6] etc. Astfel, ONG-ul contribuie activ la fortificarea sectorului economic, dezvoltarea spiritului de responsabilitate printre politicieni, funcționari publici și cetățenii țării, precum și la consolidarea societății civile.

Centrul CONTACT (mun. Chișinău) participă la susținerea proceselor democratice din societate și edificarea societății civile prin intermediul programelor „Consolidarea sectorului asociativ”, „Dezvoltare comunitară” și „Participare și buna guvernare”. Activitățile din cadrul programului „Dezvoltare comunitară” sunt orientate spre susținerea inițiativelor locale de dezvoltare a business-ului mic și mijlociu, a antreprenoriatului social și a dezvoltării regionale. În acest sens, cu susținerea financiară a Centrului au fost puse în practică următoarele idei de afaceri în mai multe localități din țară: mini-ateliere de tâmplărie, mini-ateliere de cusătorie și croșetare, servicii în construcții și reparația autoturismelor etc [37]. În același timp, sute de potențiali antreprenori sociali beneficiază de instruire pentru a demara afaceri și întreprinderi sociale în localitățile lor.

Acțiunile **Centrului Pro Comunitate (mun. Chișinău)** sunt focusate pe creșterea calității vieții în localitățile din Republica Moldova. Astfel, au fost reabilitate instituțiile de învățământ preșcolar în comunitățile rurale care au participat la concursul „Reparația grădiniței”; a fost îmbunătățită calitatea vieții familiilor vulnerabile (în jur de 300 de beneficiari direcți și 3000 indirecti) prin oferirea ajutorului material, consiliere informațională și juridică, asistență în căutarea unui loc de muncă); a fost facilitat procesul de elaborare a planurilor strategice de dezvoltare socio-economică în peste 50 localități rurale din Republica Moldova și diseminate practici pozitive de acțiune comunitară prin intermediul mijloacelor mass media locală și națională în 16 localități din Cahul, Ungheni, Nisporeni și Anenii Noi [31, p.10].

PBN (mun. Bălți) este axat pe dezvoltarea profesională a cetățenilor din nordul țării prin oferirea cursurilor de instruire profesională privind utilizarea calculatorului, cursuri de limbi străine, dezvoltarea afacerii proprii, contabilitate, secretariat etc., precum și prestarea serviciilor de asistență, informare și consultare în angajarea în câmpul muncii. Astfel, prin intermediul granturilor oferite de PBN în cadrul programelor desfășurate participanții au reușit să –și deschidă afaceri proprii, ateliere și o parte din ei și-au găsit un loc de muncă [34].

ODIMM (mun. Chișinău) este focusată pe promovarea creării micilor afaceri și acordarea suportului la dezvoltarea întreprinderilor existente în țară. Menționăm că în cadrul Programului PARE 1+1, lucrătorii migranți sau beneficiarii de remitențe au posibilitatea de a beneficia de consultanță, instruire și suport antreprenorial privind lansarea sau dezvoltarea afacerilor. De aseme-

nea, prin intermediul componentei Finanțarea afacerilor / Regula 1+1 ODIMM oferă granturi lucrătorilor migranți, aceștia investind preponderent în agricultură (peste 40%), producere (peste 35%) și servicii (circa 25%). Astfel, în perioada anilor 2010-2014 organizația a încheiat contracte de finanțare nerambursabilă cu circa 600 de întreprinderi create și dezvoltate din sursele financiare ale lucrătorilor migranți [36, p.21, p.22].

Junior Chamber International (JCI Moldova, mun. Chișinău) acționează pentru promovarea dezvoltării economice a țării, implicarea tinerilor în cadrul programelor de formare a aptitudinilor de lider prin oferirea experienței practice de învățare în management, leadership și antreprenoriat. Astfel, JCI în colaborare cu Asociația Națională a Tinerilor Manageri din Moldova (ANTiM) desfășoară anual Concursul Național de Business Planuri pentru Tineri prin oferirea de granturi tinerilor care doresc să-și deschidă propria afacere, astfel contribuind la dezvoltarea social-economică a țării noastre [26]. De asemenea, prin crearea Organizațiilor Locale JCI Moldova își propune să îmbunătățească mediul de afaceri din țară și să ofere oportunități de dezvoltare a tinerilor antreprenori. Iar în cadrul evenimentelor cu antreprenorii de succes din țară și de peste hotare, se așteaptă identificarea partenerilor la nivel local și internațional, oferirea experiențelor practice de învățare în management, leadership și antreprenoriat.

În conformitate cu politicile naționale și regionale de dezvoltare, **Agencia de Dezvoltare Rurală (ADR Orhei)** elaborează și aplică strategii, identifică și implementează programe pentru creșterea economică a țării. Astfel, a fost îmbunătățită eficiența energetică la spitalele regionale din Nisporeni și Orhei. S-au efectuat lucrări de reabilitare a drumurilor locale cu acces spre centrul raional Anenii Noi și drumul republican Chișinău - Odesa, drumul Pășcani – Secăreni - Bolșun, traseul mun. Strășeni - s.Scoreni / mun. Strășeni) - s.Malcoci / r-l Ialoveni), precum și Bănești - Telenești – Țibirica. A fost construit poligonul modern de depozitare a deșeurilor solide din s.Cojușna / mun. Strășeni, dar și din localitățile mun. Orhei, r-lui Telenești, Sîngerei și Șoldănești. A fost dezvoltată atractivitatea turistică în mediul rural din lunca râului Nistru, precum și în zona Parcului Național Orheiul Vechi, renovat palatul de cultură din mun. Ungheni. S-a deschis traseul turistic (Vama Veche Lăpușna) prin restaurarea obiectelor de patrimoniu istoric, Conacul „Manuc-Bey” din mun. Hîncești, Locația geto-dacică din s. Stolniceni. ADR a contribuit și la îmbunătățirea calității vieții populației rurale prin construcția sistemelor de apă potabilă și de canalizare în satele din lunca r.Lapușnița, mun. Hîncești, com.Vărzărești / or. Nisporeni (apeduct Prut-Nisporeni), precum și în regiunea Chirileni – Bușila - Grăseni [23].

Astăzi, tot mai mult instituțiile societății civile devin mai sensibile la factorul umanitar privind informarea și instruirea cetățenilor asupra problemelor ce țin de dezvoltarea comunitară. Observăm, de asemenea, o tendință crescândă a instituțiilor societății civile de a implica oamenii în cadrul diverselor proiecte și programe desfășurate pentru a fi proactivi, a gândi despre dezvoltarea comunității în termeni de bunăstare pentru fiecare membru al acesteia, de a acționa inovativ și responsabil, în comun, folosind și regenerând resursele locale.

Totuși, schimbările ce se produc ca rezultat al activităților desfășurate nu au o acoperire națională, deseori acestea limitându-se fie într-o anumită localitate, regiune și pe un număr redus de persoane. Lipsște, de asemenea, o coerență, continuitate a programelor implementate, deseori acestea stopându-se fie din cauza pregătirii profesionale slabe a angajaților, fie a lipsei resurselor financiare. Credem că o soluție potrivită în acest sens, ar fi implicarea cetățenilor în programe de antreprenoriat social, prin oferirea unor facilități de dezvoltare a micului business și o mai multă susținere din partea statului. De asemenea, este necesară și introducerea unor modificări în cadrul legislativ existent care să se adapteze la realitățile spațiului rural moldovenesc prin valorificarea potențialului uman și punerea în practică a unor măsuri de politică socială la toate nivelurile, care să contribuie la dezvoltarea resurselor umane din mediul rural.

d) Asigurarea egalității de gen presupune angajarea femeilor și a bărbaților în rândul aceluiași drepturi, responsabilități și oportunități în diverse sfere ale societății în baza competențelor și aspirațiilor egale. Atât statul prin intermediul mijloacelor legale, cât și cetățenii prin depășirea anumitor stereotipuri trebuie să garanteze acest drept în orice stat democratic.

Constituția Republicii Moldova stabilește că femeile și bărbații sunt egali în fața legii și a autorităților publice [9]. În realitate, legislația din domeniul egalității genurilor rămâne, în mare parte declarativă, iar adoptarea Legii cu privire la egalitatea dintre femei și bărbați nu a determinat o îmbunătățire spectaculoasă. În anul 2005 doar 20,7% femei dețineau mandate de deputat în Parlament. După Alegerile Parlamentare din 2009 numărul femeilor deputate a crescut, urmând ca acesta să se reducă din nou după Alegerile din 2010, astfel încât în Parlament își desfășoară activitate 20 de deputate. Deși această cifră este superioară celor din anii 1998 și 2001 (8,7% și 15,8% respectiv), acest nivel de reprezentativitate a femeilor nu este suficient pentru a asigura egalitatea mandatelor între ambele genuri, iar pentru aceasta singura soluție rămâne a fi adoptarea cotelor de reprezentativitate.

Totodată, trebuie menționat faptul că în actualul Parlament, o deputată deține funcția de vice-președinte al Parlamentului (L.Palihovici); 4 deputate sunt ministre (C.Fusu – ministru al Educației; M.Babuc - ministru al Culturii; S.Grigoraș – Ministru al Muncii, Protecției Sociale și Familiei, R.Glavan - ministru al Sănătății); 3 deputate fac parte din Biroul permanent al Parlamentului (Zinaida

Greceanii, Violeta Ivanov și Inna Șpac) și doar 2 deputate sunt președinte a fracțiunilor parlamentare din țară. Actualul Bașcan al UAT Găgăuzia (Gagauz - Yeri) este reprezentat, de asemenea, de o femeie – dna Irina Vlah.

d) Asigurarea egalității de gen

Abilitarea femeilor este una dintre prioritățile fundamentale pentru CPD (mun. Chișinău), centrul încurajând grupuri de femei din mediul rural, femei tinere, femei șomere să devină mai active în promovarea drepturilor lor [16]. Beneficiarii programelor desfășurate de către CPD participă la activități de dezvoltare a liderismului pentru femeile din localitățile rurale, stimulare a participării civice în cadrul procesului decizional local, precum și la promovarea principiilor șanselor egale în alegerile parlamentare sau locale.

Pentru aceasta, centrul monitorizează reprezentarea femeilor pe listele de candidați și în funcții de conducere la alegeri, organizează traininguri de leadership pentru femeile din zonele rurale și elaborează materiale informative înainte de perioada electorală.

Clubul politic al femeilor 50/50 (mun. Chișinău) este un alt important ONG din Moldova care prin intermediul proiectelor „Femeile pot reuși” implementate pe parcursul anilor 2001-2010 a desfășurat circa 60 seminare locale, instruind astfel peste 1500 de femei, reprezentante ale partidelor politice, sindicate, ONG și mass-media independente din întreaga țară. De asemenea, au fost organizate acțiuni locale (mese rotunde, dezbateri publice, campanii și conferințe naționale în vederea promovării și mediatizării principiilor egalității genurilor, dar și participării femeilor în viața publică și politică [1].

Gender-Center (or. Chișinău) promovează egalitatea de gen ca unul dintre principiile de bază pentru consolidarea democrației în societatea moldovenească. Astfel, prin intermediul programelor realizate cu privire la progresul social și economic al femeilor, prevenirea violenței domestice și a traficului de ființe umane organizația și-a adus mari contribuții la elaborarea și promovarea Legii cu privire la asigurarea egalității de șanse între femei și bărbați (adoptată în februarie 2006), precum și la elaborarea și promovarea Legii cu privire la Prevenirea și Combaterea violenței în familie (adoptată în martie 2007). De asemenea, organizația a depus eforturi la elaborarea și prezentarea Raportului CEDAW Alternativ (New York, 2006), raportului alternativ al implementării Platformei de la Beijing în Moldova (KARAT Coalition, 1999) și al raportului alternativ în statistica gender (ECOSOC, Statistic Division, 2000). Echipa centrului a elaborat și introdus în curricula sistemului de învățământ superior cursul „Gender și Educație” (masterat, USM) [7].

Asociația Femeilor de Afaceri (mun. Bălți) promovează și susține femeile care doresc să înceapă o afacere sau care au deja o carieră de succes. Astfel, organizația desfășoară evenimente importante, precum Forumuri Re-

gionale al Tinerilor Antreprenori, expoziții, târguri ale locurilor de muncă, prezentări, mese rotunde etc. Ca rezultat, beneficiarii activităților își îmbunătățesc abilitățile practice și deprinderile profesionale în domeniul în care activează, primesc consultații juridice și de afaceri, beneficiază de instruire avansată în domeniul antreprenoriatului și instruire sectorială și primesc granturi pentru dezvoltarea afacerii [35].

Asociația Femeilor de Afaceri din Sectorul Rural (r-I Rîșcani) se focusează pe dezvoltarea comunităților rurale și susținerea socială a doamnelor antreprenori prin stimularea creării noilor întreprinderi, precum și sporirea eficienței activităților întreprinderilor deja existente. Astfel, au fost realizate programe sociale (finanțarea unei săli de Internet, asigurarea condițiilor sanitaro-igienice în cantina școlii), precum și programe investiționale (construcția apeductului în s.Varatic și crearea cooperativei producătorilor de lapte).

O istorie de succes în promovarea femeilor în afaceri este prezentat și de o doamnă din Cahul care, prin intermediul seminarelor de instruire privind inițierea unei afaceri organizate de către Asociația Femeilor de Afaceri din Cahul „FEMIDA”, a inițiat propria afacere cu prăjituri „Ca la mama acasă” [17].

Asociația Femeilor din Găgăuzia (mun. Comrat) a creat o rețea regională a femeilor implicate în sectorul agricol din autonomie și desfășoară activități nonformale la nivelul regiunii. Calitatea de membru al rețelei le permite să stabilească contacte noi, să dezvolte și să consolideze relațiile în cadrul și în afara rețelei, să facă schimb de idei, să obțină noi aptitudini profesionale, să ofere și să primească susținere și consultanță [3].

Chiar dacă este evident faptul că multe instituții ale societății civile se implică în acțiuni menite să asigure egalitatea de gen, acest obiectiv nu este unul asumat în mod unanim de către toate organizațiile active în domeniul de referință. Actualmente în Moldova există doar câteva organizații neguvernamentale care demonstrează viabilitate, inclusiv economică și angajament constant în domeniul egalității de gen. Deși instituțiile societății civile sunt motivate și interesate să contribuie mai mult la asigurarea egalității de gen, acestea nu au capacitate de acoperire națională în subiectul abordat, precum și nu au fondurile necesare pentru aceasta; majoritatea din ele nu dispun de echipamentul și resursele necesare (umane, financiare și logistice) pentru o mai vastă implementare a programelor pe care le realizează. Unele organizații care activează în Moldova depind foarte mult de finanțările străine și astfel, în această situație, nu pot să-și planifice pe viitor activități durabile în concordanță cu prioritățile de dezvoltare ale țării. Se conturează o nouă tendință în sectorul asociativ: o categorie mică de organizații neguvernamentale care, în virtutea unui înalt grad de receptivitate de

gen, includ perspectiva de gen în organizații și proiecte, ceea ce contribuie semnificativ la îmbunătățirea situației în domeniul de referință [41, p.58-59].

e) Dezvoltarea personală și programe pentru tineri. Dezvoltarea personală și oferirea programelor de instruire pentru tineri reprezintă un obiectiv important în creșterea economică a țării. Cu toate că Legea cu privire la tineret prevede un șir larg de drepturi și facilități pentru tineri, doar 8,1% din tineri își cunosc profund drepturile, 44,6% cunosc drepturile de bază, 38,9% sunt informați parțial în domeniul legislației pentru tineri [25, p.15]. De asemenea, circa 30,3% din tineri sunt discriminați cel mai des la angajarea în câmpul muncii, la luarea deciziilor la nivel de comunitate și în instituțiile de învățământ [25, p.16]. De aceea instituțiile societății civile investesc enorm în capitalul uman, în special al tinerilor în scopul de a dezvolta competențe personale și profesionale pentru a pregăti specialiști în diverse sfere de activitate.

Unul din obiectivele pe care și le propune sectorul neguvernamental se referă la oferirea educației nonformale pentru tinerii din întreaga țară prin intermediul programelor și seminarelor de instruire, meselor rotunde, conferințe, vizitelor de studiu etc. Aceste acțiuni sunt din ce în ce mai răspândite pentru tineri, deoarece dezvoltă un șir de competențe personale pentru ca tinerii să fie mai pregătiți în viața reală a societății, să-și valorifice capacitățile și să le îmbunătățească, să se orienteze mai ușor în alegerea profesiei, precum și să-și dezvolte o afacere (dacă e cazul).

În același timp, prin intermediul implicării tinerilor în procesul de instruire continuă aceasta ar putea duce la reducerea inegalității și excluderii sociale pentru promovarea unei participări active la viața democratică.

e) Dezvoltare personală și programe pentru tineri

Centrul de Resurse pentru Tineret DACIA (mun. Soroca) implică tinerii în dezvoltarea socială, economică și culturală a comunităților și a țării în ansamblu. Astfel, în cadrul programelor desfășurate pe parcursul anului 2015, precum „Consolidarea sectorului de servicii prietenoase tinerilor din Republica Moldova”, „Viitorul ales de tineri”, „Diferențele nu sunt obstacole” și „Dialog intercultural” tinerii au fost implicați în dezbateri publice, sesiuni de informare, ateliere de instruire, acțiuni de salubritate în mun. Soroca, activități distractive (Miss și Mister Soroca, „COMEDY SOROCA 2015”, carnavalul de iarnă), flash-mob-uri etc. Ca rezultat prin munca de voluntariat a tinerilor s-a reușit să se producă schimbări pozitive prin prisma valorificării potențialului lor în comunitatea locală [33].

TDV (mun. Bălți) se ocupă de promovarea și ocrotirea drepturilor tinerilor, inclusiv a celor aflați în situații de risc. În acest sens anual au loc acțiuni informativ-educative în instituțiile preuniversitare de învățământ privind prevenirea HIV/SIDA, hepatitelor virale B și C, tratamentul tuberculozei, consu-

Itații specializate (medicală, socială, psihologică, juridică), expoziții-foto, elaborare și distribuire a materialelor informative etc. În municipiu este deschisă Linia informativ – consultativă în problemele HIV/SIDA și ale narcomaniei, la care cetățenii pot beneficia deserviciul de consiliere psihologică și suport informațional [28].

AO „Moștenitorii” (mun. Bălți) contribuie la integrarea socială a tinerilor din diferite categorii sociale din nordul țării prin oferirea serviciilor de informare, consultanță și instruire. Astfel, printre rezultatele obținute ale organizației pot fi menționate acțiunile desfășurate în s.Duruitoarea veche / r-I Rîșcani: crearea muzeului satului, a Centrului de Informare și Educație Ecologică, precum și elaborarea unui studiu privind modernizarea sistemului de canalizare și a apei din sat. De asemenea, organizația a contribuit la înființarea eurocluburilor școlare în zona de nord a Moldovei [11].

În calitate de centru educațional-metodic **Institutul de Instruire în Dezvoltare „Millenium” (mun. Chișinău)** implementează programe și proiecte în domeniul dezvoltării personale, organizaționale și comunitare, contribuind la soluționarea problemelor societății. În cadrul direcției Dezvoltare Personală organizația implică tinerii la programele de schimb de tineret, instruirii, vizite de studiu cu scopul de a contribui la consolidarea capacităților lor și a obține noi experiențe în dezvoltarea personală. De asemenea, „Millenium” desfășoară anual ateliere de Planificare a Carierei Tinerilor pentru absolvenții instituțiilor de învățământ pentru a-i orienta mai ușor în domeniul profesional. Iar prin intermediul Programului Dezvoltare comunitară organizația a oferit suport în elaborarea Strategiilor de dezvoltare durabilă a comunităților (Cricova, 2000-2005, 2006-2010, 2011-2015, 2015-2020), Strategiilor de Tineret în comunități și raioane ale Republicii Moldova (2007-2009, 2012-2015) [29].

Eco-Răzeni (com. Răzeni, r-I Ialoveni) contribuie la dezvoltarea tinerilor pentru realizarea posibilităților lor intelectuale, sociale și spirituale. În același timp, grupul țintă, format în principal din tineri, sunt antrenați în formarea societății civile în Republica Moldova, propagarea cunoștințelor, dar și soluționarea problemelor educaționale. Activitățile asociației sunt structurate în programe de incluziune socio-profesională, antreprenariat social, inițiative ale tinerilor și securitate comunitară. Astfel, în cadrul programului Antreprenariat Social activează Întreprinderea socială „Floare de cireș” SRL care se ocupă de prestarea serviciilor de alimentație publică și cultivarea legumelor ecologice în seră. Acest program de formare profesională în sfera alimentației publice antrenează tineri cu dizabilități. În calitate de angajați, ei învață să prepare mâncare și să o servească clienților, sau să cultive legume. Astfel ei își dezvoltă încrederea în sine și se pregătesc să devină lideri în familiile și comunitățile lor. De asemenea, în cadrul serviciului Cantina de ajutor social

din Răzeni persoanele cu dizabilități, precum și pensionarii cu venituri mici se bucură de prânzuri gratuite livrate la domiciliu.

AO „Perspectiva” (mun. Cahul) este focalizată pe **informarea și încadrarea tinerilor în viața socială, economică, culturală, dar și sensibilizarea societății în problemele tineretului.** În acest sens, organizația în parteneriat cu reprezentanții locali din comunitățile de sud ale țării dezvoltă proiecte locale. Printre acestea menționăm: reamenajarea și infrumusețarea parcului Colegiului Industrial-Pedagogic din mun. Cahul, renovarea parcului din satul A.I.Cuza, asigurarea echipamentului de joacă pentru copii din școală (mun. Cahul), amenajarea și dotarea terenului sportiv din s. Andrușul de Jos, dotarea sălii de sport cu echipament sportiv din s. Vadul lui Isac și în s. Larga Nouă, construirea zonei de odihnă din s. Tătăraști [32], deschiderea unui Centru de Engleză pentru elevi în incinta gimnaziului „N.Iorga” din s. Burlacu. De asemenea, organizația desfășoară ateliere de instruire, concursuri de fotografii, training-uri, vizite de studiu în vederea mobilizării tinerilor la nivel local.

Oferirea oportunităților de implicare a tinerilor în cadrul diverselor programe și proiecte a devenit astăzi un fenomen imperativ pentru dezvoltarea comunității locale. Astfel, considerăm că este necesar ca instituțiile societății civile care activează în domeniul dezvoltării personale a tinerilor să fie încurajate, susținute și consolidate pe plan local, regional și național pentru crearea unui viitor sigur al întregii populații [5, p.8-12].

f) Protecția socială a cetățenilor constituie elementul cheie în realizarea reformelor social-economice care se desfășoară astăzi în țară. Conform Constituției Republicii Moldova statul este obligat să ia măsuri pentru ca orice om să aibă un nivel de trai decent, să-i asigure protecția în caz de șomaj, boală, dizabilitate, bătrânețe sau în alte cazuri când nu-și poate asigura existența din cauza unor împrejurări independente de voința lui.

Problema privind asigurarea protecției sociale în țară este cauzată de numărul redus de lucrători sociali, utilaj învechit pentru persoanele cu dizabilități, lipsa cantinelor sociale, cooperare insuficientă dintre APC/APL și secțiile de asistență socială raionale etc. De asemenea, foarte puține asociații obștești din țară activează pentru susținerea politicilor statului în domeniul protecției sociale a diferitor grupuri dezavantajate.

Totuși, acele organizații care-și focusează activitatea în acest domeniu, întreprind acțiuni de prestare a serviciilor de deservire socială la domiciliu, crearea cantinelor de ajutor social și aziluri pentru bătrâni și persoane cu dizabilități. În caz de neprotejare socială, lipsă de mijloace materiale, stare financiară dificilă, reprezentanții sectorului neguvernamental oferă ajutoare umanitare sub formă de bunuri, asistență financiară, donații benevole, echipament tehnic, medical, îmbrăcăminte etc.

f) Protecția socială a cetățenilor

Activitățile **AO Soarta (mun. Soroca)** sunt axate pe optimizarea relațiilor sociale, instituționale și profesionale pentru o viață mai bună a vârstnicilor, copiilor și tinerilor din familii social vulnerabile, precum și femeilor aflate în situații de risc. Pentru aceasta organizația implică cetățenii în dezvoltarea spiritului civic în comunitățile lor. Astfel, în cazul femeilor din satele mun. Soroca, AO Soarta le oferă instruire și susținere financiară în lansarea afacerilor proprii. Iar deschiderea unei plantații de pomușoare, mini-brutării, prisăci de albine, livezi de frunțe etc. constituie doar câteva idei de afaceri de succes aplicate de femeile mun. Soroca [18]. În scopul îmbunătățirii calității vârstnicilor, Asociația contribuie pentru perioada de iarnă cu acordarea ajutorului sub formă de cărbuni, achitarea energiei electrice sau gazului, îngrijire medico-socială la domiciliu [21], precum și consultarea, diagnosticarea și tratarea celor care suferă de maladii de vedere.

De la începutul activității sale, **AO Demos (mun. Edineț)** se focusează pe îmbunătățirea calității vieții persoanelor social-vulnerabile prin intermediul acțiunilor de ghidare în carieră, lansarea activităților generatoare de venit, abilitarea socio-economică a femeilor și oferirii serviciilor sociale specializate. Iar în perioada 2002-2014 sute de tineri defavorizați au fost sprijiniți la Locuința Socială Asistată; 350 tineri și femei au fost formate profesional; 697 tineri defavorizați s-au angajat în câmpul muncii, iar peste 1000 tineri au fost ghidați în carieră [10].

Acțiunile **AO „Motivație” (mun. Chișinău)** sunt orientate spre acordarea suportului persoanelor cu dizabilități fizice în vederea incluziunii lor sociale. În acest sens organizația oferă servicii de acces la studii profesionale, dezvoltare profesională, consiliere pentru carieră și mediere în procesul de angajare câmpul muncii. Astfel, sute de tineri din întreaga țară au fost ghidați în urmarea cursurilor de formare profesională și au fost angajați în câmpul muncii datorită parteneriatului cu specialiștii Agențiilor Teritoriale de Ocupare a Forței de Muncă, întreprinderilor private etc [22]. De mai mulți ani la rând organizația luptă pentru accesibilitatea persoanelor cu dizabilități fizice în instituțiile publice și private din localitățile din țară. Această problemă nu a fost soluționată până la momentul actual.

Centrul de Reabilitare a Victimelor Torturii “Memoria” (mun. Chișinău) este focusat pe prevenirea torturii și promovarea edificării unei societăți fără violență și tortură în Republica Moldova. Astfel în anul 2015 instituția a oferit servicii de asistență medicală a circa 1462 persoane, asistență psihologică - 1375 persoane, asistență socială - 1546 persoane și asistență juridică - circa 91 de consultații [45, p.12].

Misiunea AO „Filocalia” (mun. Chișinău) este de a oferi ajutor social și

material persoanelor social vulnerabile și sărace, în special copii și bătrâni din Republica Moldova [38]. Iar acest obiectiv este realizat în cadrul programelor: educație, asistență socială, dezvoltare organizațională, dezvoltarea comunității și situații excepționale. Rolul instituției privind protecția socială rezidă în desfășurarea campaniilor caritabile pentru vârstnici și copii în colectarea ajutoarelor materiale, susținerea și dezvoltarea profesională a tinerilor din cadrul centrelor sociale de creație ale asociației „Sf. Dumitru” (mun. Chișinău, în jur de 50 de copii) și centrul „Sf. Filaret cel Milostiv (s. Costești / r-l Ialoveni - 150 de copii) [19].

În pofida acțiunilor întreprinse de către instituțiile societății civile privind asigurarea protecției sociale la etapa actuală remarcăm că serviciile sociale sunt oferite doar unui grup mic de persoane, iar acțiunile desfășurate nu acoperă cererea existentă în comunitățile locale. Serviciile de îngrijire instituționalizate sunt foarte solicitate. Acesta se explică prin subdezvoltarea serviciilor sociale comunitare. Iar pentru ameliorarea situației este necesar să se țină cont de următoarele recomandări: eficientizarea sistemului de prestații sociale prin direcționarea acestora către cei mai săraci și focalizarea pe grupuri sociale aflate în situații de risc; dezvoltarea sistemului de servicii sociale prin diversificarea și îmbunătățirea calității serviciilor de asistență socială și implicarea mai activă în proces a societății civile; dezvoltarea și implementarea unor programe specifice, precum: protecția persoanelor solitare, protecția persoanelor cu dizabilități.

Concluzii:

Din cele expuse mai sus remarcăm că deși există câteva mii de instituții ale societății civile înregistrate în Republica Moldova, puține din ele sunt și funcționale. Am insistat totuși asupra exemplificării unor asociații obștești care abordează cele șase obiective strategice de dezvoltare a comunității locale și care au capacități și experiență în examinarea și soluționarea problemelor identificate conform obiectivelor lor statutare.

În timp ce sistemul și reglementările legale privind activitatea sectorului neguvernamental nu par să creeze impedimente serioase în buna desfășurare a activității instituțiilor societății civile totuși multe din ele se luptă cu durabilitatea acțiunilor lor și sunt dependente aproape în întregime de finanțarea donatorilor. Acest lucru duce la extinderea domeniilor lor de activitate în scopul de a fi eligibile pentru finanțare de către diverși donatori. Pe de altă parte, acest lucru implică lipsa de specializare profundă și experiență superficială în toate domeniile. Mai mult decât atât, lipsa de fonduri împiedică, de asemenea, continuitatea proiectelor implementate anterior. O propunere concretă, în acest sens, ar fi de a oferi instruire privind tehnicile de colectare de fonduri și mobilizarea finanțării interne.

De asemenea, activitățile desfășurare de către instituțiile societății civile se fac (în aspect general) în limba de stat, care în mod implicit exclude o parte semnificativă de oameni ce nu cunosc și nu vorbesc destul de bine limba de stat. Acestea sunt persoanele care aparțin minorităților etnice sau nu locuiesc în capitală, dar în sate, regiuni etc. care sunt populate în mare parte de persoane ce aparțin grupurilor etnice. Astfel, datorită diversității etnice, vârstei sau locului de trai, acești oameni sunt aproape complet lipsiți de orice protecție de către instituțiile societății civile cu privire la drepturile lor politice, economice sau sociale. De aceea, susținerea activităților ONG-urilor care oferă ajutor și asistență în diferite limbi ar oferi mobilizarea oamenilor, rămași în prezent, mai puțin în atenția statului și sectorului neguvernamental.

O parte substanțială a instituțiilor societății civile sunt concentrate în capitală. Deși acestea desfășoară anumite activități în zonele rurale totuși ele au mai mult un caracter periodic, mai degrabă decât constant. Astfel, este nevoie de susținerea organizațiilor cu sediul în Chișinău privind crearea unor rețele regionale sau locale în zonele rurale, pentru a sprijini dezvoltarea și funcționarea permanentă a ONG-urilor din afara capitalei, în primă instanță în zone îndepărtate de capitală, în nordul și sudul țării a căror necesitate devine stringentă.

O societate democratică presupune existența unui sistem pluripartidist politic, o economie de piață competitivă, precum și mobilizarea cetățenilor de a deveni activi și responsabili. O societate civilă este puternică, iar organizațiile neguvernamentale eficiente doar atunci când sunt respectate drepturile omului și promovate valorile democratice și a bunei guvernări, cu fortificarea normelor etice și morale, dar și creșterea responsabilității comportamentului individual al cetățenilor. Sectorul societății civile din Republica Moldova s-a manifestat deja printr-o stare de schimbări pozitive în dezvoltarea comunitară, contribuind la agenda politică și economică a țării [13, p.43-44]. Astfel susținerea în continuare a instituțiilor societății civile atât de către guvernele naționale, cât și de comunitatea internațională este unul imperativă, pentru a le permite desfășurarea în continuare a activităților lor în susținerea democrației și asigurarea securității și integrității teritoriale, promovarea drepturilor omului și a coexistenței pașnice a minorităților etnice, dezvoltarea comunitară, protecția socială a cetățenilor, susținerea tinerilor prin desfășurarea diverselor programe, și realizând în același timp o deplină egalitate între genuri a populației sale.

Bibliografie

1. Activități realizate. [Accesat 18.06.2016], <http://club50.md/node/3>
2. Advocacy. [Accesat 21.04.2014], <http://www.credo.md/event>

3. Asociația Femeilor din Găgăuzia la susținerea proiectului ACED a organizat un seminar privind leadership-ul feminin. [Accesat 21.06.2016], <http://aced.md/news/detail.php?id=61>
4. Brighidin A., Didenco V. Catalogul organizațiilor neguvernamentale active în domeniul drepturilor omului din Republica Moldova. - Chișinău: PNUD Moldova, 2005.
5. Budurina-Goreacii C. Societatea civilă și buna guvernare: cazul Republicii Moldova. // Studia Universitatis Moldaviae. (Seria Științe Sociale). Nr.8 (78). - Chișinău: CEP USM, 2014.
6. Buletin de promovare a eficienței energetice. [Accesat 24.06.2016], <http://www.viitorul.org/lib.php?l=ro&idc=360&t=/PUBLICATII-PERIODICE/Buletin-de-promovare-a-eficienței-energetice&>
7. Ce am realizat? Proiecte și programe. [Accesat 21.06.2016], <http://www.gender-centru.md/ro/programm.html>
8. Conflictul transnistrean. [Accesat 15.06.2016], <http://www.ipp.md/lib.php?l=ro&idc=162>
9. Constituția Republicii Moldova adoptată la 29 iulie 1994. // Monitorul Oficial al Republicii Moldova nr.1 din 12.08.1994). Art.16 (2).
10. Demos: realizări și actualitate. [Accesat 16.05.2015], <https://asociatiademos.wordpress.com/2015/02/18/demos-realizari-si-actualitate/#more-1475>
11. Despre „Mostenitorii”. [Accesat 20.06.2016], <https://aomostenitorii.wordpress.com/despre-mostenitorii/>
12. Dialoguri Transnistrene 2010-2011. [Accesat 15.06.2016], <http://ape.md/pageview.php?l=ro&idc=259>
13. Digol D., Budurina-Goreacii C. Civil society: contributing to good governance in Moldova. // Governance and dialogue: the Black Sea - Vienna: Institute for Go-Governance, 2013. p.43-44.
14. Economie. [Accesat 24.06.2016], <http://www.viitorul.org/lib.php?l=ro&idc=294&t=/STUDII-IDIS/Economie&>
15. Evenimente realizate. [Accesat 16.06.2016], http://idom.md/index.php?option=com_k2&view=itemlist&layout=category&task=category&id=10&Itemid=395&lang=ro
16. Experiența CPD în promovare egalității de gen. [Accesat 20.06.2016], <http://www.progen.md/index.php?pag=proiecte&opa=view&id=116&tip=&y=2011&start=&l=ro>
17. Femeia cu mâini de aur de la Cahul! Cum a inițiat propria afacere cu prăjituri „ca la mama acasă”. [Accesat 21.06.2016], <http://agrobiznes.md/femeia-cu-maini-de-aur-de-la-cahul-cum-a-initiat-propria-afacere-cu-prajituri-ca-la-mama-acasa.html>

18. Femei de succes. [Accesat 23.06.2016], <http://www.soarta.md/ro/despre-noi/grupul-tinta-de-interventie/itemlist/category/11.html>
19. Galeria Centre sociale. [Accesat 23.06.2016], http://filocalia.md/?page_id=31
20. Hotărîre pentru aprobarea Strategiei securităţii naţionale a Republicii Moldova nr.153 din 15.07.2011. // Monitorul Oficial al Republicii Moldova nr.170-175 din 14.10.2011.
21. Istorii de succes. [Accesat 23.06.2016], <http://www.soarta.md/ro/proiecte/2013/itemlist/category/12.html>
22. Istorii de succes. [Accesat 23.06.2016], <http://motivatie.md/index.php?page=news&id=1086&l=ro>
23. Lista proiectelor. [Accesat 18.06.2016], http://www.adrcentru.md/proiecteadr_lista.php?l=ro
24. Moldova răspunde nesigur la recomandările RUP. [Accesat 29.08.2016], http://www.cido.org.md/index.php?option=com_content&view=article&id=76%3Amoldova-rspunde-nesigur-la-recomandari-rup&catid=10%3Acido-general&Itemid=5&lang=ro
25. Participarea tinerilor în Republica Moldova. Studiu sociologic realizat în perioada decembrie 2010 – ianuarie 2011 de către Fundaţia Est Europeană Moldova. [Accesat 04.10.2016], https://tdvbalti.files.wordpress.com/2012/01/raport_studiu_participarea-tinerilor-in-moldova.pdf
26. Peste 100.000 Euro pentru Afacerile Tinerilor din Republica Moldova. [Accesat 21.06.2016], <http://jci.md/peste-100-000-euro-pentru-afacerile-tinerilor-din-republica-moldova/>
27. Pilgrim-Demo. [Accesat 22.06.2016], <http://pilgrim-demo.org.md/ro/%d0%be-%d0%bd%d0%b0%d1%81/>
28. Programe. [Accesat 20.06.2016], <http://tdvbalti.md/servicii/programe/>
29. Programele existente și Serviciile prestate de Institutul "Millenium". [Accesat 29.09.2016], <http://www.millenium.md/programe.htm>
30. Proiecte. [Accesat 17.06.2016], <http://roma.md/ro/proiecte>
31. Raport anual de activitate 2005-2009. [Accesat 23.06.2016], http://procomunitate.md/assets/files/publicatii/rapoarte/Raport_1_Ro.pdf
32. Raport de activitate. [Accesat 20.06.2016], <https://aoperspectiva.wordpress.com/rapoarte/>
33. Raport narativ de activitate 2015, Centrul de resurse pentru tineret Dacia. [Accesat 20.06.2016], http://youthsoroca.md/upload/Foto-pentru-site-V/Foto-pentru-site-VI/Foto_Sesiuni-de-informare_Viitorul-ales-de-tineri/FOTO-SITE/FOTO-SITE-II/RAPORT_NARATIV_DE_ACTIVITATE_2015.pdf

34. Raport Narativ pe anii 2012-2014. [Accesat 21.06.2016], http://www.pbn.org.md/images/reports/Raport_Narativ_asupra_Activitatilor_2012-2014.pdf
35. Raport privind activitățile desfășurate în anul 2013. [Accesat 20.06.2016], <http://afa.md/wp-content/uploads/2015/03/raport-narativ-2013.pdf>
36. Raport privind realizarea Planului de Activitate al Organizației pentru Dezvoltarea Sectorului Întreprinderilor Mici și Mijlocii din Republica Moldova (2013, 2014). [Accesat 17.06.2016], http://odimm.md/files/rapoarte/Raport%20PA%20ODIMM%202014_fin.pdf, <http://odimm.md/files/rapoarte/RAPORT%20PA%20ODIMM%202013.pdf>
37. Raportul anual 2011. [Accesat 22.06.2016], <http://contact.md/doc/raport.pdf>
38. Sărbători Pascale frumoase pentru persoanele nevoiașe din r. Soroca! [Accesat 23.06.2016], <http://filocalia.md/?p=7663>
39. Susținerea Măsurilor de Promovare a Încrederii. [Accesat 23.05.2015], http://www.md.undp.org/content/moldova/ro/home/operations/projects/pov-erty_reduction/confidence-building-measures-programme-.html
40. Suținerea măsurilor de Promovare a Încrederii (IV) Sumarul proiectului. [Accesat 16.05.2016], http://www.md.undp.org/content/moldova/ro/home/operations/projects/inclusive_growth/confidence-building-measures-programme-1.html.
41. Terzi-Barbaroșie D. Promovarea egalității genurilor și abilitarea femeilor. Aportul societății civile și al sectorului privat la atingerea țintelor naționale ale ODM 3 în Republica Moldova. - Chișinău. 2012. [Accesat 09.08.2016], http://ipp.md/public/files/Publicatii/2012/IPP_report_3_pages_RO.pdfhttp://ipp.md/public/files/Publicatii/2012/IPP_report_3_pages_RO.pdf
42. UE-problematica transnistreana. [Accesat 15.06.2016], <http://ape.md/lib.php?l=ro&idc=277>
43. USAID. Indexul sustenabilității organizațiilor societății civile 2015- Republica Moldova. Iunie 2016.
44. Videografic. Reușitele proiectului „Construim punți, depășim bariere”. [Accesat 16.06.2016], <http://eef.md/index.php?pag=news&id=940&rid=683&l=ro>
45. Activity Report. [Accesat 23.06.2016], <http://www.memoria.md/files/publicatii/RCTV%20Memoria%20Activity%20Reports/RCTV%20Memoria%20Activity%20Report%202015.pdf>.
46. Деятельность. [Accesat 22.06.2016], <http://krorm.ru/deyatelnost.html>

POLITICI ȘI REALIZĂRI ÎN ASIGURAREA CALITĂȚII ÎN ÎNVĂȚĂMÎNTUL PROFESIONAL TEHNIC

Svetlana CHIȚU

Republica Moldova, Chisinau, Universitatea de Studii Politice si Economice Europene "Constantin Stere", Catedra Științe ale Educației și Limbi Moderne
Doctor in pedagogie, conferentiar universitar

Tatiana GRIBINCEA

Republica Moldova, Chisinau, Universitatea de Studii Politice si Economice Europene "Constantin Stere", Catedra Științe ale Educației și Limbi Moderne
Doctor in economie, conferentiar universitar

Tatiana VIȘNIOVAIA

Republica Moldova, Chisinau, Colegiul "Mihai Eminescu" din Soroca
Director, Masterat în management educațional

This paper discusses quality assurance in vocational education and training (VET) both at the European level and at the national level. The role of European Quality Assurance Reference Framework (EQARF) in vocational training across the Europe is highlighted. The current situation in the Republic of Moldova on matters of quality management in vocational institutions was examined. The main strategies in the field of education and the level of their realization regarding quality assurance in VET were analyzed. Also, quality assurance at an institutional level was examined. Findings reveal that the Republic of Moldova is in the process of adjusting VET to the requirements of the European Quality Assurance in Vocational Education and Training (EQAVET).

Keywords: quality assurance, quality management, vocational education and training, EQARF, educational system, strategy

Provocările lumii contemporane și din Republica Moldova, tendința de integrare europeană reclamă un învățământ conceptual, performant, de calitate, compatibil cu sistemele moderne de învățământ. Focalizarea atenției pe calitate înainteașă noi sarcini în modernizarea învățământului. Societatea este tot mai mult interesată de specialiștii de calitate, astfel tendința de îmbunătățire a procesului de învățământ a devenit o necesitate și o politică educațională în ultimii ani.

În ultimele două decenii în Europa au fost emise mai multe documente cu privire la asigurarea calității în domeniul educației. Unul dintre cele mai notorii documente în acest sens este Recomandarea privind stabilirea unui cadru european de referință pentru asigurarea calității în educație și formare profesională (EQARF) adoptat de către Parlamentul European și Consiliul Uniunii Europene

în anul 2009. Importanța acestui document rezidă în faptul că oferă un cadru de referință comun referitor la asigurarea calității în educație. Acest document conține criteriile de calitate, descriptorii indicativi și indicatorii de referință pe care țările europene le-au adaptat și utilizat pentru sistemul lor educațional. Astfel, în perioada după anul 2009 s-a evidențiat tendința de ajustare a sistemelor de educație și formare profesională din statele membre conform cerințelor înaintate de Rețeaua Europeană de asigurare a calității în învățământul profesional tehnic (EQAVET).

În context național, conform Strategiei sectoriale de dezvoltare pentru anii 2014-2020 "Educația 2020", se atestă o ușoară creștere a calității învățământului, reflectată de rezultatele elevilor la diverse concursuri atât pe plan național cât și internațional. În același timp se specifică că accesul la studii și calitatea studiilor nu corespund în deplină măsură standardelor naționale și europene. Strategia Educația 2020 are scopul de a promova excelența la toate treptele sistemului de învățământ prin dezvoltarea și promovarea mecanismelor de asigurare a calității, a programelor de studii și a instituțiilor de învățământ.

Strategia de dezvoltare a învățământului vocațional / tehnic pe anii 2013-2020 a evidențiat principalele probleme cu care se confruntă învățământul vocațional / tehnic:

- inexistența unui sistem național modern de asigurare a calității; lipsa Cadrului Național al Calificărilor pentru specialitățile din învățământul mediu de specialitate;
- lipsa mecanismului de ajustare a Nomenclatorului specialităților la necesitățile pieței muncii;
- neconcordanța pregătirii cadrelor didactice în colegiile pedagogice cu prevederile UNESCO, Recomandările Organizației Mondiale a Muncii (1966, 1997), alineatul: Programele de pregătire a cadrelor didactice, art.21 alin.(1), art.25 și Legea învățământului din Republica Moldova nr.547-XIII din 21 iulie 1995, art.66 alin.(5);
- managementul deficient de alocare / administrare a finanțelor în învățământul mediu de specialitate;
- utilizarea ineficientă a infrastructurii, a bazei tehnico-materiale disponibile, care în multe cazuri este moral și fizic depășită;
- insuficiența dotării și accesibilitatea redusă la tehnologiile informaționale și comunicaționale.

Unul dintre obiectivele acestei Strategii este - Creșterea calității învățământului profesional tehnic (ÎPT) prin sporirea eficienței utilizării mijloacelor financiare și prin crearea și implementarea sistemului de asigurare a calității, astfel încât, până în 2017 să existe o entitate funcțională de evaluare și acreditare a acestor instituții.

Unele probleme enunțate în Strategia de dezvoltare a învățământului vocațional / tehnic pe anii 2013-2020 se regăsesc în perspectivele de dezvoltare a învățământului mediu de specialitate trasate de Ministerul Educației al Republicii Moldova [8]:

- elaborarea Cadrului Național al Calificărilor;
- asigurarea calității serviciilor educaționale oferite (elaborarea unui nou Plan-cadru, a standardelor ocupaționale, modernizarea curriculară, utilizarea noilor tehnologii de predare-învățare);
- eficientizarea formării continue a cadrelor didactice și manageriale;
- renovarea și re tehnologizarea bazei tehnico-materiale și didactice a instituțiilor de învățământ mediu de specialitate;
- crearea condițiilor adecvate de studii și trai pentru elevii din învățământul mediu de specialitate;
- elaborarea și aprobarea Nomenclatorului domeniilor de formare profesională și a specialităților pentru pregătirea cadrelor în învățământul mediu de specialitate;
- constituirea unui sistem independent de evaluare și certificare a absolvenților colegiilor, în scopul facilitării inserției pe piața muncii;
- eficientizarea procesului de predare / învățare / evaluare cu valorificarea potențialului de autoinstruire;
- consolidarea influenței actorilor interesați în pregătirea calitativă a specialiștilor și implicarea angajatorilor în procesul de formare a cadrelor adecvate necesităților actuale ale pieței muncii.

Astfel, sînt necesare schimbări și depuneri de eforturi atît la macronivel, cum ar fi Ministerul Educației, etc. cît și la micronivel, la nivel de instituții de învățământ.

Pentru a realiza obiectivul și acțiunile strategice privind asigurarea calității în ÎPT, au fost realizate mai multe activități la macronivel și la micronivel.

În vederea realizării acțiunii Implementarea sistemului de management al calității în sistemul profesional tehnic în conformitate cu standardele de calitate din Strategia de dezvoltare a învățământului vocațional/tehnic 2013-2020 și în vederea asigurării calității în ÎPT prin Ordinul Ministrului Educației nr.1228 din 22 decembrie 2015 a fost aprobat Ghidul Managementului Calității în învățământul profesional tehnic. Acest document prin informațiile care le oferă privind conceptul de asigurare a calității și modalitatea în care acest concept poate fi dezvoltat și implementat prin înțelegerea principiilor și aplicarea activităților de asigurare a calității, implicarea părților interesate în îmbunătățirea serviciilor educaționale ale învățământului profesional tehnic din Republica Moldova – asigură promovarea managementului calității în ÎPT [10]. Ghidul se bazează conceptual pe transpunerea voluntară la nivel național a prevederelor EQAVET și

este în proces de experimentare în anul de studii 2016-2017. Astfel, această Acțiune este încă în proces de realizare.

Acțiunea Crearea structurii de acreditare și asigurare a calității în învățământul profesional tehnic – prin Hotărîrea Guvernului Republicii Moldova nr.191 din 22 aprilie 2015 a fost aprobat Regulamentul cu privire la organizarea și funcționarea Agenției Naționale de Asigurare a Calității în Învățământul Profesional [10]. A fost elaborată și aprobată prin Hotărîre de Guvern Metodologia de evaluare externă a calității în vederea autorizării de funcționare provizorie și acreditării programelor de studii și a instituțiilor de învățământ profesional tehnic, superior și de formare continuă.

Acțiunea Instruirea cadrelor didactice și manageriale din instituțiile de învățământ profesional tehnic în managementul calității – în proces de realizare. În vederea consolidării resurselor umane, cu suportul Proiectului Uniunii Europene "Asistență tehnică pentru domeniul învățământ și formare profesională în Republica Moldova", cadrele manageriale, din ÎPT cu rezultate bune, obținute ca urmare a cartografierii instituțiilor au beneficiat de un program de instruire în domeniul managementului pe următoarele tematici: Managementul resurselor umane; Managementul strategic și de proiect; Managementul calității; Managementul relațiilor de parteneriat și de dialog social; Managementul financiar; Managementul implementarea funcțiilor Centrelor de Excelență. Managerii au fost instruiți de experți locali și internaționali [10].

Alte acțiuni ale Strategiei cum ar fi: elaborarea standardelor ocupaționale și Cadrelor Naționale al Calificărilor pentru ÎPT sînt în proces de realizare.

La nivel de instituție de învățământ, se solicită responsabilitatea conducerii, a managerului care se reprezintă ca elemente de conducere a sistemului de management al calității, în timp ce elementele corespunzătoare celorlalte secțiuni reprezintă elemente de desfășurare a sistemului de management al calității.

Conform standardului ISO calitatea este ansamblul de proprietăți și caracteristici ale unui produs care îi conferă acestuia aptitudinea de a satisface cerințe exprimate sau implicite. Codul educației definește calitatea în învățământ – ansamblul de caracteristici ale unui program de studiu și ale ofertanților acestuia, prin care sînt satisfăcute așteptările beneficiarilor în raport cu standardele de calitate [2]. În secolul nostru, calitatea este problema tuturor, inclusiv a cadrelor didactice, care formează, modelează personalitatea tînărului conform imperativelor timpului.

Sistemul de Management al Calitatii (SMC) este o totalitate de structuri instituționale, norme, proceduri și activități specifice de proiectare, implementare, evaluare și îmbunătățire a calității la nivel de învățământ profesional și de livrare a serviciilor de formare [5].

Conform Ghidului Managementului calității în învățământul profesional tehnic, managementul calității permite instituției:

- să învețe despre ea însăși;
- să se autocunoască;
- să efectueze schimbări și îmbunătățiri acolo unde este necesar;
- să interacționeze eficient cu mediul extern comunitar, național și internațional.

Sistemul de management al calității al instituției de învățământ profesional tehnic (colegiu) va asigura calitatea și dezvoltarea viitoare a tuturor activităților educaționale:

- actul didactic în complexitatea sa;
- activitatea de consiliere;
- activitatea extracurriculară sau extrașcolară;
- politica educațională a colegiului;
- funcțiile manageriale și administrative;
- relațiile interumane.

Pentru o abordare sistematică a calității, EQAVET, utilizează și promovează ciclul PRVA cu patru etape: Planifică, Realizează, Verifică, Acționează, numit și ciclul Deming. PRVA este o bază comună implicită sau explicită a multor modele și sisteme de asigurare a calității.

- Etapa de planificare: stabilește obiectivele și procesele necesare obținerii rezultatelor în concordanță cu cerințele beneficiarului și cu politicile organizației.

- Etapa de efectuare / realizare: implementează procesele.

- Etapa de verificare: monitorizează și măsoară procesele și produsul față de politicile, obiectivele și cerințele pentru produs și raportează rezultatele.

- Etapa de acțiune: întreprinde acțiuni pentru îmbunătățirea continuă a performanțelor proceselor.

Documentele sistemului de asigurare a calității pot fi structurate pe mai multe niveluri:

Manualul calității – descrie sistemul de management al calității al organizației / instituției în concordanță cu politica și obiectivele calității. Suma tuturor politicilor și procedurilor, planurilor strategice și operaționale, a documentației privind asigurarea calității este întrunită în acest document.

Strategiile și procesele garantează că manualul calității este documentat și accesibil principalilor factori interesați. Manualul calității respectă reglementările interne și externe și este permanent revizuit și actualizat conform cerințelor. Strategiile și procesele garantează calitatea și consistența tuturor aspectelor ofertei educaționale. Există proceduri sistematice de revizuire a predării, instruirii practice și învățării și de îmbunătățire a rezultatelor elevilor. Manualul calității cuprinde recomandări de îmbunătățire a calității care asigură aplicarea și monitorizarea acestora.

Procedurile prezintă modul în care se derulează procesele sau activitățile cu privire la calitate.

Instrucțiunile descriu modul în care derulează o parte specifică dintr-un proces.

Înregistrările și documentele furnizează informații cu privire la modul de desfășurare a proceselor din cadrul organizației.

Practici orientate către îmbunătățirea calității la nivel de instituție de învățământ profesional tehnic (Colegiul "Mihai Eminescu" din Soroca)

Fascinația unei societăți democratice bazate pe cunoaștere și informatizare necesită un învățământ performant, de calitate, care să contribuie plenar la dezvoltarea potențialităților individuale, valorilor democrației și economiei de piață prin pregătirea cadrelor de înaltă calificare.

Într-o economie de piață funcțională în care concurența este acerbă, prestatorii de servicii educaționale (învățământ de stat și particular) sunt constrânși să țină cont de cerințele societății și de nevoile consumatorilor de educație.

Fascinația față de elevi duce la o conștientizare a diverselor tipuri de suflet și a înzestrării lor variate pentru adevăr și eroare, precum și pentru învățare. Nicu un profesor adevărat nu se poate îndoii că sarcina lui constă în a-și sprijini elevul să-și împlinească natura umană împotriva tuturor forțelor deformante ale convenției și prejudecății.

Tinerii din ziua de astăzi au acces facil și rapid la diverse surse de informație, devenind astfel tot mai bine informați și mai exigenți în privința actului educațional. Aceasta constituie un motiv în plus ca managerii școlari să acorde o atenție deosebită calității procesului educațional la toate etapele sale. Ei trebuie să știe cum să obțină calitatea educațională, să o poată evalua și să o îmbunătățească. Toate aceste competențe impun managerului școlar, responsabilului și echipei Comisiei de Evaluare a Calității (CEAC) o bună pregătire științifică, profesională și morală, fiind capabili de a utiliza informațiile cu succes în timpul studiilor.

Din această cauză, unul din obiectivele principale ale instituției de învățământ trebuie să fie calitatea actului educațional, care se regăsește în personalitățile puternice, bine ancorate în realitatea moral-comunitară a elevilor. La realizarea calității educaționale trebuie să contribuie personalul didactic, auxiliar și personalul administrativ (nedidactic), în funcție de competențele și responsabilitățile ce revin fiecăruia prin fișa postului [13]. Calitatea educației oferită de instituția de învățământ necesită o pregătire profesională calitativă a resurselor umane implicate, prestație pedagogică înaltă a cadrelor didactice și o atitudine pozitivă față de schimbare, de nou. Profesorul are prerogativa de a ameliora calitatea, de a promova și anticipa schimbarea, de a asigura eficacitatea educației.

După E.Joița procesul de învățământ, ca proces instructiv-educativ, reprezintă un proces managerial. Rolurile profesorului pot fi deduse mai ales prin raportare la atribuțiile generale ale managerului (funcțiile manageriale) și apoi operaționalizate în sarcini specifice de conducere (planificare, organizare, decizie, coordonare, control, îndrumare, apreciere și reglare), de asigurare a condițiilor de bază (comunicare, sistem informațional asupra activității, participarea elevilor și gestionarea resurselor specifice) [7].

Activitatea didactică. Apreciem că valoarea și perspectivele unei instituții de învățământ sunt garantate și de activitatea metodică pe care aceasta o poate desfășura, cele două aspecte, procesul didactic și metodic, fiind complementare și în mod necesar indisolubil legate.

În contextul internaționalizării în creștere a procesului didactic, conținutului procesului de învățământ, cadrele didactice și studenții au asigurat reușita activităților specifice și o mare flexibilitate în scopul adaptării facile la necesitățile concrete. S-a avut în vedere:

- adaptarea planurilor de învățământ și a programelor, în scopul asigurării competențelor care definesc cariera profesională, în acord cu cerințele pieței muncii;
- consolidarea specialităților existente și identificarea unor posibile noi specializări, justificate pentru dezvoltare în cadrul instituției;
- îmbunătățirea permanentă a calității lecțiilor predate, prin actualizarea informațiilor;
- accentuarea caracterului practic, aplicativ al lecțiilor practice;
- reconsiderarea activității de practică în scopul eficientizării acesteia, printr-o organizare adecvată și asigurarea unui conținut adaptat cerințelor actuale.

Recomandările propuse privind activitatea didactică:

- stimularea interesului studenților pentru studiul individual;
- dezvoltarea bazei materiale în vederea desfășurării normale a activității didactice;
- modernizarea sistemului de predare și evaluare;
- dimensionarea rațională a grupelor de studiu, în vederea asigurării eficienței procesului didactic;
- stimularea dezvoltării pregătirii profesionale și pedagogice a cadrelor didactice;
- asigurarea suportului didactic pentru disciplinele din planul de învățământ (cursuri, îndrumătoare, indicații metodice, sinteze documentare, ghiduri etc.);
- analiza oportunității și, eventual, realizarea învățământului la distanță a cadrelor didactice;

▪ organizarea și realizarea unei intense acțiuni de promovare a intereselor instituției în gimnazii pentru recrutarea viitorilor elevi.

Colegiul a furnizat pe piața muncii specialiști cu o pregătire profesională valoroasă, pe măsura așteptărilor angajatorilor. În egală măsură s-a avut în vedere formarea profesională ulterioară prin înmatriculare la facultăți.

S-au depus eforturi susținute, împreună cu echipa de conducere și cu sprijinul cadrelor didactice cu experiență pentru creșterea cifrei de elevi la înmatriculare.

Activitatea metodică reprezintă un proces de cunoaștere și inovare. Randalamentul activității metodice depinde de capacitatea de a completa cunoștințele într-un domeniu sau altul.

În acest sens, s-a impus:

▪ elaborarea unei strategii pe termen mediu și lung privind cercetarea științifico-metodică din cadrul catedrelor didactice, la nivel de instituție;

▪ identificarea și susținerea domeniilor notorii, cu potențial pentru performanța disciplinelor de specialitate;

▪ susținerea eforturilor de elaborare ale catedrelor în acord cu strategia propusă;

▪ dezvoltarea unor relații interdisciplinare;

▪ recunoașterea eforturilor depuse de cadrele didactice în activitatea științifico-metodică și efectuarea unei cuantificări echitabile a acestora în vederea promovării;

▪ reflectarea rezultatelor obținute în activitatea didactică;

Recomandări privind activitatea metodică:

▪ încurajarea și recunoașterea activității metodice finalizate prin articole, participare la manifestări științifico-metodice, elaborare de lucrări;

▪ dezvoltarea relațiilor bilaterale și multilaterale, atât pentru cercetări științifico-metodice pentru schimburi de idei, informații și literatură de specialitate;

▪ susținerea și facilitarea participării cadrelor didactice și a studenților din instituție la conferințe, concursuri;

Activitatea metodică a fost tratată cu deosebită atenție de administrația instituției, în concordanță cu importanța acesteia.

În ceea ce privește colaborarea cu studenții, s-a promovat un dialog permanent cu aceștia, precum și realizarea unui parteneriat academic, prin:

▪ facilitarea unei bune colaborări cu grupele studențești;

▪ realizarea unei inventarii a problemelor studențești (profesionale, sociale, medicale etc.) și rezolvarea operativă a acestora;

▪ sprijinirea activității extracurriculare a elevilor, precum și promovarea percepției acestora ca participante active la viața colegiului;

▪ promovarea sistemului de burse studențești alocate de unele organizații non-guvernamentale.

Cadrele administrative și cadrele didactice pentru îmbunătățirea calității au utilizat instrumente ale managementului calității. Se deosebește un grup de instrumente clasice (tradiționale) ale calității, denumite și instrumente "de prima generație" și un grup de "instrumente noi", care constituie "cea de-a doua generație". Instrumentele clasice se bazează pe metode statistice de control și implică cunoștințe de statistică pentru tratarea datelor numerice. Instrumentele clasice ale calității aplicate de cadrele didactice sunt:

- diagrama "cauză-efect" (diagrama Ishikawa);
- histograma;
- fișa de asistență a orelor;
- diagrama de corelație;
- fișa de urmărire a datelor;
- grafice pentru reprezentarea datelor;

Instrumentele clasice pot fi utilizate pentru mai multe activități de asigurare a calității:

- ordonarea și sintetizarea datelor referitoare la calitate;
- luarea deciziilor asupra calității pe baza analizei eșantionului prelevat;
- controlarea stabilității unui proces, în scopul atingerii nivelului de calitate impus.

Cele șapte instrumente noi, adaptate la rezolvarea problemelor de management, sunt denumite și "instrumente pentru managementul calității" și au fost create de specialiștii japonezi, în decada anilor 1970. Prezentate în 1977 de către JUSE (Japanese Union of Scientists and Engineers), cele șapte instrumente noi au fost aplicate în numeroase întreprinderi japoneze și apoi au început să fie utilizate în SUA în 1986, iar în Europa începând din 1988 [9].

Cele șapte instrumente noi utilizate sunt următoarele:

- diagrama afinităților ("diagrama KJ", elaborată de Kawakita Jiro);
- diagrama de relații;
- diagrama-arbore;
- diagrama matriceală;
- diagrama-săgeată;
- diagrama deciziilor de acțiune (PDPC - Process Decision Program Chart);
- analiza factorială a datelor (matrix data analysis).

În cadrul ședințelor Consiliului Profesorat au fost prezentate și discutate rapoarte privind activitățile de asigurare a calității întreprinse:

- Calitatea procesului educațional prin prisma educației centrate pe elev.
- Mecanismul de antrenare a elevilor în activitatea didactică, potențialul de cunoștințe acumulate, formarea competențelor profesionale.
- Performanțele obținute la instruirea practică în baza implementării și realizării programului ECC.

În cadrul ședințelor Consiliului Metodic s-au examinat următoarele întrebări:

- Promovarea, susținerea, consultarea și orientarea corectă a tinerilor specialiști, în scopul organizării eficiente a activității didactice în colegiu.
- Formarea și autoformarea continuă a profesorilor.
- Concursurile școlare și rezultatele obținute.
- Predarea de calitate pentru un învățământ de calitate.
- Existența și aplicarea procedurilor interne de asigurare a calității instruirii.

Recomandări privind promovarea și perfecționarea resurselor umane.

Cadrele didactice reprezintă un factor determinant în realizarea performanțelor instituției, promovarea și perfecționarea continuă a acestora fiind obiective majore. Considerăm că pentru aceasta sunt necesare:

- promovarea unei politici organizaționale bazată pe performanță și probitate profesională;
- sprijinirea excelenței avansate a profesorilor;
- evaluarea periodică a cadrelor didactice;
- încurajarea mobilității cadrelor didactice;
- implicarea în obținerea de burse de studii (masterat), specializare, documentare etc.;
- atragerea în procesul de învățământ a celor mai performanți tineri;
- promovarea schimburilor academice cu instituțiile de profil din țară;
- identificarea și eliminarea oricăror forme de corupție;
- sprijinirea personalului nedidactic și auxiliar în participarea la programe de formare continuă.

Corpul didactic al instituției este necesar să fie sprijinit printr-o permanentă colaborare cu specialiști din universități de profil, care vor oferi un suport efektiv în desfășurarea unor activități didactice prin prelegeri pe teme punctuale, implicarea în activități practice, sponsorizări etc.

Instituția trebuie să demonstreze că oferă o pregătire de cultură corespunzătoare cerințelor locale și naționale și are capacitatea de a reacționa relativ rapid la schimbările din domeniul educațional.

În concluzie, putem menționa că domeniul asigurării calității în ÎPT este o prioritate în spațiul European, dar și în cel național. EQARF este un cadru comun de referință pentru a dezvolta sistemele de management al calității pentru țările din spațiul european. Republica Moldova este în proces de ajustare a ÎPT la prevederile EQAVET. Astfel, au fost întreprinse diverse acțiuni la nivel național în vederea promovării managementului calității în ÎPT care fac parte din strategiile naționale pe termen lung. Se constată că la nivel de instituții din ÎPT se acordă mai multă atenție și se dezvoltă sistemul de management al calității la nivel instituțional.

Bibliografie:

1. Agenția Națională de Asigurare a Calității în Învățământul profesional, <http://anacip.md/index.php/en/>, [accesat 7 noiembrie 2016].
2. Codul Educației al Republicii Moldova, Cod Nr.152 din 17.07.2014. // Monitorul Oficial Nr.319-324, 24.10.2014.
3. European Quality Assurance in Vocational Education and Training (EQAVET), <http://www.eqavet.eu/gns/home.aspx> [accesat 7 noiembrie 2016].
4. European Quality Assurance Reference Framework (EQARF), <http://www.eqavet.eu/gns/policy-context/european-quality-assurance-reference-framework.aspx> [accesat 7 noiembrie 2016].
5. Ghidul Managementului Calității în învățământul profesional tehnic. – Chișinău, 2015.
6. International Organization for Standardization. <http://www.iso.org/iso/pub100080.pdf>, [accesat 7 noiembrie 2016].
7. Joiță E. Management educațional. Profesorul-manager: roluri și metodologie. - Iași, Polirom, 2000.
8. Ministerul Educației al Republicii Moldova, <http://edu.gov.md/ro/content/invatamint-postsecundar-profesional> [accesat 7 noiembrie 2016].
9. Mittonneau H. O nouă orientare în managementul calității: șapte instrumente noi. - București, Editura Tehnică, 1998.
10. Raport de evaluare a activităților desfășurate în implementarea Strategiei de dezvoltare a învățământului profesional tehnic pe anii 2013-2020, pentru anul 2015, http://edu.gov.md/sites/default/files/raport_succint_pe_strategie_2015.pdf [accesat 7 noiembrie 2016].
11. Strategia de dezvoltare a educației pentru anii 2014-2020 „Educația 2020”, Hotărîrea Guvernului nr.944 din 14 noiembrie 2014. // Monitorul oficial al Republicii Moldova, Nr.345-351/1014 din 21.11.2014.
12. Strategia de Dezvoltare a învățământului vocațional / tehnic pe anii 2013-2020, Hotărîrea Guvernului nr.97 din 01 februarie 2013. // Monitorul oficial al Republicii Moldova, Nr.31-35/149 din 15.02.2013.
13. Toca I. Managementul calității pentru învățământul preuniversitar. – București, Editura Didactică și Pedagogică, 2010.

Prezentat la redacție
la 13 decembrie 2016

**COMPARTIMENTUL
SOCIOLOGIA POLITICĂ**

**CONSIDERAȚII METODOLOGICE PRIVIND CERCETAREA
CLASEI MEDII ÎN REPUBLICA MOLDOVA**

Ludmila MALCOCI

Republica Moldova, Chișinău, Academia de Știință a Moldovei, Institutul de
Cercetări Juridice și Politice

doctor habilitat în sociologie, cercetător științific principal

Some methodological considerations regarding the research of middle class in the Republic of Moldova are provided in this article. The author is analyzing the basic concepts and theories of social stratification and identify the main objectives and subjectives parameters of determination of social classes.

Based on theoretical analysis of social classes the author concluded that the social classes are the multidimensional phenomena and must be analysed based on multidimensional criteria. The author suggests using the following criteria for measuring the middle class in Moldova: social-occupational position, level of education, level of welfare, as well as the self-determination of respondents.

1. Abordări teoretico-metodologice ale stratificării sociale

Există diferite definiții ale stratificării sociale. Conform sociologului american P.Sorokin “Stratificarea sociala consta intr-o distributie inegala a drepturilor si privilegiilor, datoriilor si disponibilitatilor, a puterii sociale si a influentei intre membrii unei societati” [18]. T.Parsons consider că stratificarea socială “este clasificarea diferentia la a elementelor ce compun un sistem social dat si calificarea lor ca superioare / inferioare unele fata de altele dupa valori importante pentru societate”[18]. Conform Dicționarului de Sociologie stratificarea socială înseamnă orice formă de diferențiere socială capabilă să împartă societatea în grupuri situate într-o relație de ordine totală sau parțială [6, p.606]. Stratificarea socială este definită uneori și ca proces, în rezultatul căruia subiecții vieții sociale se poziționează diferit în socium și se pot grupa după anumite criterii. În toate definițiile menționate mai sus, caracteristicile de bază ale stratificării sociale sunt diferențierea, distribuția inegală și inegalitatea.

Sociologiei identifică diferite cauze ale stratificării sociale. Astfel, una din cauze constă în faptul că oamenii sunt inegali de la natură: posedă diferite particularități fizice, psihice, biologice, dețin diferite capacități. O altă cauză este diviziunea socială a muncii – diferite persoane îndeplinesc diferite munci și fac

schimb de produse ale muncii. Unele activități de muncă sunt mai valorizate în societate, iar altele – mai puțin valorizate. Inegalitatea provine și din statutul social diferit al persoanelor, care condiționează un mod diferit de viață. Și în final, orice societate formată își crează mecanismele sale de menținere. În cazul stratificării sociale, mecanismele de organizare a inegalității sunt instituționalizate.

În gândirea sociologică există mai multe teorii care țin de stratificarea socială și clasele sociale. Le vom analiza pe cele mai importante dintre ele, și anume: a) teoria marxistă, b) teoria weberiană, c) teoria funcționalistă, d) teoria elitelor, e) teoria lui Pitirim Sorokin privind mobilitatea socială și j) divizarea claselor sociale conform lui Anthony Giddens.

În lucrările sale "Capital" și "18 Brumar al lui Ludovic Bonaparte", Karl Marx se referă în special la conceptul de clasă socială. Din perspectiva lui Marx, clasa socială reprezintă un grup de oameni care se află în același raport față de mijloacele de producție. Dacă în societățile feudale, clasele sociale de bază erau proprietarii de pământuri și cei care nemijlocit prelucrau pământul (țărani și robii), atunci în societățile industriale, clasele de bază sunt capitaliștii și clasa muncitoare. Relațiile dintre cele două clase – cea a capitaliștilor și cea muncitoare – se bazează pe antagonism și pe exploatare. Deși Marx evidențiază două clase de bază în raport cu mijloacele de producție (capitaliștii și clasa muncitoare), el recunoaște că există și alte clase în societate: clasele care au rămas drept moștenire de la orânduirea precedentă (țărănimea, de exemplu), și clasele care se află în proces de tranziție, cum ar fi mica burghezie [11]. El acordă o deosebită atenție procesului de fragmentare a claselor. Astfel, menționează despre conflictele existente în interiorul clasei superioare dintre capitalul financiar și cel industrial, despre divergențele existente dintre mica burghezie și marii proprietari industriali, despre faptul că în mediul clasei muncitoare sunt mulți șomeri, condițiile de viață ale cărora sunt mult mai grele decât ale celor angajați în câmpul muncii. Astfel, conceptul de clasă al lui Marx se bazează pe inegalitatea economică [11].

Teoria lui Weber despre clase se bazează pe teoria lui Marx, dar reprezintă o modificare și o dezvoltare în continuare. Astfel, dacă Marx considera că la baza diferențelor sociale dintre clase este raportul față de mijloacele de producție, Weber ajunge la concluzia că formarea claselor este influențată de mai mulți factori: inegalitatea socială poate fi influențată atât de raportul față de mijloacele de producție, cât și de anumite elemente economice obiective cum sunt calificarea, profesionalismul et. Muncitorii mai calificați beneficiază de venituri mai mari decât cei mai puțin calificați.

Weber identifică încă două aspecte ale stratificării: statutul și partidul. În viziunea lui Weber, anume statutul este acela care creează spiritul comunității și uniunii dintre membrii grupului. Spre deosebire de clasele economice, care constituie o mulțime de indivizi, grupurile de status au o conștiința politică mai ri-

dicată și se organizează comunitar prin activarea unor mecanisme de închidere socială menite să le protejeze monopolul asupra unor onoruri. Statutul înseamnă onoare socială sau prestigiu social și este determinat de modul de viață. Bunăstarea este asociată cu statutul, dar nu este numai o determinare a statutului. Astfel, arendașii de obicei au un statut mai înalt decât proprietarii, deoarece, bunăstarea lor este percepută a fi mai puțin conectată cu proprietatea [19]. Totodată, Weber menționează că bunăstarea este determinanta cheie a diferențelor dintre modurile de viață de care depinde statutul. Restricțiile sociale, cum ar fi căsătoriile, locul de reședință provin din diferențele de bunăstare reflectate în prestigiu. Diferențele de statut nu au la bază principiul etnic. În cazul castelor ele sunt percepute ca etnice, dar de fapt ele se bazează mai mult pe ocupație și bunăstare. Demnitatea grupurilor cu statut înalt se manifestă în modul de viață distinctiv, prin tradițiile de asociere și consum. Grupurile cu statut redus, își proiectează speranțele pentru viața următoare. Este comun pentru grupurile cu statut redus să creadă că au o relație specială cu dumnezeul lor [19].

În lumea contemporană, conform opiniei lui Weber, partidele sunt un instrument important al puterii, care influențează asupra stratificării, independent de clasă și statut [11]. Partidul este considerat un grup de oameni care activează în comun deoarece au interese și scopuri comune. Marx lămură existența partidelor și a statuturilor reieșind din noțiunea de clasă. Weber însă consideră că nici formarea statutului, nici apariția partidelor nu poate fi lămurită din perspectiva abordării de clasă, deși influența claselor este evidentă. În același timp și statutul, și apartenența de partid pot influența considerabil condițiile economice de viață ale unor indivizi sau grupuri, și deci a claselor. Partidele pot chema la emoții ce contravin diferențelor de clasă, de exemplu ele se pot baza pe apartenența religioasă sau pe idei naționaliste [11].

În concluzie putem menționa că Weber, comparativ cu Marx propune o perspectivă de analiză a stratificării mai multidimensională, complexă și flexibilă.

Reprezentanții funcționalismului (K.Davis, W.Moore, T.Parsons, B.Barber) descriu stratificarea socială bazându-se pe ideile lui E.Durkheim, expuse în lucrarea "Despre diviziunea muncii sociale" (1893). Conform acestei teorii, inegalitatea socială are un rol funcțional vital pentru ordinea socială, iar stratificarea socială are consecințe benefice asupra funcționalității societății. Davis și Morre argumentează prin tezele lor, că orice societate are nevoie de anumite activități foarte dificile, care pot fi îndeplinite doar de persoane talentate, cu capacități. Societatea trebuie să motiveze aceste persoane prin salarii, proprietăți, puteri, prestigiu pentru ca ele să poată realiza aceste activități. În acest context inegalitatea socială este un stimul și pentru alte persoane să persevereze pentru a atinge un anumit nivel de bunăstare și un statut social înalt. T.Parsons menționează că criteriile de stratificare în societatea contemporană se deosebesc de cele din societatea tradițională. Statutul obținut este mai important decât statutul moștenit, din

considerentul că el se aliniază la nevoile societății. Anume statutul obținut contribuie la aceia ca anumite persoane sau grupuri să dețină un nivel de bunăstare mai înalt sau un prestigiu mai înalt.

V.Pareto (1848-1923) și G.Mosca (1858-1941) sunt considerați autorii teoriei elitelor. Conform lui Pareto, în orice societate există un strat de sus, privilegiat, considerat elită, și un strat de jos – neprivilegiat, considerat non-elită. Elita este alcătuită din persoane considerate lideri în anumite domenii. Stratul elitelor de asemenea se divizează în două substraturi: elita de la guvernare și elita care nu este la guvernare. Elita de la guvernare este compusă din persoane care ocupă funcții de vârf în guvern. Celalalt substrat al elitei nu este inclus în guvernare. Elita nu este un grup închis. Între straturile de jos și cel de sus ale societății există mobilitate ascendentă și descendentă. Astfel, persoanele din stratul de elită care nu fac față situației din cauza lipsei de capacități pot decădea în straturile de jos. Iar persoanele capabile din straturile de jos pot ascende în stratul de elită. Orice elită poate supraviețui doar dacă se înnoiește în permanență. Și în acest caz putem observa cum stratificarea socială este condiție și efect al mobilității sociale.

Mosca susține ideea lui Pareto privind stratul de sus și stratul de jos. El menționează că în orice societate există o minoritate care conduce și o majoritate care este condusă. Minoritatea se distinge prin capacități deosebite și printr-un nivel ridicat de influență asupra societății. Mosca introduce de asemenea noțiunea de strat social de sub-elită. Aceasta este prima mențiune a clasei mijlocii. Sub elita este alcătuită din funcționari publici, manageri, oameni de știință.

P.Sorokin a contribuit la dezvoltarea conceptului de stratificare socială prin dezvoltarea noțiunii de *spațiu social*. Conform opiniei lui situația individului și modalitatea lui de deplasare în spațiul social este determinată de atitudinea lui față de alți oameni. Sorokin identifică următoarele etape în identificarea de către individ a locului său în spațiul social: a) atribuirea sa unui grup, b) corelația grupurilor în socium, c) corelația dintre diferite părți componente ale sociumului dat. Sorokin considera că atribuirea individului unui loc în spațiul social depinde de mai mulți factori, sau parametri, cum ar fi statutul lui familial, naționalitatea, profesia și apartenența la un anumit partid. Toți parametrii luați împreună determină coordonatele individului în spațiul social. Parametrii mediului social pot fi determinați pe verticală sau pe orizontală. Astfel, pe verticală, indivizii ce aparțin aceleiași clase se pot deosebi în funcție de nivelul venitului, educației, caracterul muncii. Pe orizontală, inegalitatea socială este alimentată de factori teritoriali, geografici, climă etc.

Sorokin identifică trei forme de stratificare: 1) stratificarea economică (diferențe de proprietate, venit și modul de viață, distribuția dintre bogați și săraci), 2) stratificarea politică (diferențe de nivel de prestigiu, ranguri, poziții, distribuția dintre cei care guvernează și cei care sunt guvernați etc.), 3) stratifica-

rea profesională (diferențe în nivel de educație, funcții, prestigiul profesiei, distribuția în conducători și subalterni). El menționează că stratificarea este un proces care nu se finisează niciodată.

Astfel, putem menționa că Sorokin a fost unul dintre primii care a introdus în circuitul științific abordarea multidimensională a stratificării și mobilitatea socială în calitate de cauză și efect ale stratificării sociale.

A.Ghiddens [11] consideră că sistemele bazate pe diferențele de clasă se deosebesc de alte sisteme de stratificare și se caracterizează prin următoarele particularități:

1. Clasele nu depind de anumite orientări legislative sau religioase prestabile. Apartenența de clasă nu are legătură cu statutul moștenit la naștere. Sistemele de clasă sunt mult mai mobile comparativ cu alte sisteme de stratificare, granițele dintre clase nu sunt niciodată bine delimitate. Delimitări formale privind căsătoria oamenilor din diferite clase nu există.

2. Individul poate aspira și face parte dintr-o anumită clasă, măcar parțial, datorită capacităților sale și statutului obținut. Apartenența la clasă nu poate fi data în totalitate prin moștenire.

3. Clasele sunt delimitate în baza diferențelor dintre situația economică a grupurilor de oameni, inegalității în raport cu proprietatea asupra resurselor materiale și controlul asupra lor.

4. În cazul claselor, inegalitatea se bazează pe diferențele dintre condițiile de muncă și salariu, care depind la rândul lor de situația economică a țării în general.

A.Ghiddens definește clasa ca un grup la scară largă a persoanelor cu resurse materiale similare. Cele din urmă, la rândul lor, determină stilul de viață al persoanelor. Diferențele de clasă depind, în primul rând, de ocupația oamenilor și bunăstarea lor. El identifică următoarele clase de bază caracteristice societății contemporane: clasa superioară (cei bogați, antreprenorii, industriașii, precum și stratul superior al managerilor, care deține sau controlează direct mijloacele de producție), clasa de mijloc (care include în cea mai mare parte "gulere albe" și specialiști) și clasa muncitoare ("gulere albastre", sau persoane angajate în munca manuală). Ghiddens menționează că în unele țări industrializate, precum Franța și Japonia, un rol important îi este atribuit celei de-a patra clasă - țăranii, oamenii angajați în producția agricolă tradițională. În lumea a treia țăranii continuă să constituie cea mai numeroasă clasă.

Unii sociologi afirmă că în societatea contemporană clasele și-au pierdut importanța. Dacă în trecut diferența și inegalitatea dintre clase era foarte mare, în prezent, statele încearcă să compenseze această inegalitate prin diferite subsidii sociale. Totodată, în condițiile în care educația este accesibilă tuturor, fiecare individ capabil poate să ajungă în pozițiile ierarhic superioare și să obțină un statut social înalt. Ghiddens menționează că deși diferențele dintre clase sunt

mai puțin vizibile în lumea contemporană, ele continua să existe și să aibă un impact destul de mare asupra sociumului. Astfel, cercetările denotă că chiar unele diferențe fizice corelează cu apartenența de clasă. Persoanele din clasa muncitoare se nasc cu o greutate mai mica, nivelul mortalității infantile în mediul clase muncitoare este mai mare, ei cresc și se dezvoltă fizic mai greu, sunt supuși mai frecvent maladiilor și mor într-o vârstă mai tânărădecât reprezentanții clasei superioare. Maladiile cardio-vasculare, diabetul, cancerul, bronșita sunt mai răspândite în mediul claselor de jos, decât în mediul claselor de sus [11].

Una din problemele discutate de sociologii contemporani, care trebuie luată în calcul în timpul cercetării fenomenului stratificării este inconsistența (noncongruența) statutului. Inconsistența statutului înseamnă existența unor discrepanțe între poziția socială a unei persoane într-un domeniu și poziția ei socială mult mai joasă în alt domeniu. Inconsistența statutului, conform opiniei cercetătorilor, este generată de anumite goluri în venitul, ocupația, nivelul de educație sau originea persoanei [8, p.287]. Cauzele de bază ale inconsistenței statutului sunt mobilitatea socială, îndepărtarea de grupul social primar – familia, migrația, crizele social-economice, progresul tehnologic etc. Astfel, de exemplu, recesiunea economică din ultimii ani a condus la aceia că mulți copii din clasa medie au decăzut în statutul lor socio-economic: sau nu au putut să-și continue studiile să obțină o ocupație conform statutului lor; sau au obținut studii, dar nu s-au putut aranja la lucru conform studiilor și se află în șomaj. Ultimul fenomen a căpătat denumirea de proletariat intelectual. Un alt exemplu de inconsistență a statutului ar fi pedagogii care au un nivel de educație înalt și un statut social înalt, dar au venituri care nu corespund statutului lor.

Conceptul de inconsistență a statutului este analizat de către cercetători în paralel cu conceptul de cristalizare a statutului, ultimul fiind propus de Gerhard E.Lenski (1954) [8, p.287]. Cristalizarea statutului se referă la gradul de corespundere a statutului persoanei pe diferiți parametri, indiferent de faptul dacă statutul persoanei este înalt sau jos. În prezent o mare parte din populația țărilor occidentale se identifică cu un statut de cristalizare redus. O clasă social puternică poate exista doar dacă majoritatea persoanelor au un statut de cristalizare puternic.

În rezultatul analizei noțiunilor de stratificare, clasă și a teoriilor privind stratificarea, putem conchide că la baza stratificării sociale stă inegalitatea, care poate fi determinată de mai mulți factori: sociali, politici, economici, profesionali. Stratificarea socială este multiaspectuală și include atît clasele, cît și statutul și apartenența la partid. Poziționarea unui individ în socium este mai curînd dobîndită decît moștenită, fiind determinată de nivelul de educație, statutul socio-profesional și nivelul de bunăstare.

2. Criterii de măsurare a clasei medii

Conform cercetărilor în domeniu, *clasa medie este considerată o clasă care ocupă o poziție de mijloc între clasa de jos (clasa celor săraci) și clasa de sus (clasa celor bogați); un grup socio-economic eterogen, mobil, alcătuit din persoane cu nivel de educație înalt din sfera businessului, liber profesioniști, lucrători înalt calificați, fermieri înstăriți, etc [7]; venitul acestei clase este mai mare decât a celor din clasa de jos, dar este mai mic decât a celor din clasa de sus [4].*

Analiza literaturii de specialitate și a cercetărilor anterioare în domeniul structurii de clasă denotă că nu există criterii bine definite de măsurare a clasei medii. Diferiți sociologi măsoară în mod diferit clasele, inclusive clasa medie, faptce face practice imposibilă analiza comparativă a datelor.

Un exemplu în acest sens sunt cercetările efectuate în ultimii ani în SUA și Rusia. Astfel, conform unei analize a cercetărilor clasei medii în SUA [16], sunt determinate trei abordări ale clasei medii. Conform primei abordări, clasa medie este determinată în baza nivelului anual al veniturii pe gospodărie casnică. Diferiți cercetători utilizează diferit nivel anual al veniturii specific pentru clasa medie. Astfel, Brian D'Agostino (2012) identifică drept clasă medie gospodăriile a căror venit este între \$20,000 și \$200,000. Elwell (2014) include veniturile clasei medii pe o scară de la \$19,000 până la \$91,000, iar Gary Burtless – pe o scară de la \$24,000 la \$96,000 (2000) [16, p.3]. Autorul menționează că aceste cifre sunt foarte stranii în condițiile în care linia oficială a sărăciei pentru o familie din patru persoane era de \$21,200 în 2010. Astfel, multe familii incluse în clasa medie de acești cercetători au fost considerate drept sărace de către Cuvernul SUA.

Cea de a doua abordare a clasei medii se bazează pe analiza veniturilor obținute de cele trei quintile de mijloc în rezultatul cercetării gospodăriilor casnice, quintila de jos fiind considerată clasa de jos, iar quintila de sus - clasa de sus. Laureatul Premiului Nobel, economistul Robert Solow utilizează această abordare (Estache și Leipziger 2009) și definește clasa medie ca fiind 60% din cei care sunt angajați în câmpul muncii și au salarii [16, p.3]. Problema acestei abordări constă în faptul că ea ne permite să calculăm mărimea veniturilor obținute de către clasa medie și nicidecum mărimea clasei medii. Cele trei quintile în permanență vor fi egale cu 60%.

Cea de a treia abordare se referă la luarea în considerație doar a nivelului de educație. Robert Putnam (2015), în cartea sa "Our Kids," definește clasele în funcție de nivelul cel mai înalt de educație obținut de membrii gospodăriei casnice. Deși cartea lui Putnam se referă la bogați și săraci și ignoră clasa medie și copiii din clasa medie, ea include definiția clasei mijlocii. Conform lui Putnam, gospodăriile din clasa de sus sunt acelea unde măcar un părinte are studii superioare, iar gospodăriile din clasa de jos sunt acelea, unde nici un părinte nu are

terminată altă școală decât școala medie. Așadar clasa medie o constituie gospodăriile, unde părinții au un nivel de educație mai mare decât școala medie, dar nu au finalizat studii superioare [16, p.5]. În condițiile în care venitul nu este luat în considerație, conform teoriei lui Putnam, multe gospodării cu nivel de educație înalt, dar care au un venit redus, vor nimeri în clasa medie. Sau viceversa, familiile cu un nivel înalt de bunăstare, dar care nu au studii superioare, nu vor fi incluse în clasa medie.

Cercetările clasei medii în Rusia, de asemenea, au la bază diferite criterii de măsurare. Astfel, conform cercetării efectuate de A.Sobolev [24], sunt evidențiate trei tipuri de cercetări a clasei medii. În cazul primului tip de cercetări, clasa medie este măsurată în funcție de autodeterminarea respondenților, în particular abilitatea de adaptare a indivizilor la transformările sociale. Abilitatea de adaptare a indivizilor este măsurată în baza întrebării ce ține de autoevaluarea capacității de cumpărare a respondenților (veniturile nu-mi ajung nici pentru strictul necesar, veniturile îmi ajung doar pentru strictul necesar, veniturile îmi ajung pentru strictul necesar și pentru procurarea obiectelor de lungă durată, veniturile îmi ajung inclusiv pentru procurarea unor obiecte mai scumpe (mașină, etc.), pot să-mi permit să procur tot ce doresc). Conform acestor cercetări, clasa medie (populația care are venituri pentru strictul necesar și cei care pot să-și procure obiecte mai scumpe) constituie în jur de 20% [24, p.2]. Cercetarea efectuată de către “Levada-centr” în 2010, a scos în evidență faptul că mai bine de jumătate din populație are un venit care le este suficient pentru mâncare și haine. În anul 2001, această cifră era de doar 27%. Faptul în cauză denotă, în viziunea autorului o sporire a bunăstării populației, și deci – o creștere a clasei medii în Rusia [24, p.3].

Al doilea tip de cercetări se bazează pe măsurarea clasei medii în baza unor indicatori integrați. Autorul aduce drept exemplu cercetarea efectuată de către Institutul de sociologie al Academiei de Științe a Rusiei în anul 2006. Parametrii de măsurare a clasei medii au fost: nivelul venitului, bunăstarea, educația, auto-identificarea. În rezultatul cercetării s-a constatat că clasa medie constituie 20-22% din populația economic activă [24, p.5].

Cel de al treilea tip de cercetări se referă la studiile care au la bază abordarea pragmatică a economiei de piață. Un exemplu în acest context este cercetarea efectuată de revista “Expert” și compania „Comcom” [24, pp.9-11]. Autorii cercetării evidențiază următoarele criterii ale clasei medii: 1. Obiceiurile și tradițiile țării, 2. Modul de viață, 3. Valorile spirituale, 4. Educația, 5. Libertatea personală și de consum, 6. Proprietatea asupra mijloacelor de producție, 7. Mărimea și structura cheltuielilor, 8. Veniturile / salariul. În rezultatul cercetării s-a ajuns la concluzia că clasa de jos constituie circa 90% din populație, clasa de sus – circa 1% din populație, iar clasa medie – în jur de câteva procente. Cerce-

tarea a scos în evidență faptul că clasa medie aproape că nu există sau este abia la început de cale în Rusia.

Așadar, în rezultatul analizei cercetărilor clasei medii în SUA și în Rusia, putem conchide că există câteva modalități de abordare în determinarea clasei medii. Astfel, unii autori propun determinarea clasei medii în baza criteriilor de venituri. Conform opiniilor acestor autori, clasa medie se caracterizează prin accesul la bunurile de consum și posibilitatea de a-și satisface toate nevoile.

Alți sociologi consideră că un criteriu important pentru identificarea clasei medii este nivelul de educație. Un nivel de educație înalt oferă posibilități mai bune de angajare în câmpul muncii și venituri mai bune.

Al treilea grup de sociologi includ în calitate de criteriu de măsurare – autoidentificarea persoanelor cu clasa medie, sau faptul în ce măsură persoana dată simte că face parte din clasa medie. În acest caz se pune accentul mai mult pe aspectele psihologice și politice ale determinării clasei medii.

Al patrulea grup de sociologi sunt de părerea că este necesară o abordare complexă în cazul măsurării clasei medii, care ar include mai mulți parametri, inclusiv: statutul socio-profesional, nivelul de bunăstare, autoidentificarea. În viziunea acestui grup de sociologi, apartenenței grupului social clasa medie au studii profesional înalte, sunt profesioniști de calificare înaltă, manageri de diviziuni / subdiviziuni, au venituri înalte care satisfac nevoile lor economice, sociale, culturale, dispun de proprietăți imobile și mobile și se autoidentifică cu clasa medie.

Ultima modalitate de abordare a clasei medii este utilizată și în cercetările europene privind structura de clasă[12]. Reieșind din necesitatea asigurării comparabilității rezultatelor cercetărilor sociologice în domeniul structurii sociale, și în particular a identificării clasei medii, considerăm importantă și oportună abordarea complexă a clasei medii și utilizarea indicatorilor standard folosiți în cercetarea socială europeană.

Vom încerca în continuare să determinăm indicatorii de bază pentru măsurarea aspectelor menționate mai sus, ținând cont de abordările metodologice expuse în Cercetarea Socială Europeană.

Determinarea statutului socio-profesional. Statutul socio-profesional este determinat în baza statutului socio- ocupațional al persoanei și nivelului de educație. În conformitate cu Cercetarea Socială Europeană, *statutul socio- ocupațional* al persoanei poate fi determinat în baza următorilor indicatori:

- Activitatea economică (angajat / neangajat),
- Ocupația (conform clasificatorului ISCO-88),
- Domeniul economiei naționale în care activează (sfera, sectorul de activitate),
- Relațiile de muncă (salariat / patron / lucrător pe cont propriu),
- Condițiile de angajare.

O problemă discutată între sociologii europeni este dacă statutul de clasă al persoanei date poate fi determinat doar în baza analizei situației individului chestionat sau este necesară cercetarea ambilor parteneri (soț / soție). Este de menționat că majoritatea sociologilor consideră că structura de clasă trebuie măsurată în baza familiei nucleare, din considerentul că familia dispune de resurse materiale, sociale, culturale comune și acest capital este transmis altor generații doar în baza familiei [12]. Reieșind din cele expuse, cercetarea clasei medii în Moldova trebuie să includă și determinarea statutului socio-ocupațional al partenerului de viață a respondentului.

În cazul cercetării statutului socio-ocupațional, considerăm oportună și determinarea locului unde își desfășoară activitatea economică respondentul - în Moldova sau peste hotare. În țările cu nivel economic redus și unde nivelul de migrație este foarte înalt, presupunem că o bună parte din lucrătorii cu nivel înalt de studii și calificați se află la muncă permanentă sau temporară peste hotare. Nivelul înalt de educație și calificare, precum și venitul obținut peste hotare pot contribui la poziționarea acestor persoane în clasa medie.

Un indicator important pentru determinarea statutului socio-ocupațional al respondenților este numărul de ore lucrat săptămânal. În condițiile nivelului redus de salarizare în Republica Moldova, precum și a migrației intense, persoanele cu nivel înalt de educație și înalt calificate de obicei sunt angajate la mai multe locuri de muncă. De aici, presupunem că numărul de ore lucrate săptămânal de o parte din persoanele angajate în câmpul muncii și poziționate în clasa medie va depăși cifra de 40.

Autoritatea respondenților la locul de muncă va fi determinată în baza identificării implicării lor în supravegherea altor lucrători.

Responsabilitatea respondenților la locul de muncă va fi determinată în baza autoaprecierii de către aceștia a gradului de îndeplinire a sarcinilor zilnice, a nivelului de utilizare a capacităților lor în îndeplinirea sarcinilor, precum și a investițiilor personale în menținerea nivelului de performanță.

Nivelul de educație este considerat de către sociologi un criteriu important pentru identificarea poziției indivizilor în structura de clasă. În conformitate cu Cercetarea Socială Europeană, persoanele incluse în clasa medie se caracterizează printr-un nivel de educație înalt. Anume studiile sunt factorul care contribuie esențial la obținerea unei calificări înalte, a unui venit înalt și deci - la poziționarea persoanei în clasa de mijloc. Pentru identificarea nivelului de studii a respondenților considerăm oportună utilizarea indicatorilor Biroului Național de Statistică al Republicii Moldova. Astfel, studiile vor fi identificate în baza următoarelor variabile:

- Postuniversitare;
- Superioare – masterat;
- Superioare – licență;

- Medii de specialitate;
- Secundar profesionale;
- Liceale / medii generale;
- Gimnaziale;
- Primare;
- Fără studii.

Bunăstarea materială a persoanei este identificată în baza veniturilor și proprietăților. Veniturile respondenților vor fi măsurate în baza unor indicatori direcți și indirecti. Astfel, în cazul indicatorilor direcți, respondenții vor fi întrebați despre venitul mediu lunar al gospodăriei lui (după deducerea taxelor și impozitelor). În venit vor fi incluse toate salariile, pensiile, indemnizațiile, bursele, sursele financiare primite de la rudele de peste hotare precum și sursele financiare parvenite din vânzarea produselor din gospodăria casnică. Venitul mediu pe cap de membru de familie va fi calculat de către operator în baza împărțirii venitului mediu lunar la numărul de persoane care locuiesc în aceeași gospodărie casnică.

În calitate de indicatori indirecti vor servi :a) gradul de corespundere a venitului mediu lunar nevoilor familiei respondentului; b) posibilitatea respondentului de a întreține copii la studii peste hotare sau de a petrece cel puțin o vacanță în an peste hotarele țării. În acest context presupunem că persoanele poziționate în clasa medie dispun de un venit mediu lunar care le permite să acopere toate cheltuielile de care au nevoie și au surse financiare suficiente pentru a întreține copiii la studii peste hotare și a-și petrece vacanțele peste hotarele țării.

Proprietățile deținute vor fi măsurate în baza raportării acestora de către respondenți. Mărimea proprietăților va fi determinată în baza întrebării - câți bani i-ar rămâne respondentului dacă ar vinde toate proprietățile și ar da toate datoriile? Totodată, respondenți vor fi întrebați și despre rezervele financiare de care ei dispun (economii, stocuri, hârtii de valoare etc.). Întrebarea va fi formulată aiudoma celei referitoare la proprietăți - dacă am aduna toate economiile și am da toate datoriile câți bani v-ar rămâne?

O caracteristică importantă a proprietăților deținute de clasa medie este amplasarea prestigioasă a caselor / apartamentelor, starea casei, conectarea la servicii de calitate, și dotarea casei cu echipament și mobilier modern. În acest context, chestionarul va trebui să includă câteva întrebări care țin de aspectele indicate.

În conformitate cu literatura de specialitate, clasa medie dispune de automobil de marcă prestigioasă, în stare bună. În acest context, cercetarea va include și aspectele ce țin de numărul de automobile deținute, vârsta și starea lor. Vârsta și starea automobilelor poate fi un indicator indirect de măsurare a bunăstării gospodăriei. Gospodăriile care posedă automobile mai noi se consideră că

dispun de posibilități financiare mai bune, și deci ar putea face parte din clasa medie.

Presupunem că o parte din veniturile gospodăriilor casnice provin din remitențe. Cercetarea va include o întrebare privind mărimea veniturilor lunare provenite din remitențe și o întrebare privind utilizarea veniturilor provenite din remitențe. Ipoteza noastră este că în cazul familiilor din clasa medie, veniturile din remitențe sunt destul de mari și aceștia le folosesc la procurarea bunurilor de folosință durabilă, dezvoltarea unor afaceri proprii, achitarea studiilor, vacanțe sau le economisesc.

Instrumentul de cercetare va include și autoaprecierea de către respondent a stării financiare a familiei lui comparativ cu acum un an, precum și prognozarea stării financiare a familie peste un an.

Autoidentificarea cu clasa socială. Pentru a determina poziția respondenților în structura socială, aceștia vor fi rugați să se poziționeze pe una din treptele scării sociale (scara socială va fi alcătuită din 10 trepte, unde 1 – clasa de jos și 10 - clasa de sus).

Identificarea factorilor care influențează poziționarea respondenților în clasa medie. Cercetarea Socială Europeană sugerează că individul este plasat în clasa medie datorită următorilor factori: nivelul de educație, poziționării sociale înalte a părinților săi (statutul socio-ocupational, veniturile, nivelului de educație), poziționării sociale înalte a partenerului de viață, caracteristicilor personale (ambiiție, responsabilitate, perfecționare continuă), intensității muncii sale (în Republica Moldova și peste hotare). Toți acești indicatori trebuie incluși în cercetare și informația colectată va fi comparată cu rezultatele studiilor din alte țări.

Activismul politic și opțiunile politice ale respondenților, inclusiv ale celor din clasa medie. Activismul politic al respondenților și opțiunile lor politice pot fi măsurate în baza determinării următoarelor aspecte: interesului respondenților față de politică, afilierei viziunilor lor politice cu anumite partide, manifestării dorinței lor de a participa la alegeri, partidul pentru care ar vota în caz de alegeri, partidul cu care au votat la alegerile precedente. Totodată, respondenții vor fi întrebați dacă au participat vre-odată la vre-o acțiune de protest și dacă sunt gata să participe acum la acestea? În baza răspunsurilor oferite vom putea determina gradul de activism politic al respondenților poziționați în clasa medie. Un interes deosebit îl are faptul dacă respondenții manifestă interes pentru a intra / fi în politica moldovenească. În condițiile unui stat politizat, în care economicul este întrețesut cu politicul, presupunem că o bună parte din respondenții poziționați în clasa de mijloc au intenția de a face politică cu scopul de a-și menține afacerea proprie sau de a obține careva beneficii.

Valorile personale ale respondenților, inclusiv ale celor din clasa medie. Este bine cunoscut că sistemul valoric al respondenților determină în mare parte

nivelul lor de studii, ocupațiile, petrecerea timpului liber, statutul familial etc. În mare parte anume valorile determină și poziționarea socială a respondenților. Valorile sunt de asemenea motorul de bază care determină orientările, atitudinile și comportamentul respondenților. Din aceste considerente credem oportună studierea gradului de importanță a diferitor valori pentru respondenți în funcție de poziționarea lor pe scara socială. Astfel, va fi cercetată atitudinea respondenților față de următoarele valori: sănătate, viață de familie, bunăstare materială, studii, dragoste, spirit întreprinzător, muncă, prietenie, independență, responsabilitate, solidaritate, bunătate, prestigiu social, dreptate, credință religioasă, patriotism, pace etc. De rând cu determinarea valorilor respondenților, considerăm necesară pentru comparație, studierea opiniei populației despre ce înseamnă o societate echitabilă, scopurile urmărite de respondent în cazul infiltrării în politică.

Starea sănătății respondenților, inclusiv ale celor din clasa medie. În condițiile determinării structurii de clasă și identificării clasei medii este destul de important de a clarifica care este starea de sănătate fizică și mentală a clasei mijlocii. Întrebările care țin de determinarea stării sănătății respondenților corespund categoriilor aplicate în Cercetarea Socială Europeană, pentru standardizare și comparabilitate. Astfel, starea sănătății este determinată în baza autoaprecierii date de către respondenți a stării emoționale și fizice (frecvența stărilor de presiune, descurajare, durerilor fizice mari, simțului de singurătate, cazurilor de neîndeplinire a sarcinilor la locul de muncă din cauza sănătății șubrede etc.), a adresărilor la medic, a spitalizării. Respondenții sunt întrebați despre maladiile cronice de care au suferit în ultimul an, precum și despre condițiile de dizabilitate.

Starea sănătății depinde de mai mulți factori, cum ar fi alimentația, fumatul, condițiile precare de muncă. Cercetarea va include întrebări în vederea determinării frecvenței consumului de produse sănătoase și nesănătoase, precum și a condițiilor nocive de muncă (gălăgie, praf, presiune de timp, atmosferă proastă în colectiv, lucru peste program, muncă fizică grea etc.).

Petrecerea timpului liber de către respondenți, inclusiv a celor din clasa medie. Caracterizarea portretului clasei medii presupune și analiza timpului liber, sau a ocupațiilor clasei medii în timpul liber. În acest context, chestionarul include câteva întrebări privind frecvența diferitor activități întreprinse de către respondenți în timpul liber, precum ar fi cititul, muzica, internetul, comunicarea pe rețele sociale, jocuri la computer, plimbări, sport, vizite cu rude, prieteni, activități artistice, lucrări de mână (croșetări, broderii, reparații casnice), cinema, teatru, filme; participarea la diferite cluburi pe interese; vizionarea emisiunilor televizate.

Portretul ipotetic al clasei medii în Republica Moldova. În rezultatul analizei literaturii la temă, și în special a cercetărilor savanților ruși, bulgari, români, noi considerăm ipotetic că clasa medie în Republica Moldova este în curs de fo-

rmare. În aceste condiții, presupunem că în Republica Moldova există un grup mic de circa 3-5% de persoane care pot fi atribuite la nucleul clasei medii. Aceste persoane se caracterizează printr-un statut socio-profesional înalt, o bunăstare materială care le permite să-și acopere toate nevoile materiale, culturale, spirituale și conștiință de clasă (se autoidentifică drept clasă mijlocie).

De rând cu acest nucleu de persoane, există grupuri sociale învecinate, care după caracteristicile lor se apropie de clasa medie. Respondenții atribuiți acestor grupuri dispun de două caracteristici ale clasei medii (1 grup - dispun de statut socio-profesional înalt și bunăstare materială; 2 grup - dispun de statut socio-profesional înalt și se autoidentifică cu clasa medie; 3 grup – dispun de bunăstare materială și se autoidentifică cu clasa medie). Aceste grupuri de respondenți constituie circa 15% din populație .

Periferia clasei medii este reprezentată de grupurile de persoane care se caracterizează printr-un singur aspect: sau au statut socio-profesional înalt, sau au bunăstare materială sau se autoidentifică cu clasa medie. Aceste grupuri de persoane reprezintă circa 20% din populație.

Bibliografie

1. Attanasio O., Pistaferri L. Consumption Inequality Journal of Economic Perspectives. Volume 30, Number 2, spring 2016, pp.3-28, <http://pubs.aeaweb.org/doi/pdfplus/10.1257/jep.30.2.3> (accesat la 26.11.2016).
2. Barber B. Social Stratification. A Comparative Analysis of Structure and Process. - NY: Harcourt, Brace and Company Inc, 2011.
3. Bendix R., Lipset S.M. (eds.). Class, Status, and Power. - New York, Free Press, 1966.
4. Business dictionary, <http://www.businessdictionary.com/definition/middle-class.html#ixzz3suvsMqb4> (accesat la 26.11.2016).
5. Clark, T., Lipset S. Are Social Classes Dying? // International Sociology, #6, 4: pp.397-410, http://isites.harvard.edu/fs/docs/icb.topic1049846.files/Unit%201%20Readings/clark_lipsit.pdf (accesat la 25.11.2016)
6. Dicționar de sociologie. - București, 1998.
7. Dictionary and Thesaurus, <http://www.merriam-webster.com/dictionary/middle%20class> (accesat la 26.11.2016).
8. Dogan M. Status Incongruence in Advanced Societies, <http://www.fupress.net/index.php/smp/article/download/10332/9517> (accesat la 26.11.2016).
9. Domański H., Sawiński Z., Słomczyński K. Sociological Tools Measuring Occupations. – Warsaw: Ifis Publishers, 2009,

- http://rcin.org.pl/Content/48420/WA004_51894_P83131_Domanski-Sociolo_op1h.pdf (accesat la 25.11.2016).
10. Fulton D., Furman D., Finlay N. A longitudinal study of the middle class: Growth, size and marketing strategies, <http://www.aabri.com/manuscripts/142031.pdf> (accesat la 26.11.2016).
 11. Giddens A. Sociology, http://www.gumer.info/bibliotek_Buks/Sociolog/gidd/07.php#_ftnref1 (accesat la 26.11.2016)
 12. How to ascertain the socio-structural position of the individual in society. European Social Survey core questionnaire, https://www.europeansocialsurvey.org/docs/methodology/core_ess_questionnaire/ESS_core_questionnaire_measuring_social_structure.pdf; 2009 Social Inequality survey. https://dbk.gesis.org/dbksearch/file.asp?file=ZA5400_bq.pdf (accesat la 25.11.2016).
 13. Kelley J., Perlman M. Social Mobility in Toro: Some Preliminary Results from Western Uganda, <http://www.international-survey.org/Social%20Mobility%20in%20Toro%201971.pdf> (accesat la 26.11.2016).
 14. Middle class in Ukraine: Identification Criteria. - Kiev, 2014, <http://fnst.org/sites/default/files/uploads/2016/08/02/1416488152file1.pdf> (accesat la 25.11.2016).
 15. Parsons P. Essays in Sociological Theory. - Free Press, 1949.
 16. Pressman S. Defining and Measuring the Middle Class. Working Paper 7, 2015, American Institute for Economic Research, <https://www.aier.org/sites/default/files/Files/Documents/Standard/WP007-Middle%20Class.pdf> (accesat la 26.11.2016).
 17. Raduleț (Pavelea) A. Stratificarea social. // Revista Transilvană de Științe ale Comunicării, 3 (14) / 2011, pp.93-104, http://ekphrasis.accentpublisher.ro/files/articles_content/353/7%20RTSC%2014.pdf (accesat la 26.11.2016).
 18. Shah S. Social Stratification: Meaning, Origin, Development and other Details, <http://www.sociologydiscussion.com/social-stratification/social-stratification-meaning-origin-development-and-other-details/2260> (accesat la 26.11.2016).
 19. Shortell T. Weber's Theory of Social Class, <http://www.brooklynso.org/courses/43.1/weber.html> (accesat la 25.11.2016).
 20. Sorokin P. Social and Cultural Mobility. - Free Press, 1959, <http://media.pfeiffer.edu/lridener/DSS/Sorokin/SOCMOBLT.HTML> (accesat la 25.11.2016).

21. Tarkhnishvili A., Tarkhnishvili M. Middle Class: Definition, Role and Development. // Global Journal of Human Social Science, Sociology & Culture. Volume 13. Issue 7. Version 1.0 Year 2013, https://globaljournals.org/GJHSS_Volume13/3-Middle-Class-Definition-Role-and-Development.pdf (accesat la 25.11.2016).
22. Аврамова Е. Формирование среднего класса в России: определение, методология, количественные оценки. // Общественные Науки и Современность. 2002, №1, // <http://ecsocman.hse.ru/data/799/893/1231/2.pdf> (accesat la 25.11.2016).
23. Бакштановский В., Согомонов Ю. Этнос среднего класса: Нормативная модель и отечественные реалии. – Тюмень, 2000, <http://www.tyuiu.ru/wp-content/uploads/2015/10/Bakshtanovskij-V.I.-Sogomonov-YU.V.-Etos-srednego-klasa.pdf> (accesat la 25.11.2016)
24. Соболев А. Дифференциация подходов к исследованию среднего класса в стратификационной модели современного российского общества. Автореферат на соискание степени кандидата социологических наук, <http://www.dissercat.com/content/differentsiatsiya-podkhodov-k-issledovaniyu-srednego-klasa-v-stratifikatsionnoi-modeli-sovr> (accesat la 26.11.2016).

Rezemat la redactie
la 28 noiembrie 2016

IMPACTUL CONDIȚIILOR DE TRAI ASUPRA COMPORTAMENTULUI REPRODUCTIV AL TINERELOR

Anastasia OCERETNÎI

Republica Moldova, Chișinău, Universitatea de Stat din Moldova, Facultatea Sociologie și Asistență Socială, Departamentul Sociologie și Asistență Socială
Doctor în sociologie, conferențiar universitar

In the article is presented the role of life conditions on reproductive behavior. The realized studies elucidate that the reproductive behavior of young women is influenced by different factors such as economic, social or individual. In analysis of this topic the author mention the data of a sociological research conducted by Faculty of Sociology and Social Work of MSU in collaboration with Charles University of Prague and Czech Development Agency in 2015, on a 609 young women (22-27 years old) sample. The main conclusions of study consists in idea that most of women that appreciate their life conditions as bad and worse do not plan to get birth in next 3 years. In the same time, it cannot be mention that family planning depends only on life conditions, thus this phenomenon should be analyzed from a holistic approach.

Sfârșitul secolului al XX-lea și începutul secolului al XXI-lea reprezintă pentru Republica Moldova, din punct de vedere demografic, o perioadă de declin, favorizată de procese precum scăderea fertilității, emigrarea masivă a populației etc. În anul 1993, rata totală de fertilitate pentru prima dată în istoria țării a coborât sub 2,1 copii per femeie de vârstă fertilă, înregistrând o scădere a acesteia în anii următori. Statisticile naționale atestă faptul că numărul populației este în scădere continuă, în perioada următoare accentuându-se această scădere, conform prognozelor demografice [1, p.18]. Dat fiind complexitatea și cauzalitatea multiplă a scăderii și îmbătrânirii demografice a populației Republicii Moldova, se impune necesitatea abordării intersectoriale a problemelor populației. Or, îmbătrânirea demografică prezintă implicații majore asupra tuturor domeniilor: economic, politic, social etc. În acest context, cercetarea sociologică a fenomenului demografic este impetuos de necesară, prin relevarea implicațiilor și a potențialelor soluții de depășire sau remediere a situației.

În vederea determinării factorilor care influențează comportamentul reproductiv al femeilor din Republica Moldova, a fost desfășurat, de către Facultatea Sociologie și Asistență Socială (USM) cu suportul Agenției Cehe pentru Dezvoltare și Universitatea Karol din Praga, studiul sociologic **Comportamentul reproductiv al femeilor din Republica Moldova**. Eșantionul cercetării a cuprins 609 femei de vârsta 22-27 ani, din 73 de localități din componența a 27 raioane (cu excepția Transnistriei) și 2 municipii (Chișinău și Bălți), fiind stratificat,

multistadial, cu o marjă de eroare de $\pm 4\%$. Culegerea datelor a fost realizată în perioada 20 noiembrie – 8 decembrie 2015. Metoda de cercetare aplicată ancheta sociologică pe bază de chestionar standardizat. În cadrul articolului dat vor fi analizate datele cu referire la impactul condițiilor de trai asupra comportamentului reproductiv, însă datele nu pot fi extrapolate la întreaga populație feminină, dat fiind includerea în eșantionul cercetării doar a unei categorii de femei (22-27 ani).

Analizele efectuate asupra comportamentului reproductiv relevă existența unui set de factori care influențează cuplurile să dea naștere și să educe copiii, pornind de la factori de natură economică, socială până la factori individuali. Cercetătoarea O.Gagauz relevă faptul că reducerea numărului de născuți este rezultatul adaptării familiilor tinere la incertitudini economice și sociale, în special lipsa locurilor de muncă, salariile mici și accesibilitatea redusă a locuinței [2, p.7].

Condițiile de trai reprezintă un factor deseori invocat de membrii familiei, în special de soții, pentru a da naștere unui copil. Tinerele familii se centreează pe asigurarea unui nivel decent de trai și condiții de viață care le-ar permite să își crească copiii. Studiile desfășurate în plan național [3, p.149-150] evidențiază că tinerele familii din urban întâmpină dificultăți în achiziționarea spațiului locativ, în timp ce familiile tinere din rural – accesarea serviciilor comunal-locative.

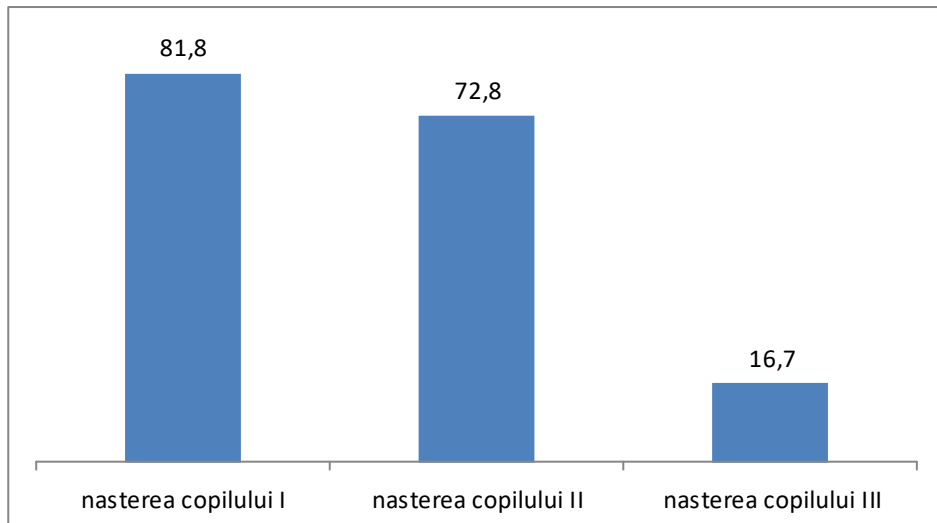
În cadrul studiului *Comportamentul reproductiv al femeilor din Republica Moldova* un accent deosebit s-a pus pe analiza influenței condițiilor de trai asupra comportamentului reproductiv al tinerelor. Analiza datelor evidențiază că în casă individuală locuiesc 47% dintre respondente, o pondere mai mare revenind celor din mediul rural (70,9%). În mediul urban, în casă individuală locuiește 1 din 4 femei.

Aproximativ a treia parte (29,3%) dintre respondente locuiesc în apartament separat, cele mai multe dintre ele fiind din mediul urban. De asemenea, 1 din 10 respondente locuiește în o parte din casă, în astfel de condiții locuind femeile din mediul rural. Datele studiului scot în evidență faptul că respondentele de vârste mai tinere (22-24 ani) și cele care nu au partener locuiesc, într-o pondere mai mare, comparativ cu celelalte categorii, în cămin, iar cele care au partener / soț - în casă individuală. O concluzie a studiului se referă la faptul că respondentele care locuiesc în casă individuală au în mediu mai mulți copii (1,42 copii) comparativ cu cele care locuiesc în apartament separat (1,21), neinfluențând însă asupra numărului de copii planificați.

Un aspect relevat în cadrul studiului este că **spațiul disponibil poate determina numărul de copii**: peste 81% dintre respondente consideră că la nașterea copilului de rang 1 au avut spațiu suficient, în timp ce doar 16,7% dintre femei

au declarat acest fapt cu referire la nașterea celui de al treilea copil (vezi Figura 1).

Fig. 1. Opinii asupra spațiului suficient avut la nașterea copilului

În același timp, aproximativ 24% dintre respondente consideră că au spațiu suficient pentru a mai avea încă un copil, cel mai des acest fapt fiind caracteristic respondentelor care au 3 odăi de locuit (24,6%), pe când 11,6% consideră că nu au spațiu suficient pentru a mai aduce pe lume un copil. În această categorie sunt incluse respondentele care au locuințe cu 2 odăi (34,7%) și cele care au în locuință 1 odaie (32,7%). Totuși, studiul atestă că **numărul de odăi a locuinței nu influențează direct asupra numărului de copii născuți și planificați de respondente.**

Conform datelor studiului se atestă faptul că 28,4% dintre respondente locuiesc în locuințe cu 2 odăi, iar 23,2% - în 3 odăi. Aproximativ 14% locuiesc într-o odaie, iar altele 15% locuiesc în locuințe de 4 odăi. Una din zece respondente deține locuință cu 5 odăi. Locuințe cu 6 și mai multe odăi sunt deținute de 10,4% din femei.

Analiza corelațională dintre numărul de odăi și numărul persoanelor care locuiesc în gospodărie relevă faptul că gospodăriile formate dintr-o singură persoană dețin locuințe cu o odaie (42,9%) sau 2 odăi (42,9%). Aproximativ 25% dintre respondente gospodăriile cărora sunt formate din 2 persoane și 11,7% - gospodăriile cărora sunt formate din 3 persoane, locuiesc într-o singură odaie. Alarmantă este situația familiilor formate din 5-7 membri care locuiesc într-o singură odaie – 25,4% din totalul gospodăriilor cu acest număr de persoane.

În mediu o locuință este împărțită cu 3 membri. În urma analizei datelor putem conchide că **numărul de odăi a locuințelor nu asigură cu spațiu de locuit toți membrii**, astfel încât fiecare să aibă odaia sa. Acest lucru este asigurat, în mod special, în gospodăriile cu număr mic de membri, în consecință **creșterea numărului de membri determină limitarea posibilităților de a asigura pe fiecare membru cu odaie separată**: în gospodăriile cu 1 membru (42,9% dețin locuințe cu 1 odaie), în cele cu 2 membri (41,6% dețin locuințe cu 2 odăi), cele cu 3 membri (19,8% dețin locuințe cu 3 odăi), 4 membri (16% dețin locuințe cu 4 odăi), 5 membri (13,2% dețin locuințe cu 5 odăi), cu 6 membri (10% dețin locuințe cu 6 odăi).

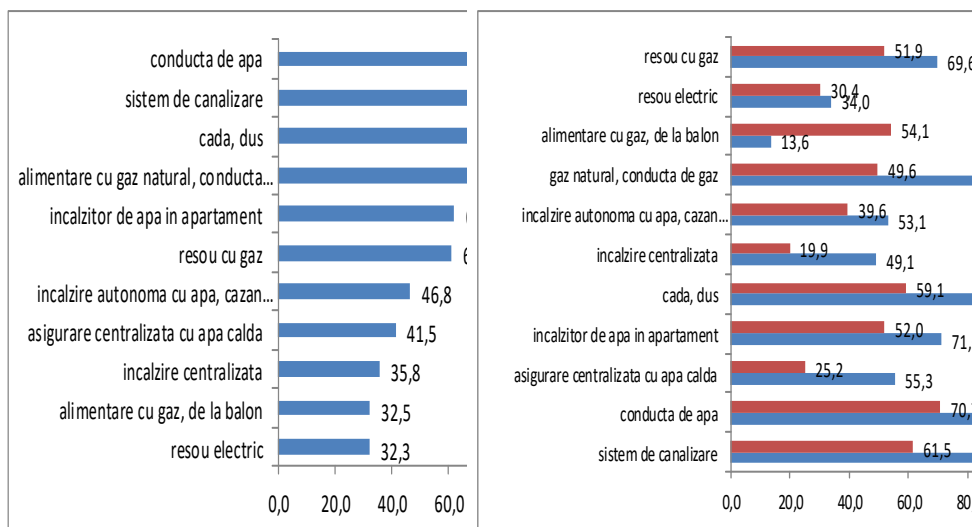
Asigurarea și dotarea locuințelor cu facilități (apeduct, canalizare) reprezintă o necesitate pentru un trai decent. Conform datelor Ministerului Economiei, doar 60% din gospodării au acces la apeduct, 33% la rețea publică de canalizare, 37% la grup sanitar în interiorul locuinței și 45% dispun de baie sau duș. Dotarea gospodăriilor din țară este puternic diferențiată, fiind mai echilibrată în mediul urban. Locuințele urbane au acces relativ mai larg la rețelele publice de canalizare (73%), gaze naturale (82%), apeduct (90%) [4, p.33].

Conform raportului sus-numit, mediul rural este mai dezavantajat în ceea ce privește infrastructura fizică, utilitățile publice și condițiile de locuit. Astfel, din cele circa 730 mii gospodării casnice din mediul rural, 82% nu dispun de baie sau duș, 93% nu dispun de WC în locuință, 84% nu au apă caldă. Un motiv obiectiv al lipsei băilor din casele rurale din Republica Moldova este lipsa unui sistem de aprovizionare cu apă și canalizare în toate satele. Doar 46% din gospodăriile casnice de la sate au acces la apeduct și 27% dispun de sistem de canalizare. Chiar dacă după anii 2000 a demarat gazificarea masivă a localităților rurale, se atestă un nivel mic de conectare a gospodăriilor la rețele de asigurare cu gaze, cauzat și de prețurile înalte la gazele naturale. Astfel, oamenii de la sate continuă să utilizeze sobele pentru încălzire. Circa 91% din gospodării își încălzesc locuințele cu ajutorul sobelor. În aceste condiții, satul moldovenesc actual este departe de condițiile de trai moderne.

Studiul realizat în rândul tinerelor evidențiază că în jur la 85% din totalul gospodăriilor în care locuiesc femeile de 22-27 ani au acces la apeduct (vezi Figura 2), cu o pondere mai mare a gospodăriilor din mediul urban (vezi Figura 3).

Fig.2. Dotarea gospodăriilor mediului de trai

Fig.3. Dotarea gospodăriei conform

Sistemele de canalizare sunt accesibile la 78,5% dintre gospodării, în cele mai dese cazuri în mediul urban. Totuși, studiul relevă că **mai mult de jumătate din gospodăriile din mediul rural (61,5%) au acces la canalizare, ceea ce reprezintă un indicator al asigurării bunăstării și sănătății familiei.**

Toate gospodăriile respondentele sunt dotate cu WC, dintre care 78% au un singur WC. Fiecare a 5 locuință este dotată cu 2 WC-uri. Un aspect identificat în cadrul studiului se referă la tendința de a avea în gospodărie mai mult de un WC: 39% din gospodăriile cu 5 odăi și 41,2% din gospodăriile cu 6 odăi au 2 WC-uri. Ponderea cea mai mare a gospodăriilor cu 2 WC-uri o deține casele individuale (35,2%).

Rezultatele studiului relevă tendința de amplasare a WC-urilor în afara locuinței în mod special în mediul rural: **mai mult de jumătate dintre respondente (57,3%) au exclusiv acces la WC în afara locuinței**, fapt care poate avea efecte asupra sănătății femeii și a membrilor familiei. Aproximativ a cincea parte dintre respondentele din mediul rural au în locuință WC, iar 23,7% - dispun de WC și în locuință și în afara ei. În același timp, 13,5% dintre respondentele din mediul urban au indicat că locația WC-ului este în afara locuinței, iar 12,3% - au WC și în locuință și în afară. Din totalul femeilor care au declarat că au WC și în locuință și în afara ei 83% au casă individuală, iar 14,2% locuiesc în o parte din casă individuală.

Infrastructura și serviciile de apeduct și canalizare ale localităților afectează familiile din perspectiva asigurării cu condiții igienice. Amplasarea WC-urilor în afara locuinței este specific, conform datelor studiului, mun.Bălți (36,1%) și altor orașe (16,5%). În cazul mun.Chișinău ponderea femeilor în gospodăriile

căroră WC-urile sunt în afara locuinței, este de 4,2%. În același timp, amplasarea WC-urilor în afara locuinței în cazul orașelor este specifică caselor individuale (35,6%) și unei părți a casei (29,2%), tendință care se păstrează și în mediul rural, doar că cu o pondere mai mare (60,9% și 77,3%).

Un aspect identificat în cadrul studiului se referă la faptul că respondentele mai tinere (22-23 ani) comparativ cu celelalte din lotul investigat au un acces mai mare la locuințe cu WC în cadrul acestora, fapt explicat prin tipul de locuință: de obicei aceste femei locuiesc într-o pondere mai mare în apartamente și camere de cămin decât în case individuale.

Existența sistemelor de apeduct și canalizare în localități au favorizat îmbunătățirea condițiilor de trai ale populației: mai mult de trei pătrimi (76,4%) dintre respondente au în gospodărie cadă/duș, acest indicator fiind în mediul rural de 59,1%. Dotarea locuințelor cu cadă/duș a fost posibilă și asigurării acestora centralizat cu apă caldă (41,5%) și cu încălzitoare de apă (62,2%), ambele facilități fiind într-o pondere mai mare în mediul urban.

Asigurarea cu gaze naturale este un aspect important în determinarea nivelului de bunăstare al gospodăriei. Peste 67% din femei au în locuință gaz de la conductă, cea mai mare pondere având-o respondentele din mediul urban (82,4%). În același timp, **mai mult de o treime din respondente (32,5%) au în gospodărie gaz de la butelie, în mare parte acestea fiind cele din mediul rural (54,1%).** Aceasta rămâne o problemă care poate afecta sănătatea și siguranța atât a femeii, cât și a întregii familii.

Analiza datelor ne permite să conchidem că **aproximativ a treia parte dintre respondente (29,9%) au condiții locative decente:** acces la apeduct și canalizare, gaze naturale, apă caldă, încălzire (centralizată sau autonomă), WC în locuință, cadă/duș. Aceste condiții sunt caracteristice doar pentru 20,9% din respondentele din mediul rural, pentru 28% din cele care locuiesc în casă individuală, pentru 29,8% cu un nivel de studii cel mult liceal și pentru 29,3% care au 2 copii. În același timp, acces la locuințe cu astfel de facilități o au doar 15,8% dintre respondentele care au un venit personal de până la 3000 lei, astfel că **asigurarea financiară determină posibilitățile familiei de a dota locuința cu cele necesare, de a crea condiții favorabile nașterii și creșterii copiilor.**

Împărtășirea locuinței cu alte persoane/familii poate determina persoanele în realizarea unor anumite acțiuni: căsătorie, conceperea unui copil etc. Rezultatele studiului relevă că 22% dintre femei locuiesc împreună cu alte familii, cu o pondere mai mare această practică este întâlnită în rândul respondentelor din rural (24,7%). În aceeași ordine de idei, putem menționa că împărtășirea locuinței cu alte persoane/familii nu reprezintă un impediment pentru:

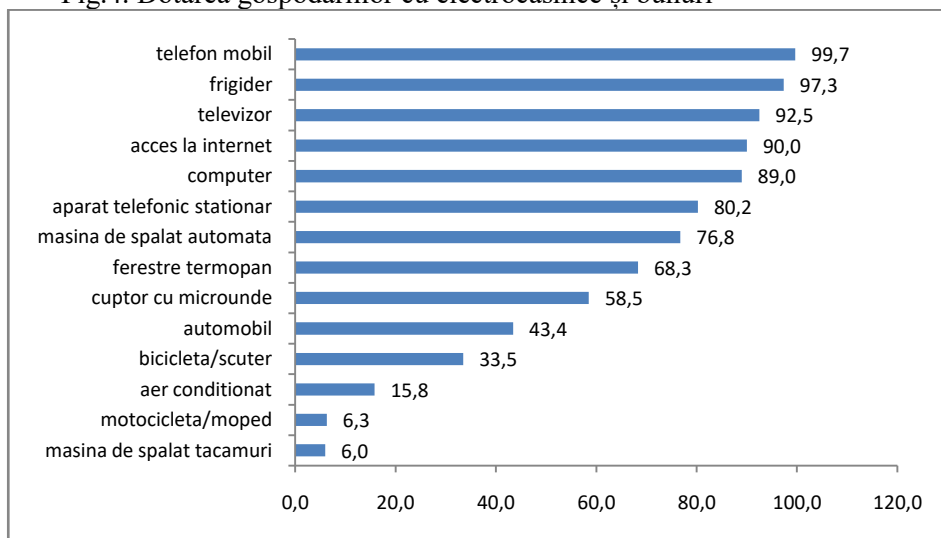
- *întemeierea unei familii:* 41,5% dintre femeile care împărtășesc condițiile de trai intenționează să se căsătorească,

- *nașterea unui copil*: doar 1,6% dintre femeile care împart locuința cu alții ar avorta, în timp 74,4% dintre femeile care împart locuința ar naște și ar crește copilul.

În asigurarea unui trai decent dotarea locuinței cu electrocasnice este o condiție necesară. Datele Biroului Național de Statistică stabilesc că nivelul de dotare a gospodăriilor cu bunuri de folosință îndelungată în componența cărora sunt tineri este superior față de gospodăriile fără tineri. Familiile formate doar din tineri au acces și mai sporit la astfel de bunuri, precum computer, cuptor cu microunde, mașină automată de spălat rufe și aspirator de praf, în timp ce tinerii care locuiesc împreună cu părinții dispun într-o proporție mai mare de televizoare, frigider și autoturism [5].

Dotarea cu bunuri și electrocasnice reprezintă un aspect investigat și în cadrul cercetării. Marea majoritate a femeilor de vârsta 22-27 ani au în stare funcțională în cadrul gospodăriei telefoane mobile (99,7%), frigider (97,3%), TV (92,5%), acces la internet (90%) și computer (89%), telefon staționar (80,2%) (vezi Figura 4).

Fig.4. Dotarea gospodăriilor cu electrocasnice și bunuri

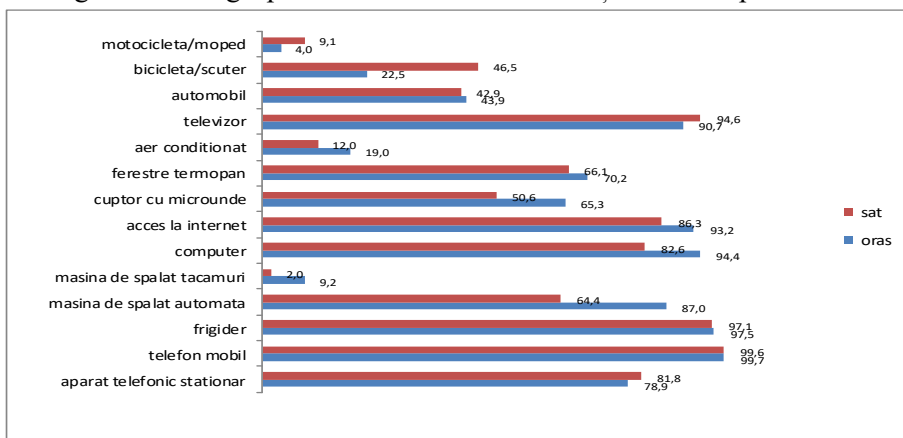
În condițiile asigurării unui trai decent cu cheltuieli reduse la întreținerea locuinței pe timp rece, dotarea locuinței cu ferestre termopan este o necesitate. Studiul atestă că peste 68% dintre gospodăriile au montat acest tip de geamuri, în cele mai dese cazuri este vorba de locuințele femeilor din mediul urban (55,6% din totalul locuințelor care au montat ferestrele termopan) și de casele indivi-

duale (45,9% din totalul locuințelor dotate cu astfel de geamuri) și apartamente (34,1%).

Dotarea locuințelor cu mașini de spălat rufe și vase denotă o distribuție inegală a gospodăriilor, fapt ce determină o implicare mai mare a femeilor în treburile casnice decât în activități recreative. La momentul studiului gospodăriile erau dotate în proporție de **aproximativ 77% cu o mașină automată de spălat**, specific în mod particular pentru gospodăriile din mediul urban (61,8% din totalul gospodăriilor). Spălatul vaselor rămâne a fi o sarcină realizată manual în cadrul gospodăriilor; **doar 6% din respondente au în gospodărie o mașină de spălat vasele**, în special în locuințele de la bloc și cele din casă individuală care au acces la apeduct și canalizare. În același timp, aproximativ fiecare a 10 gospodărie din mediul urban are în locuință o mașină de spălat vasele, chiar dacă în marea majoritate a gospodăriilor sunt conectate la apeduct.

Unitățile de transport deținute cel mai des sunt automobilele (43,4%), comparativ cu bicicletele / scuterele (33,5) sau motocicletele / mopedele (6,3%). Dacă în mediul urban mai des gospodăriile sunt dotate cu automobile, atunci cele din mediul rural dețin într-o pondere mai mare biciclete și motociclete (vezi Figura 5). Acest fapt se datorează în cea mai mare parte resurselor financiare necesare pentru procurarea și întreținerea unui automobil. Rezultatele studiului scot în evidență că 57,5% dintre respondentele care dețin automobil au un venit al gospodăriei mai mare de 5000 lei, în timp ce doar 3,5% dintre respondente cu un venit al gospodăriei de până la 1500 lei au declarat că au automobil.

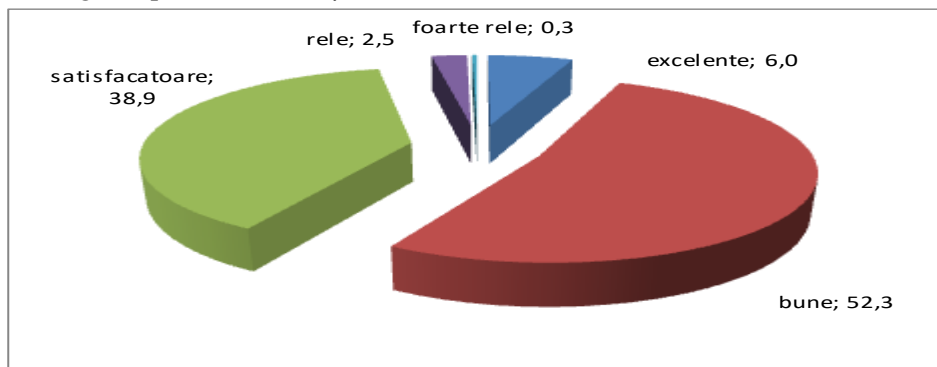
Fig.5. Dotarea gospodăriilor cu electrocasnice și bunuri în profil teritorial

Per ansamblu, datele studiului relevă un grad de satisfacție a femeilor față de condițiile de trai. Mai mult de jumătate dintre respondente consideră că au condiții de viață bune (52,3%), iar 6% le apreciază ca fiind excelente (vezi Fi-

gura 6). Analiza datelor relevă că din totalul respondentelor care își apreciază condițiile de trai ca fiind bune, cea mai mare (79,8%) sunt cele cu un venit al gospodăriilor de peste 3000 lei, în timp ce doar 3,5% dintre respondentele cu astfel de condiții de trai au un venit de până la 1500 lei.

Fig.6. Aprecierea condițiilor de trai

Studiul atestă o **apreciere a condițiilor de trai ca fiind excelente** în special în rândul **respondentelor antreprenoare** (21,4% din totalul respondentelor antreprenoare), cele care au ca surse de venit dividendele (14,3% din totalul respondentelor care au astfel de surse de venit), cele cu un venit al gospodăriei mai mare de 5000 lei (70,9%) și **cele care au 1 copil** (61,1% din totalul celor care au apreciat excelente condițiile de trai).

Aproximativ 3% (14 respondente) au declarat că au condiții de trai rele și foarte rele, cel mai des acest fapt fiind caracteristic femeilor din mediul rural, care au 3 copii, care au ca surse de venit alocațiile pentru copii și venituri ocazionale, cu mărimea venitului pe gospodărie fiind de până la 1500 lei (în cazul femeilor care au apreciat condițiile de trai foarte rele).

O concluzie a studiului rezidă în influența pe care o au condițiile de trai asupra planificării nașterii copiilor: **toate femeile care își apreciază condițiile de trai ca fiind foarte rele nu planifică în următorii 3 ani să nască copii**, în timp ce majoritatea femeile care au condiții de trai excelente planifică nașterea unui copil în perioada dată (categoric da și posibil da). În același timp, nu putem conchide că planificarea unui copil este dependentă doar de condițiile de trai, or acest fapt trebuie analizat în complexitate.

Bibliografia

1. Gagauz O. (coord.) Analiza situației populației în Republica Moldova. – Chișinău, 2016.

2. Gagauz O. Tendințele principale în evoluția populației Republicii Moldova: un semnal de alarmă pentru autoritățile publice. // Creșterea economică în condițiile globalizării. - Chișinău, 2015, p.5-10.
3. Bulgaru M., Chistruga I. Familia tânără: aspecte ale adaptării la societatea în schimbare. - Chișinău: CEP USM, 2015.
4. Raport privind sărăcia în Republica Moldova. 2010-2011. - Chișinău, 2012, <http://www.mec.gov.md/sites/default/files/raport-privind-saracia-in-republica-moldova-2010-2011.pdf>
5. Tinerii în Republica Moldova în anul 2013, <http://www.statistica.md/newsview.php?l=ro&idc=168&id=4480>

Prezentat la redacție
la 28 noiembrie 2016

PARTIDELE POLITICE ÎN ALEGERILE PARLAMENTARE ȘI LOCALE DIN CIRCUMSCRIȚIA ELECTORALĂ MUNICIPALĂ CHIȘINĂU (2010-2015). STUDIU COMPARAT.

Alexandru SOLCAN

Republica Moldova, Chișinău, Universitatea de Stat din Moldova, Facultatea Relații Internaționale, Științe Politice și Administrative
Doctor în științe politice, conferențiar universitar, decan

The political transition is characterized by an unprecedented dynamics of factors that provide the political actors and corresponding institutions with the legitimacy necessary for a democratic governance. In order to know these factors, studying the behavior of political actors in both parliamentary and local elections in the Republic of Moldova permits to avoid possible failures in the effort to establish a functioning and stable democratic mechanism. Approaching the electoral campaigns from a comparative perspective allows us to have a better understanding of the political processes taking place in the society, and gives the political competitors the opportunity to influence them intelligently.

Alegerile constituie elementul esențial al organizării societății pe baze democratice. În cadrul unui regim politic democratic, alegerile locale își au specificul său, determinat de locul și rolul comunității locale în cadrul funcționării mecanismului democratic. Pornind de la abordarea sistemică, anume nivelul local, adică cel a grijilor cotidiene a cetățenilor, este acel mediu care generează impulsuri cu impact major asupra proceselor din cadrul sistemului politic propriu-zis. Totalitatea acestor cerințe, necesități și atitudini, cumularea lor la nivel național iau forma unor input-uri, care penetrează sistemul politic, solicitându-i reacții adecvate. Pentru a-și asigura persistența în cadrul sistemului de politic, subiecții politici trebuie să convertească cerințele care vin din partea mediului (în cazul sistemului politic este vorba de cetățeni) în decizii care ar trebui să le asigure aflarea la putere. Prin urmare, alegerile constituie modalitatea prin care cetățenii prin votul oferit decid locul și rolul actorilor politici în cadrul sistemului de putere, oferindu-le legitimitatea necesară.

Campania electorală este perioada când sistemul politic la nivel instituțional prin intermediul partidelor, dar și al candidaților independenți comunică intens cu mediul său. Modelul teoretic al performanței instituționale adoptat pentru această cercetare se bazează pe "o schemă foarte simplă a guvernării, anume: cereri societale → interacțiune politică → guvern → alegerea politicii → implementare. Instituțiile guvernamentale primesc input-uri din mediul social și produc output-uri pentru a răspunde acestui mediu" [6, p.21-22]. De fapt, este vorba de o aplicare a modelului clasic sistemico-cibernetice, lansat în politologie de

David Easton după 1950. În tendința de-a supraviețui în cadrul sistemul, subiecții politici trebuie să fie în permanentă schimbare pentru a se adopta și a răspunde cerințelor mediului.

Aplicată la scară națională relațiile dintre sistem și mediul său este asigurată de comunicare care are menirea de-a deveni una bidirecțională. Pe de o parte, actorii politici care tind să facă parte din cadrul sistemului solicită sprijinul mediului. În acest scop sunt analizate problemele, necesitățile și așteptările cetățeanului și a comunităților la nivel local constituind imput-urile adresate sistemului politic. Actorii politici, în deosebi, în persoana partidelor politice, care au sarcina de-a menține legătura cu mediul său analizează aceste cerințe ele regăsindu-se în programele electorale ale candidaților, constituind oferta electorală a concurenților electorali. Acestea sunt regulile de funcționare a sistemului democratic. Bineînțeles, concurența electorală nu se reduce doar la programele electorale, dar și la strategiile și tacticile de aplicare care sunt propuse. Mai contează imaginea partidului la nivel național, dar și a reprezentanților săi din teritoriu. Un factor important îl constituie rolul partidului în cadrul sistemului de putere. Accesul la pârgurile puterii reprezintă o resursă administrativă importantă cu pondere în contabilitatea votului.

Alegerile din Republica Moldova, atât cele parlamentare, cât și locale ca exercițiu politic de importanță majoră sunt profund marcate de nivelul de dezvoltare a societății sub aspectele sale: economică, socială, juridică, morală, educațională, culturală etc. Tărăgănarea schimbărilor sistemice, dar și a eșecurile în promovarea a reformelor orientate la modernizarea societății politice au avut influențat procesul electoral și politic din țară. Cetățeanul, rămas în mare parte în mrejele unei mentalități paternaliste, adânc înrădăcinate în trecutul totalitar și perpetuate în perioada de tranziție, din lipsa unor proiecte capabile să realizeze proiectul de modernizare politică, nu a reușit să atingă calitatea unui comportament civic participativ. De aici și una din trăsăturile specifice ale alegerilor locale din Republica Moldova este prevalarea culturii politice parohiale și dependente la marea majoritate a cetățenilor Republicii Moldova. La modul concret acest fapt s-a manifestat prin traseismul politic a reprezentanților puterii locale. Din lipsa unor venituri obținute în rezultatul activității agenților economici din localitate, conducerea comunităților locale așteaptă aceste resurse de la centru. Din aceste motive de conjunctură politică pentru a putea accesa resursele necesare, care în continuare erau repartizate centralizat migrau de la o formațiune politică la alta în dependență de oportunitatea obținerii unor beneficii sub forma unor subvenții suplimentare.

Prin urmare, în Republica Moldova, campania electorală pentru alegerile locale este puternic marcată de situația la nivel național. Ea influențează mai mult indirect prin intermediul liderilor locali care în mod conjuncturist din con-

siderente pragmatice merge în campanie cu formațiunea capabilă să facă lobby pentru alocarea resurselor necesare.

Sub aspect temporal, în ultimele două cicluri electorale alegerile locale generale au urmat scrutinului parlamentar la un interval de numai șase luni. Cu toate că miza partidelor politice sunt alegerile parlamentare, municipiul Chișinău, cum este firesc în cazul unei capitale, rămâne un obiectiv prioritar pentru concurenții electorali. Alegătorul votează atât pentru Consiliul municipal Chișinău, cât și pentru candidatura la funcția de primar general al municipiului Chișinău. Cum s-au prezentat principalele forțe politice la aceste alegeri? O abordare comparată a alegerilor la o diferență temporală de jumătate de an ne permit să surprindem tendințele esențiale în evoluția actorilor politici prin prisma evaluării opțiunilor electoratului. Totodată aceasta ne permite să analizăm modalitatea de legitimare a puterii la nivel central și local, dar și a procesului de delegitimare în condițiile unei societăți în tranziție.

Municipiul Chișinău reprezintă un teritoriu special în design-ul electoral din Republica Moldova. Cum este firesc în cazul unei capitale cu un număr relativ mare a populației cu drept de vot, aici procesele electorale decurg diferit de restul țării. În Chișinău activează cea mai mare parte din elita intelectuală a țării. Aici sunt concentrate majoritatea a instituțiilor superioare de învățământ, unde își fac studiile zeci de mii de studenți. Reieșind din rezultatele alegerilor, alegătorul din capitală este unul deosebit față de restul țării. El are posibilitatea să se informeze din mai multe surse, are capacitatea de analiza și de a face o alegere rațională. De-a lungul istoriei Republicii Moldova primarii aleși ai capitalei au reprezentat eșichierul politic de dreapta, dacă este să analizăm aderența partinică prin prisma clivajului ideologic. Din perspectiva geopolitică toți primarii aleși reprezentau opțiunea proeuropeană.

Mai mult, "bătălia pentru Chișinău" era importantă și în contextul viitoarelor negocieri pentru formarea guvernului, care urmau să se desfășoare imediat după alegerile locale. Din acest motiv, prezintă interes prestația formațiunilor cu reprezentare parlamentară. Partidul cu un scor bun în municipiul Chișinău va avea un atu suplimentar care nu va putea fi neglijat de către partenerii de dialog.

Pe lângă analiza evoluției opțiunilor electoratului la alegeri parlamentare și locale în perioade relativ apropiate de timp mai prezintă interes și din perspectiva cercetării fenomenului legitimității puterii politice și a dinamicii de erodare a ei. Or, este cunoscut că în perioade de schimbări sau crize actorii politici au capacitatea de-ași irosi repede capitalul de încredere obținut prin intermediul votului oferit de către cetățeni. Mai ales că după alegerile parlamentare din 30 noiembrie 2014 unele partide au avut un comportament politic diferit de angajamentele din campania electorală. Aici ne referim la compromiterea negocierilor de formare a unei alianțe majoritare proeuropene și încercarea de alegere a lui Iurie Leancă în funcția de prim-ministru.

Pornind de la cele relatate mai sus, prezintă interes o analiză a opțiunilor electorale ale alegătorilor din Chișinău, mai ales că după cum menționam elita intelectuală, este concentrată în capitală, iar opiniile expuse prin votul exprimat poate influența adoptarea unor decizii politice la nivelul întregii țări. Din această perspectivă este relevant de efectuat o analiză comparată a opțiunii electoratului pentru partidele politice în alegerile parlamentare și locale din ciclurile electorale 2010-2011 și 2014-2015 în circumscripția electorală municipală Chișinău. Este vorba despre opțiunile electoratului din municipiul Chișinău în alegerile parlamentare din 28 noiembrie 2010 și 30 noiembrie 2014, precum și în alegerile pentru Consiliul municipal Chișinău la alegerile locale din 5 iunie 2011 și 14 iunie 2015.

În studiul de față, în cea mai mare parte, vom folosi datele statistice disponibile pe site-ul oficial al Comisiei Electorale Centrale a Republicii Moldova, disponibil pe: <http://www.cec.md/index.php?l=ro>. În Tabelul 1 sunt prezentate datele comparative privind numărul de alegători care au participat la votare în cadrul celor patru scrutine din circumscripția electorală municipală Chișinău. Rata de participare este un indiciu relevant al activismului civic manifestat de populație, dar și un rezultat al stării social-economice și politice din țară. Participarea cetățenilor la scrutin este și un barometru al percepției populației și o formă de manifestare a atitudinii cu privire la situația generală din țară. Sub aspect statistic se înregistrează un trend în scădere a ratei de participare a locuitorilor capitalei cu drept de vot atât la scrutinele parlamentare, cât și cele locale.

Tabel 1. Rata de participare la votare în circumscripția electorală municipiul Chișinău pentru Consiliul municipal Chișinău

	28.11.2010	05.06.2011 [2]	30. 11. 2014	14.06.2015
Numărul de alegători care au participat la votare	498122	352521	464296	300586
Procentul participării alegătorilor		57,02 %	64,23 %	47,55 %
Voturi valabil exprimate		344866	451416	290053

La alegerile pentru CMC Chișinău din 14 iunie 2015, la votare au participat 300586 orășeni, care reprezintă 47,55% din cei cu drept de vot. Valabil exprimate au fost 290053 de voturi [4]. Pe data de 30 noiembrie 2014, la alegerile parlamentare în circumscripția electorală municipală Chișinău au participat

464296 de cetățeni. Numărul voturilor valabil exprimate s-au cifrat la 451416 [3]. Un calcul elementar ne arată că la distanța temporală de doar jumătate de an numărul chișinăuienilor care au mers la urna de vot s-a diminuat cu peste o treime. Observăm că, practic, se menține aceeași proporție ca și la ciclul electoral 2010-2011, deși în date absolute trendul este unul în scădere. Pe lângă absenteismul devenit deja tradițional mai mare la scrutinele locale față de cele parlamentare, putem identifica și alți factori care au provocat absenteismul cetățenilor. În primul rând, este atmosfera generală din țară. După alegerile din noiembrie 2014 au devenit publice informațiile cu privire la situația din sistemul bancar. Un alt factor, în opinia noastră, rezidă în calitatea listelor de candidații pentru consiliul municipal și campania de promovare anemică, care nu au reușit să-i convingă pe chișinăuieni să meargă la vot. În final, pe 14 iunie 2015 în Chișinău la urne s-au înregistrat cu peste 150 mii de voturi valabil exprimate mai puțin decât la 30 noiembrie 2014.

Prezintă interes și scorurile înregistrate de partide în aceste alegeri. Pentru Partidul Socialiștilor din Republica Moldova au votat 91983 alegători sau 31,71% din electorat. Partidul Liberal a acumulat 85693 de voturi (29,54%), Blocul electoral „Platforma Populară Europeană din Moldova – Iurie Leancă” a adunat 33511 voturi (6,33%), Partidul Politic „Partidul Nostru” – 18358 voturi (6,33%) Partidul Comuniștilor din Republica Moldova – 14901 voturi (5,14%), Partidul Liberal Democrat din Moldova – 10487 voturi (3,62%), Partidul Democrat din Moldova – 7941 voturi (2,74%).

La alegerile parlamentare din 30 noiembrie 2014 în municipiul Chișinău au participat la votare 464296 alegători care reprezintă 64,23% din cei înscriși în liste. Partidul Socialiștilor din Republica Moldova au votat 100198 alegători sau 22,20% din electorat. Partidul Liberal a acumulat 86339 de voturi (19,13%), Partidul Comuniștilor din Republica Moldova – 52513 voturi (11,63%), Partidul Liberal Democrat din Moldova – 97275 voturi (21,55%), Partidul Democrat din Moldova – 45007 voturi (9,97%).

Tabel 2. Numărul de voturi valabil exprimate la alegerile din circumscripția electorală municipală Chișinău la alegerile din 30 noiembrie și 14 iunie 2015 pentru Consiliul Municipal Chișinău.

Denumirea partidului	28.11.2010 [1]	05.06.2011 [2]	30.11.2014	14.06.2015 (pentru CMC)	
PSRM		-	100198	91983	- 8215
PLDM	154764	48230	97275	10487	- 86788
PD	41040	10792	45007	7941	- 37066
PCRM	177984	159003	52513	14901	- 37612
PL	85578	109744	86339	85693	- 646

PPEM – Iurie Leancă			-	33511	+ 33511
PP „Partidul Nostru”			-	18358	+ 18358
Total:			451416	300586	

O analiză comparată a numărului de voturi obținute de partide la cele două scrutine scoate la iveală tendințele care se conturează pe piața politică din Republica Moldova. Cele mai multe voturi le-a pierdut PLDM-ul – tocmai 86788 (!), cea ce constituie o reducere de peste 9 ori. Deși este situație care s-a manifestat și la alegerile precedente, cu toate acestea în iunie 2015 partidul a înregistrat de cca 4,6 ori mai puține voturi decât la alegerile din 2011. Considerăm că această cădere este rezultatul scandalului legat de situația de la Banca de Economii și învinuirile care au apărut în spațiul public în adresa reprezentanților PLDM responsabili direct de gestiunea treburilor de la bancă. O parte din voturi oferite PLDM-ului în noiembrie 2014, au mers la blocul electoral ”PPEM-Iurie Leancă”. Putem afirma că premierul de atunci Iurie Leancă servea drept locomotiva electorală a partidului. Despre aceasta ne vorovesc sondajele dinaintea alegerilor din 30 noiembrie 2014, unde Iurie Leancă apărea drept politicianul acreditat cu cea mai mare încredere din partea cetățenilor. Astfel, conform unui sondaj realizat de Institutul de Marketing și Sondaje IMAS, în septembrie 2014 premierul Iurie Leancă și primarul capitalei Dorin Chirtoacă, erau susținuți de câte 41% din totalul respondenților [8]. Barometrul opiniei publice, publicat în noiembrie 2014 îl acredita pe Iurie Leancă drept personalitatea politică cu cea mai mare încredere în rândurile cetățenilor - 42% [5].

Următorul mare perdant a fost PCRM-ul. La alegerile pentru Consiliul municipal Chișinău din 14 iunie 2015 comuniștii au pierdut 37612 voturi sau de peste 3,5 ori mai puțin în comparație cu 30 noiembrie 2014. Iar dacă comparăm cu alegerile precedente din CMC de acum 4 ani constatăm o reducere de peste 10 ori. Considerăm că aceasta, în mare parte, se explică prin susținerea de către fracțiunea parlamentară PCRM a guvernului minoritar condus de Chiril Gaburici. Prin votarea unui guvern nominalizat de către Alianța pentru o Moldovă Europeană, formată din PLDM și PD, partidul comuniștilor s-a detașat și mai mult de electoratul său care în mod tradițional este unul nostalgic și pro-estic. De asemenea, unii reprezentanți ai PCRM figurau în rapoartele legate de delapidările de la Banca de Economii. Considerăm că și acest fapt a dus la diminuarea scorului obținut de comuniști la ultimele alegeri din CMC.

Partidul Democrat la fel a pierdut multe voturi – 37066 sau de peste 5,6 ori mai puțin. În cazul democraților cred că este vorba de decepțiile legate electora-

tului legate de situația proastă din țară și problemele cu care se confrunta guvernarea minoritară. PSRM-ul a cunoscut o scădere nesemnificativă de circa 8,2 la sută. Partidul Liberal, practic, a repetat scorul obținut la parlamentare, numărul votanților micșorându-se cu doar 646 persoane, care reprezintă mai puțin de un procent.

Analiza comparată a rezultatelor celor două scrutine în circumscripția electorală Chișinău permite a face unele concluzii.

În primul rând, absentismul masiv înregistrat la alegerile CMC este rezultatul mai multor factori printre care starea proastă a treburilor din țară, precum și persoana candidaților incluși pe listele electorale ale partidelor.

În al doilea rând, scandalul legat de delapidările de la BEM, precum și acțiunile ineficiente ale guvernului Chiril Gaburici au afectat negativ imaginea partidelor implicate prin reprezentanții săi în scandalul financiar-bancar. La fel și-au pierdut din adeziunile electoratului și partidele care și-au acordat votul unui guvern minoritar.

În al treilea rând, clivajul est-vest marchează opțiunea de vot electoratului din capitală. La alegerile locale din municipiul Chișinău, după cum arată ultimele două scrutine, pe eșichierul de centru dreapta contează real doar Partidul Liberal. De cealaltă parte a eșichierului monopolul PCRМ-ului este înlocuit cu cel al PSRM. Oricum votul rămâne în continuare unul profund marcat opțiunea geopolitică Est-Vest. La fel ca și în 2011 chișinăuenii au dat un vot de tip politic pentru PSRM și PL. Faptul că multă lume este nemulțămîtă de vechiul primar și votează din nou cu reprezentanții acestei formațiuni, întărește această afirmație.

Rezultatul alegerilor este unul benefic pentru PL, care a acumulat în CMC 29,54% [6] din sufragii și și-a păstrat postul de primar după Dorin Chirtoacă, care a intrat în cel de-al treilea mandat. Acest fapt, după cum și era pe presupus, avea să avantajeze Partidul Liberal la negocierile care au urmat pentru formarea unui nou guvern. Lucru care s-a și întâmplat. În guvernul condus de Valeriu Streleț Partidul Liberal având 13 mandate în Parlamentul Republicii Moldova au ocupat funcția de viceprim-ministru și patru portofolii ministeriale.

Pe de altă parte, rezultatele alegerilor din Consiliul municipal Chișinău din iunie 2015 comparate cu opțiunile locuitorilor capitalei manifestate în scrutinul parlamentar din 30 noiembrie 2014, poate servi drept un criteriu al legitimității guvernării instalate după alegerile din 30 noiembrie 2014. Partidele componente ale guvernării minoritare PLDM și PD, precum și PCRМ care a susținut în Parlament investirea guvernului Gaburici au pierdut masiv din electoratul capitalei, care după cum menționam joacă un rol important, cu impact asupra alegerilor parlamentare.

Prin urmare, tranziția politică se caracterizează printr-o dinamică fără precedent a factorilor, care oferă actorilor politici și instituțiilor respective legitimitatea necesară unei guvernări democratice. Studiarea în scopul cunoașterii aces-

tor factori, permit evitarea unor eventuale eșecuri în efortul de instituire a unui mecanism democratic funcțional și stabil. Abordarea campaniilor electorale recente la nivel local, dar și național dintr-o perspectivă comparată ne permite o mai bună înțelegere a proceselor politice care au loc în societate, iar actorilor politici posibilitatea de a le influența inteligent.

Bibliografie

1. Alegerile parlamentare anticipate 28 noiembrie 2010. Proces-verbal privind totalizarea votării întocmit de consiliul electoral al circumscripției electorale nr.1 Chișinău [Accesat 06.07.2015] Disponibil: http://www.cec.md/files/files/procesele_verbale/Chisinau/Chisinau.pdf
2. Alegerile locale generale din 5 iunie 2011. Alegeri Consilieri Municipali. Circumscripția electorală municipal Chișinău [Accesat 06.07.2015] Disponibil: <http://www.voteaza.md/r/tp/>
3. Alegerile parlamentare 30 noiembrie 2014. [Accesat 03.07.2015] Disponibil: <http://www.cec.md/r/r/>
4. Alegerile locale generale din 14 iunie 2015 din Republica Moldova. [Accesat 03.07.2015] Disponibil: http://www.cec.md/r/rez_t1_2015/
5. Barometrul Opiniei Publice, noiembrie 2014. [Accesat 03.07.2015] Disponibil: [http://www.ipp.md/public/files/Barometru/Brosura BOP 11.2014 prima parte-r.pdf](http://www.ipp.md/public/files/Barometru/Brosura_BOP_11.2014_prima_parte-r.pdf)
6. Electorala 2015. Alegerile Consiliului municipal Chișinău [Accesat 07.07.2015] Disponibil: <http://www.e-democracy.md/elections/local/2015/>
7. Robert D. Putnam în colaborare cu Robert Leonardi și Raffaella Nannetti, Cum funcționează democrația? Tradițiile civice ale Italiei moderne. – Iasi, Polirom, 2001.
8. SONDAJ. // Care sunt politicienii și partidele în care au cetățenii cea mai mare încredere? [Accesat pe 30.09.2014] Disponibil: <http://ziarulnational.md/sondaj-care-sunt-politicienii-si-partidele-in-care-au-cetatenii-cea-mai-mare-incredere/>

Prezentat la redacție
la 28 noiembrie 2016

COMPARTIMENTUL
RELĂȚII INTERNAȚIONALE

**THE ORIGINS OF REFUGEES CRISES WITHIN THE
CONTEXT OF THE UNITED NATIONS HIGH
COMMISSIONER FOR REFUGEES**

Carolina MOȚPAN

Republic of Moldova, Chisinau, Moldova State University, Faculty of International Relations, Political and Administrative Studies, International Relations Department

Master in European Studies, PhD student, lecturer

Wars, political upheavals, and religious strife have caused people to flee their homes because they fear for their safety. The article analyzes theoretical approaches of the refugees crises. Prior to the twentieth century, decisions by governments to grant asylum were usually ad hoc and based on their attitude toward those seeking asylum. There was no standardized procedure for determining who was and was not to be given asylum. Private voluntary agencies were sometimes organized to assist specific ethnic, national, or religious groups, and sometimes states cooperated with these groups, but there was no international mechanism for assistance. This lacuna is not so surprising when one considers that until the twentieth century states did not intensively regulate population flows.

Key-words: legal residence, voluntary repatriation, population flows, international protection, displaced persons.

Războaiele, mișcările social-politice și conflictele religioase i-au determinat pe oameni să-și părăsească locurile de trai din frică pentru siguranța lor. Acest articol analizează preocupările teoretice cu privire la criza refugiaților. Până în secolul douăzeci, deciziile luate de guverne pentru a acorda azil erau de obicei ad hoc și bazate pe propria lor atitudine față de acești căutători de azil. Nu exista nicio procedură standard conform căreia se determina dacă persoana era eligibilă sau nu pentru a i se oferi azil. Erau organizate agenții voluntare private pentru a ajuta grupuri etnice specifice, naționale sau religioase și uneori statele cooperau cu aceste organizații, însă un mecanism internațional bine organizat pentru acordarea ajutorului nu exista.

Cuvinte cheie: reședință legală, persoane dislocate, repatriere voluntară, fluxuri de populație, protecție internațională.

Introduction

Wars, political upheavals, and religious strife have caused people to flee their homes because they fear for their safety [1]. International migration flows of this kind are very old. Prior to the twentieth century, decisions by governments to grant asylum were usually ad hoc and based on their attitude toward those seeking asylum [2].

There was no standardized procedure for determining who was and was not to be given asylum. Private voluntary agencies were sometimes organized to assist specific ethnic, national, or religious groups, and sometimes states cooperated with these groups, but there was no international mechanism for assistance. This lacuna is not so surprising when one considers that until the twentieth century states did not intensively regulate population flows. It was only with the rise of nationalism and the consolidation of national states in the late nineteenth and early twentieth centuries that governments began to introduce immigration laws, passports, and other legal and administrative barriers to entry [3].

These changes made possible and necessary the legal category of refugee, since it was only after these changes that individuals forced to flee their homes were unable to obtain citizenship or legal residence in another country. As John Stoessinger put it "what distinguishes the refugee of the twentieth century is the immense difficulty, and often impossibility, of finding a new home" [4].

World War I and the United Nations High Commissioner for Refugees

Emerging state controls on entry set the stage for the massive refugee crisis that evolved because of World War I. The war itself displaced hundreds of thousands of people. The breakdown of the multinational empires in Austria-Hungary and Turkey and the creation of national states (often by ethnic cleansing) led to mass flight. The Russian Revolution and then the famine of 1921 produced over a million Russian refugees. With millions of people unable to go home but unable to find sanctuary elsewhere, Europe faced a grave humanitarian emergency. Responding to these developments, in 1921 the League of Nations established the first international organization dedicated to refugee matters - High Commissioner for Refugees (HCR). The commissioner's mandate was to help assist the Russian refugees. There were several reasons why states chose this moment to act. Many private charity groups were overwhelmed by the sheer number of displaced peoples and lobbied states to create a new international agency to aid the relief effort [5].

States were probably less influenced by these normative appeals or humanitarian motives than by narrow political interests and pragmatic considerations; these migration flows were having a destabilizing effect in Europe. However impure their motives, the willingness of states to establish an organization dedicated to refugees was a remarkable innovation given the previous pattern of sus-

tained indifference punctuated by isolated acts of charity. The states established tight restrictions on the new agency. Although there were refugees strewn across Europe, Western states limited the HCR's work to people from Russia who claimed to be fleeing political persecution. This had two advantages. It ensured that the organization did not become involved in a potentially endless array of possible refugee obligations in other parts of the globe. It also directed the charge of political persecution at communist Russia (even though many of these individuals were not political refugees). States also restricted the HCR's mandate, making it a co-ordination - and not an operational - body. To ensure this limited field of activity, states gave the agency a meager budget, which they claimed was plenty given its limited duties. Notwithstanding this limited autonomy, the HCR widened its scope of activities over time, becoming involved in refugee crises elsewhere in the region and articulating a set of refugee rights. For the first time there was an international agency that was assisting refugees- helping to define populations in need and what rights they might possess. Although states had clearly demonstrated their limits in supporting refugees, the HCR had nevertheless helped to redefine where those limits were. States had fundamentally transformed their conception of refugee flows. Before World War I states rarely acknowledged any moral obligation toward refugees and certainly never dreamed of creating an international organization to handle their plight. Now they had done both. And despite scant resources and meager state support, the HCR proved remarkably effective, and at times ingenious, in its handling of refugee crises, expanding its geographical and functional scope. The fact that states now acknowledged special responsibilities to refugees provided a foundation on which future refugee advocates could build.

Refugee Problems after the World War II and the United Nations High Commissioner for Refugees

Pressing refugee problems following World War II prompted states to undertake a series of efforts to create multilateral arrangements to deal with, refugees, but they proceeded in a manner that reflected their limited sympathies. The European landscape was flooded with refugees and displaced persons. Initially states responded on an ad hoc and case-by-case basis, making individual arrangements for each asylum applicant. Great numbers of refugees and displaced people, have been forcibly repatriated often to Soviet-controlled lands. Refugees cried out in mass protest and in several highly publicized cases committed suicide. The combination of the refugees' reaction and the reluctance by Western powers to suffer the political costs associated with turning over desperate populations to the Soviets led to a suspension of non voluntary repatriation to these areas. This unsettling episode contributed to growing support for the principle that repatriation must be voluntary [6, p.31].

Before formally establishing UNHCR in 1950, states held two years of discussions over core issues including the scope of the office, legal definitions the operationalization of such basic concepts as protection and assistance" and the extent of the agency's autonomy. The Europeans and the Americans were at odds on these basic issues. Driven less by humanitarianism than by a desire to find a multilateral burden-sharing mechanism to reduce their individual costs, the European states envisioned a forward-looking and encompassing organization that could provide a robust international response to the post-World War II refugee crisis. France, for instance, wanted an agency that was strong, multilateral, permanent, independent, and empowered to raise its own finances. Other European governments sympathized with the French position [5].

UNHCR was founded as a backward-looking rather than a forward-looking organization, and so it was expected to help those who already were refugees and not future refugees. A refugee had to have crossed an international border. States recognized that there were many displaced persons, but only one who had managed to fall on the other side of a territorial divide could be legally classified as a refugee. Refugees, moreover, were defined as those persecuted by their national governments. Persecution further narrowed the definition of a refugee, for it omitted large numbers of peoples who might be forced to leave their country because of economic hardship, international and internal wars, famines, and authoritarian practices by their government [7, p.581]. Moreover, refugee status could no longer be extended to an entire population but instead could be conferred only on an individual. The effect was to potentially limit the numbers of individuals who might be classified as refugees by prohibiting blanket designations of entire groups.

UNHCR was to provide legal protection, offering refugees an "international legal bridge between periods of national sovereign assimilation." Toward that end, the agency could assist refugees by "identifying them, issuing travel documents, assisting in obtaining recognition of their various legal statuses, and advocating ever more precise guidelines for handling recognized refugees" [8, p.4]. As one UNHCR official summarized: "international protection implies a series of arrangements with institutional and legal aspects meant to provide for the specific position of a refugee as an alien resident who cannot claim the protection of his country of nationality and to ensure for the refugee, in the country of asylum, as close as possible to the status of national residents, particularly with respect to civil, economic, social, and cultural rights" [9, pp.38-39].

Although voluntary repatriation was one of the three permanent solutions envisaged by UNHCR - along with integration into the asylum country and resettlement to a third country - it was widely dismissed as a viable possibility in the 1950s. Indeed, during the debate over the establishment of UNHCR it was unclear whether repatriation would even be listed as part of the high commissio-

ner's functions. France and the United States initially objected to its inclusion because they assumed that in this Cold War context repatriation meant sending refugees back to communist lands [5]. In the end, repatriation was eventually included as a possible permanent solution, but with little expectation of wide use.

In keeping with the times, UNHCR quickly established an exilic bias: the only conceivable solution for refugees was to reside permanently outside their homeland [6, p.31]. The bias against repatriation was stated clearly and consistently by the first high commissioners.

Although the organization was created with very little autonomy and could act only under the limited circumstances defined by its statute, within a few years it became apparent that the agency would be able to exploit its authority in order to challenge states and expand its scope of operations. Its authority had several sources. It had a moral authority owing to its standing as a humanitarian organization and as the protector and diffuser of refugee law [10].

Thus, lobbying and diffusing norms were part of its mandate. States directed UNHCR to promote the dissemination of the principles of refugee law and to make sure that states knew the law and were in compliance with existing statutes. It also began to promote the development of refugee law to meet the demands of contemporary refugee situations. The officials acted quickly and tirelessly to ensure not only that states honored their commitments under the convention but also that the general humanitarian principles covered in the statute were applied to "refugee-like" situations around the world that resulted from events occurring after 1951 [8, p.4]. Portraying itself as an apolitical and impartial humanitarian organization also proved instrumental for establishing its authority, a self-presentation that was both sincere and strategic [11, p.76]. States and others quickly came to perceive the organization as a leading expert on refugee matters, with its expertise derived from its formal position in the international system as well as from its experience on the ground. Being "an authority" and "in authority" would prove critical to the agency's efforts to shape its own destiny and the future of the international refugee regime [12, p.80].

The Refugee Convention also delineated a bundle of rights for refugees. Because refugees are individuals who are not protected by their state and who have not been adopted by another, they no longer benefit from the legal protections afforded to citizens of a state. States rejected proposals that refugees have either a right to membership elsewhere or the right to asylum and instead opted to enumerate rights that refugees can expect in order to maintain some level of dignity and sustenance consistent with human rights conventions. Toward this end, the convention stipulated that refugees should have access to national courts, the right to employment and education, and a host of other social, economic, and civil rights. Perhaps the most fundamental right granted refugees was nonrefoulement: refugees cannot be returned to a country where they risk phy-

sical harm or persecution. This principle gives individuals the right to flee their homeland and to find sanctuary in another country, thus prohibiting both rejection at the frontier and expulsion after entry [13]. While states have rights to control their own borders, they must do so in accord with the principle of nonrefoulement. This term was responsible for the later concept of voluntary repatriation.

The Problem of Repatriation on Refugees Rights

Voluntary repatriation became a logical way of returning refugees while respecting nonrefoulement. Its presumption is that refugees cannot be returned to a situation they believe still presents the dangers that forced them to flee for their safety. Thus, what matters is not only that the situation at home has changed but that refugees have voluntarily consented to return. Note, however, that by conferring on refugees the right not to be repatriated forcibly but denying them the right to automatic asylum, the convention signaled that they might end up living in a transnational limbo. It was up to UNHCR to find creative ways to assist the millions of refugees who would be created around the world after 1951, devise solutions, and protect their rights.

Although states accepted that displaced groups could be reasonably categorized as refugees, they became increasingly impatient with the demands placed on them by the growing numbers of refugees. Until the late 1970s Western governments had not clamored for repatriation because most refugees who landed in their countries were from communist countries, and it was ideologically and politically unthinkable to send them back. However the profile of the typical refugee changed in the 1970s. Whereas once she was from an eastern bloc country attempting to escape to the West, now she was from the Third World and frequently attempting to gain entry to Western states for what these states viewed as illegitimate, often economic, reasons. The changing profile led Western states to complain about the ever-expanding number of asylum requests. In response, they began denying asylum and demanding reforms in asylum and refugee law to restrict access. Perhaps more important, Third World states were becoming increasingly intolerant of refugee flows and demands. Many Third World governments that had once tolerated and sheltered refugees were becoming inhospitable and openly hostile. In many respects, the reasons were understandable. After all, refugees impose tremendous financial, environmental, and political costs, often entangling the host country in an unwanted conflict with the refugees' national government. Many Third World governments now conditioned fulfillment of their international legal obligations on assistance from UNHCR, wealthy states, and NGOs, and there were an increasing number of refugees whose presence was barely, if at all, tolerated by states. Although states were exhorting the agency to favor repatriation, it on its own was already attempting

to shift away from its exilic bias toward a more favorable view of repatriation. This shift occurred because of developments in refugee law, refugee activities, and ethical understandings of how to best serve the needs of refugees. The Cold War context that shaped refugee law in 1951 assumed the desirability of asylum and resettlement. Refugees leaving communist states and with little interest in returning were ideological symbols; sending them back was politically impossible and there was certainly no end in sight for the conditions causing them, to flee.

By the 1970s most refugees were from and in the Third World. They were escaping different kinds of conflicts or disasters and largely viewed their exile as temporary. This development stimulated a greater interest by legal experts in previously unexplored features of refugee law surrounding repatriation [13]. Moreover, the simple fact was that refugees were going home in a movement that was generally undetected because officials were not looking, refugees were "spontaneously repatriating," returning voluntarily to their home countries without the assistance of the UNHCR. The staff began to argue that in these situations it should facilitate both their return journey and reintegration into their home societies [14]. The belief that asylum was the most humane solution was gradually replaced by the view that individuals had a legal and moral right to return home. The legal, institutional, and ethical climate became oriented toward repatriation. The meaning of protection also came to include repatriation. Originally protection had a legal meaning. Then it acquired a material dimension; legal rights meant very little if refugees could not be sure of their physical survival and safety. During this period, though, protection increasingly became tied to repatriation. If resettlement and asylum were unavailable as permanent solutions, then refugees would have to linger in camps until the situation at home had improved. But these camps were hardly safe havens, and residents found themselves under threat from inhospitable host governments and bandits and thieves. Under such circumstances, the best way to protect refugees was to repatriate them [12, p.80].

Over the last several decades there have been growing reports that repatriation has been carried out in ways that violate the principle of nonrefoulement and a growing number of allegations that UNHCR is playing fast and loose with the principle of voluntary repatriation [14, p.282]. The standard explanation for this development points the finger at states. Shifts in the geography of refugee concentrations from Europe to the developing world, an expanding refugee population, and an increasing reluctance to resettle or grant asylum to large numbers of refugees have made states more insistent on swift repatriation as the best means of dealing with refugee situations. States increasingly view refugee rights and nonrefoulement as inconvenient obstacles when have decided that it is time for refugees to go home. Under such circumstances, states will encourage or co-

erced their return. In the face of state demands, the reasoning goes, UNHCR has had little choice but to associate itself with forced repatriation, judging that it is better to compromise its principles and help however it can than to sit on the sidelines with its principles intact as refugees suffer more than they otherwise would.

While state pressures provide an important part of the explanation for the broad shift in UNHCR's preferences toward repatriation and for the many instances in which it is accused of violating refugee rights, UNHCR has its own independent reasons for viewing repatriation as the preferred solution to refugee problems and for developing rules that increase the probability that it will sanction involuntary repatriation even when state pressures can be resisted. Beginning in the 1980s UNHCR gradually developed a "repatriation culture" - a bureaucratic structure and discourse coupled with formal and informal rules that made repatriation UNHCR's preferred solution and, in fact, nearly synonymous with "protection". This culture shifted the operational meaning of "voluntary" so that the voice that counted was the agency's and not the refugees'. It also shifted the meaning of "protection" so that the ultimate form of protection was defined as getting refugees home as soon as possible. A consequence of this culture was that UNHCR favored repatriation under circumstances that potentially threatened refugee rights even in the absence of state pressures.

UNHCR was focusing on how to get refugees home and keep them there. Both a cause and a consequence of this emphasis on repatriation was the introduction of new concepts like safe return and voluntariness, and the reinterpretation of old concepts like protection. Such orienting concepts overturned the agency's exilic bias. This rush to repatriation contained possible threats to traditional refugee rights. The new concepts allowed the agency to claim the authority to determine whether returning refugees were no longer at risk. Now that the term "protection" was no longer reserved for legal protection but also included repatriation, it became more likely that those in the field would consider whether it was possible to repatriate in determining whether the situation at home was improving. The desire to reduce the causes of flight might also lead the agency to take action to reduce the chance that individuals would exercise their right to flee their home. The desire for repatriation had various spillover effects, including a growing interest in the conditions in the refugee-producing country and in the ways the agency could develop the conditions to make repatriation more likely, and a willingness to consider the rights and needs of refugees in relationship to other, more global and regional, issues such as state rights and peacebuilding.

Repatriation culture did not appear instantaneously but instead was a consequence of incremental changes over the years in response to environmental demands, including resource constraints and state pressures, and interpretations

by staff regarding how to respond to these pressures while safeguarding refugee rights. Formal rules were altered in ways that permitted a more relaxed interpretation. More important, representatives were operating according to new, informal rules and interpreting the formal rulebook in ways that gave them confidence that they could actively promote repatriation and operate under a more flexible policy without violating refugee rights. These revisions in the rules also introduced changes in orienting concepts such as "protection" and "voluntary," changes that substantially recalibrated the conditions under which a repatriation exercise could be sanctioned. The normalization of deviance and the emergence of this repatriation culture increased the likelihood that refugee rights, including nonrefoulement, would be violated. The desire to reduce the numbers of refugees and repatriate as soon as possible led to a greater interest in preventing refugee flows, getting at their root causes, and encouraging states to avoid situations that caused people to flee [10]. In the past the agency had steered clear of the domestic situation in the refugee-producing country for fear of venturing into political matters and sacrificing its humanitarian identity [15, p.7]. Now it gingerly moved in this very direction because of the desire to reduce the number of refugees. Consequently, UNHCR began supplementing "activities related to traditional forms of protection ... with increased activities within countries of origin. These activities have a dual purpose: to ensure the durability of the solution of voluntary repatriation through respect for fundamental human rights and the restoration of national protection for returnees; and to seek to prevent arising conditions which could leave people no choice but to flee".

Conclusions

The importance of the UNHCR derives from its mission to help protect refugees and from its standing as a humanitarian agency that acted in an impartial manner.

Refugee flows generated substantial global and regional problems, and states recognized that they needed an international agency that could handle these matters impartially, so the agency used its growing autonomy and authority to help to constitute world politics and shape directly the behavior of states as well as the life chances of refugees and other displaced populations. It also used its delegated authority and its moral authority to help give a new conceptual meaning to such basic terms as "refugee" and "protection," thus playing a role in determining how new situations were understood and categorized and in establishing new sets of standardized responses to these problems. This new conceptual, legal, and normative language shaped how states framed new events and debated the appropriate policy response. Consequently, it narrowed the range of policy choices available to them. This growing authority had implications not only for states but also for refugees. UNHCR now had more authority over more dis-

placed peoples who were categorized as refugees. As a consequence it was entitled to give them material and legal assistance, to think about permanent solutions, and to represent their interests. To the extent that staff used that authority and power to represent refugees' interests and protect their rights, refugees benefited by having an international body assigned to them.

By abetting the expansion of the concept of refugee, UNHCR helped not only to constitute world politics but also to expand its role in regulating activities on behalf refugee population. This expanding role meant that it had more control over refugee populations and solutions to refugee problems. States were beginning to bristle at the demands imposed by the international refugee regime, rolling up the welcome mat and demanding that refugees go home as soon as possible. But UNHCR staff also had independently determined that it was time to overcome its exilic bias and to help an increasing number of refugees who wanted to go home. The agency developed new terminology, concepts, and rules that attempt to encourage repatriation without sacrificing refugee rights.

Over time, however, initial deviations from organizational rules accumulated and led to normalization of deviance, where rules governing repatriation that might have been unthinkable before became mainstreamed later. To encourage repatriation and reduce the causes of flight, a number of activities have been assumed. The already existing interest in economic development in an effort to improve the short- and long-term economic circumstances of refugees has been extended. A more deeply involvement in the human rights situation in refugee-producing countries in order to improve refugee reintegration has been noticed through trying to avoid offending sovereignty - sensitive governments by asking for "safety and dignity". Through its involvement the UNHCR became much more vocal about its human rights role, sometimes presenting itself as a human rights organization even as it continued to tout a standard based on safety and dignity that was much less offensive to home states.

Bibliography

1. Oxford English Dictionary. Edition II. - Oxford University Press, 2003.
2. Zolberg A., Suhrke A., Aguayo S. *Escape from Violence: Conflict and the Refugees Crisis in the Developing World.* - New York: Oxford University Press, 1989.
3. Mattingly G. *Renaissance Diplomacy.* - New York: Dover, 1988.
4. Stoessinger J. *The Refugee and the World Community.* - Minneapolis: University of Minnesota Press, 1956.
5. Holborn L. *Refugees, Problem of Our Time: The Work of the United Nations High Commissioner for Refugees.* 2 vols. - Metuchen, N.J.: Scarecrow Press, 1975.

6. Coles G. Voluntary Repatriation: A Background Study. Round Table on Voluntary Repatriation, convened by the Office of the United Nations High Commissioner for Refugees in conjunction with the International Institute of Humanitarian Law. - San Remo, July 16-19, 1985
7. Gallagher D. The Evolution of the International Refugee System. // *International Migration Review*, no.3, 1989.
8. Kennedy D. International Refugee Protection. // *Human Rights Quarterly*, 1986.
9. Jaeger G. Status and Protection of Refugees. International Institute of Human Rights, Ninth Study Session. 1978.
10. Chimni B.S. Geopolitics of Refugee Studies. - New York: Oxford University Press, 1993.
11. Barnett M. Humanitarianism with a Sovereign Face: UNCHR in Global Undertow. // *International Migration Review*, no.1, 2001.
12. Loescher G. UNCHR in World Politics. - New York: Oxford University Press, 1989.
13. Goodwin-Gill G. The Refugee in International Law, 2nd ed. - New York: Oxford University Press, 1996.
14. Stein B. Durable Solutions for Developing Country Refugees. // *International Migration Review*, no.2, 1986.
15. Cutss M. Politics and Humanitarianism. // *Refugee Survey Quarterly*, no.1, 1998, pp.1-15.
16. Barnett M., Finnemore M. Rules for the World. - Cornell University Press, 2004.

Prezentat la redactie
la 27 noiembrie 2016

ЭВОЛЮЦИЯ ПОНЯТИЯ И СУЩНОСТИ БЕЗОПАСНОСТИ В КОНТЕКСТЕ ИСТОРИЧЕСКОГО РАЗВИТИЯ: ОТ ВЫСШИХ ИНТЕРЕСОВ ГОСУДАРСТВА ДО ИННОВАЦИОННОЙ БЕЗОПАСНОСТИ

Василий САКОВИЧ

Республика Молдова, Кишинэу, Государственный институт международных отношений Молдовы

доктор хабилитат политических наук, профессор

This article is devoted to the process of transformation of the meanings and essence of the concept of "security". The article discusses the meaning of the category "security" in a historical context, but also in time and space. The conclusion is that security does not exist in isolation from human activities; it is closely connected with all aspects of human life and society. In conclusion, it is noted that the main task of security is to ensure the existence and development of society.

Key words: National security, national interests, innovative security, geopolitical threats.

Данная статья посвящена рассмотрению процесса трансформации значения и сущности понятия «безопасность». В статье рассматривается смысловое значение категории «безопасность» в историческом контексте, а также во времени и пространстве. Автор анализирует его форму и содержание в различные исторические периоды развития мирового сообщества (XVII–XXI вв.): от высших интересов государства до обеспечения инновационной безопасности в современных условиях формирования инновационной экономики. Делается вывод о том, что безопасность не существует изолированно, в отрыве от человеческой деятельности; она тесно связана со всеми сторонами жизни человека и общества. В заключение отмечается, что основной задачей безопасности является обеспечение существования и развития общества.

Ключевые слова: *Национальная безопасность, национальные интересы, инновационная безопасность, геополитические угрозы.*

Внешняя политика большинства государств в различные эпохи в значительной степени определялась тем, что теперь называется *национальным интересом* [101, с. 26]. В далеком 1618 г. император Священной Римской империи Фердинанд II из династии Габсбургов, попытался вернуть к жизни католический универсализм, выкорчевать протестантизм и устано-

вить императорский контроль над государствами Центральной Европы. Этот процесс контрреформации привел к тому, что в настоящее время известно под названием «Тридцатилетняя война». Ришелье увидел в этом геополитическую угрозу безопасности Франции и предпринял решительную попытку предотвратить победу конфронтации.

В этой связи Г.Киссинджер так охарактеризовал данную ситуацию: «Для достижения того, что мы бы сегодня назвали национальной безопасностью, а тогда впервые в истории было поименовано *высшими интересами государства*» [39, с.48-49]. Таким образом, кардинала Ришелье можно считать основоположником и практиком понятия «высшие интересы государства». Он единственный из государственных деятелей «отбросивший моральные и религиозные ограничения периода средневековья» Дипломатия [39, с.55].

В указанный исторический период и другие государства перестали сдерживать себя видимостью соблюдения моральных норм, международные отношения основывались на силе, а *безопасность* обеспечивалась посредством территориальной экспансии. С понятием «безопасность государства» ассоциировалось его военное превосходство. Чем сильнее было государство в военном отношении, тем меньше было шансов, что оно подвергнется нападению других государств. Поэтому в этот период под «безопасностью» понималась физическая защищенность территории государства от внешнего вооруженного вторжения [101, с.26].

Исходя из устоявшихся в те исторические времена взглядов на высшие интересы государства, на протяжении «всего XVIII в. государи Европы вели бесчисленные войны и не помышляли о теоретическом обосновании принципов построения мирового порядка» [39, с.56]. Сильные стремились отнять то, что слабые пытались удержать, формируя различные коалиции и таким образом устанавливалось *равновесие сил*. В последующем из случайного явления оно вошло в постоянную европейскую практику, а в дальнейшем и в теорию международных отношений по поддержанию *безопасного мира*. Суть его заключалась в том, «ни одно из государств не оказывается в состоянии обладать абсолютным господством и доминировать над другими» [149, с.163].

Что касается нарождающейся американской нации, то она активно формировала свои принципы и методы внешней и внутренней национальной политики и безопасного существования. Ее суть, которую выразил Томас Джефферсон, заключается в том, что Америка на деле «действует в интересах всего человечества» [39, с.24]. Америка провозглашала свои демократические институты примером для всего мира и была убеждена, что распространение демократии обеспечит мир. Данный подход остается неизменным и до настоящего времени. Не удивительно, что термин «нацио-

нальная безопасность» именно из американской практики перешел в американскую и мировую науку, когда впервые в научной сфере он стал официально использоваться, начиная с 1935 г., то есть после включения в Оксфордскую энциклопедию социальных наук. Приоритет в его разработке принадлежит американским ученым – теологу Р.Нибуру и историку Ч.Бирду [160].

В практическом плане американский президент Теодор Рузвельт был первым президентом, настаивавшим на том, что долг Америки – распространить свое влияние на весь земной шар и строить отношения с миром на основе *концепции национального интереса* [39, с.29]. Он уже в начале XX века высказал мысль о том, что если интересы страны сталкиваются с интересами других стран, то Америка уже несет обязательство собственной мощью переломить ситуацию в свою пользу. Практические действия Рузвельта значительно опережали теорию национальной безопасности. Ни один из президентов до этого не определял роль Америки в мировой политике исключительно на базе *национальных интересов* и не отождествлял национальные интересы столь всеобъемлюще с достижением равновесия сил [39, с.29-30].

Последующий президент Америки Вильсон еще в 1915 г. выдвинул беспрецедентную доктрину (даже для современного времени), суть которой сводится к тому, что *безопасность Америки неотделима от безопасности всего остального человечества*. Из этого вытекает, что отныне национальный интерес Америки заключается в том, чтобы противостоять агрессии, где бы то ни было: «Мы настаиваем на безопасности, чтобы обеспечить следование по избранным нами самими путям развития» [39, с.36].

В американской науке в наиболее развернутой теоретической форме концепция национального интереса как основа национальной безопасности была сформирована значительно позже практической интерпретации данного термина в книге основоположника школы «политического реализма» Г.Моргентау «В защиту национального интереса» (1948 г.). Сформулированный им основной тезис политического реализма, ставший широко известным, гласит: «Цели внешней политики должны определяться в терминах национального интереса и поддерживаться соответствующей силой» [119]. В связи с этим он предложил рассматривать проблемы национальной безопасности через призму национальных интересов, что, по сути, соединило национальную безопасность с большой политикой [119, с.155-156]. В соответствии с таким подходом анализ категорий «*национальный интерес*» и «*национальная сила*» находился в центре внимания самого Г.Моргентау и других представителей американской школы политического реализма – Дж.Кеннана, К.Томпсона, Ч.Маршалла, Л.Халде, Ф.Шумана, Ч. и Ю.Постоу, Р.Страуса-Хюпе.

Согласно теории Г.Моргентау, «национальный интерес» содержит в себе два основных элемента – центральный (постоянный) и второстепенный (изменчивый). Исходя из этого, он представляет собой стабильную основу международной политики государства, так как основан на своеобразии географического положения государства и вытекающих из этого особенностей его экономического, политического и культурного развития, в том числе на особенностях человеческой природы. Второстепенный элемент представляет собой не что иное, как конкретную форму, которую коренной «национальный интерес» принимает в пространстве и времени [119, с.155-158].

Политический реализм предполагает признание особенности политических отношений и разумное их использование на основе «национального интереса», который очерчивает рамки возможного в политике, указывает на препятствия объективного характера и не позволяет навязать сопротивляющейся реальности ту или иную умозрительную политическую схему, как бы привлекательна она ни была.

Таким образом, выводы Г.Моргентау о необходимости построения национальной безопасности и политики государства на жизненно важных национальных интересах страны позволили отойти от понимания национальной безопасности как чисто военной безопасности. В дальнейшем на основе понимания национального интереса формируются целые направления внутри политической науки, которые по-разному трактуют содержание и значение этого понятия.

Одни ученые подвергают сомнению объективность понятия «национальный интерес». Так, по мнению Р.Арона, для исследователя, исходящего из объективного интереса в объяснении поведения людей и социальных общностей, опасность состоит в неизбежности соскальзывания на путь произвольного «конструирования» интересов [138, p.91]. Дж.Розенау также отмечает, что определение национального интереса никогда не может быть не чем иным, как системой умозаключений, исходящих из аналитической и ценностной базы политики [161]. Известный французский специалист в области международных отношений Ж.Б.Дюрозель, соглашаясь с ними, подчеркивает: «Было бы, конечно, хорошо, если бы существовала возможность определить объективный национальный интерес. Тогда можно было бы довольно просто исследовать международные отношения путем сравнения национального интереса, предлагаемого лидерами, и объективного национального интереса. Беда, однако, состоит в том, что любое размышление об объективном национальном интересе является субъективным» [145, p.88].

Представители теории либерализма подвергают сомнению саму правомерность использования понятия «национальный интерес» в целях ана-

лиза или же в качестве критерия внешней политики. Теоретики либерально-идеалистической парадигмы соглашаются с существованием национальных интересов только при условии, что его содержанием должны быть признаны моральные нормы и глобальные проблемы современности. Более того, по их мнению, защита суверенитета в условиях усиливающейся взаимозависимости мира в условиях глобализации утрачивают свое значение.

Вместе с тем, абсолютное большинство ученых сходятся во мнении о важности понятия «национальный интерес» для политики и международных отношений и отмечают, что его реальность выявляется по мере его осуществления. Это, в свою очередь, позволяет производить его корректировку и изменение от первоначального видения на стадии «конструирования». В этой связи российский ученый М.В.Ильин отмечает, что «национальный интерес есть интерес нации как двуединство суверенного территориального государства и гражданского общества. Государственный интерес и интересы гражданского общества содержательно связаны с понятием национального интереса и в значительной мере определяют его смысловую структуру» [36, с.141], в связи с чем Г.Киссинджер делает вывод, что политика национальной безопасности – это все действия, с помощью которых общество стремится обеспечить свою жизнеспособность, а также осуществить свои задачи на международной арене.

З.Бжезинский подчеркивает, что безопасность США зависит не только от военной мощи, но и от могущества в экономической, политической, социальной, моральной и других областях [12, с.38-52]. Соединенные Штаты обладают достаточной военной мощью для того, чтобы подчинить себе любые иные страны, но большинство ситуаций в мире, с которыми они должны справляться, не поддаются силовому воздействию, полагает Дж.Розенау [82].

В разработку различных концепций международных отношений на основе теории национального интереса внесли значительный вклад американские ученые Дж.Кеннан («автор дипломатической доктрины своей эпохи» [146]), У.Липпман (теория стереотипов), К.Уолтц (неореализм, структурный реализм), Э.Фернисс и др. [161б с.54-55]. К.Уолтц сформулировал три основных принципа структуры международных отношений (*структурная триада К.Уолтца*). Согласно первому, государства в международных отношениях руководствуются мотивом выживания. Второй принцип заключается в определении участников международных отношений, которыми, для К.Уолтца, остаются только государства. Несмотря на то, что они подвергаются влиянию и принуждению системы международных отношений, вместе с тем они наделены правом решать, как будут действовать в этих условиях. Наконец, третий принцип К.Уолтца состоит в том, что го-

сударства не однородны, а обладают разными возможностями или потенциалом. Они пытаются увеличить его, что может привести, и приводит, к изменению структуры международных отношений [59].

В современный период развития международных отношений страны стали зависеть друг от друга по многим направлениям: торговля, инвестиции, коммуникации, новые технологии и др. Политические решения в любой стране стали гораздо более чувствительными к событиям в других странах и регионах, давая больше преимущества великим державам и усугубляя положение развивающихся стран.

Некоторые российские ученые полагают, что методология Г.Моргентау стала не актуальной примерно с 90-х гг. XX столетия. По их мнению, на практике это означает, что при подготовке новых доктринальных документов в области безопасности в современных государствах применяются иные подходы и теоретические наработки [28, с.86-91]. Однако проведенные нами исследования [95; 87, с.68-78; 94, с.118-129, 98-99, 101] показывают, что и в настоящее время понятие национальных интересов широко используется в политической практике, и формируются они в соответствии с геополитическими параметрами и ресурсными возможностями государства с учетом множества взаимопереплетающихся, взаимосвязанных интересов. В наиболее общем виде важнейшие национальные интересы в современной теории и практике представляются как интересы самосохранения и устойчивого развития государства. А национальная безопасность, как защита жизненно важных национальных интересов, логически рассматривается как более широкое понятие, как результат анализа всей совокупности геополитических, государственно-правовых, социально-экономических и историко-культурных составляющих, а в последнее время и в совокупности задач инновационного развития.

Безусловно, в условиях глобализации, политики инновационного развития, формирования инновационной экономики возникает множество вопросов, имеющих отношение к категории национального интереса, а значит, и к проблемам национальной безопасности, на которые теория национальной безопасности в настоящее время ответа не дает. Можно согласиться с точкой зрения российского ученого Д.Л.Цыбакова, отмечающего, что «правительства даже развитых государств открыто признают свою неспособность в отношении наиболее опасных проблем и угроз, возникающих под воздействием процесса глобализации» [125, с.53]. Поэтому вопросы, связанные с данной категорией, волнуют многих ученых и политиков; некоторые из них ставят под сомнение актуальность самой проблемы национального интереса в современном мире [124]. Однако национальный интерес, по-прежнему, является краеугольным камнем внешней политики

любого государства, а значит, является основой системы обеспечения национальной безопасности.

Важной категорией теории национальной безопасности являются вызовы и угрозы, особенность которых проявляется в ходе инновационного развития. Большой теоретический вклад в их изучение внес Ульрих Бек – немецкий социолог, автор работ по глобализации [9; 10, с.26-29; 11, с.23-29]. В связи с интенсивным развитием науки, производством знания, согласно выводам У.Бека, появляется новый феномен – *инновационные риски*. Вследствие расширения производства рисков и мегарисков, в соответствии с теорией «общества риска», роль науки и техники в общественной жизни существенно изменяется: они легко пересекают государственные границы, имеют непредсказуемые и растянутые во времени последствия, не ограничены во времени и пространстве, не калькулируемы и, что самое важное, по его мнению, не определены путем непосредственного наблюдения. Риски становятся принципиально неисчислимыми и непредсказуемыми, а наука, которая их создает, становится принципиально опасной для общества [8].

Известный английский ученый С.Лэш в книге «Критика информации» (2002 г.) подверг критическому анализу как информацию, так и информационное общество. Он подчеркивает, что информационное общество характеризуется нарастающей неопределенностью, причина которой в триумфе «технологической культуры» как дистанционной культуры, в бесконтрольном распространении информационных потоков, в беспрецедентной подвижности, неустойчивости современного общества [151, p.15, 146].

В последующем были проведены большие исследования по формированию постиндустриальной экономики, информационного общества, инновационной экономики в условиях ее модернизации, что потребовало новых научных взглядов и подходов на проблему обеспечения национальной безопасности, на основе которой могла бы строиться вся теоретическая и практическая сущность обеспечения национальной безопасности в условиях модернизации экономики. Проблематика национальной безопасности для каждой страны имеет свои особенности, и, как справедливо отмечает российский ученый С.В.Кортунов, каждый исследователь и социум приходят к ней по-разному [48, с.6].

Следует отметить, что Стратегия национальной безопасности США и модели национальной безопасности Западных стран базируются в основном на методологических разработках американского политолога Г.Моргентау. Поэтому, логично, что этот подход утвердился в научных концепциях, теории и политической практике всех стран, в которых, под *безопасностью* понимается состояние защищенности жизненно важных интересов личности, общества и государства от внутренних и внешних угроз.

При этом в понятие «жизненно важные интересы» включают, как правило, не всю совокупность возможных интересов, а только тех, которые обеспечивают возможность прогрессивного устойчивого развития.

Вместе с тем, несмотря на столь единодушное мнение, анализ научных работ ученых из западных стран, а также подходов белорусских и молдавских исследователей свидетельствует о далеко не однозначном понимании исследователями проблемы национальной безопасности в условиях модернизации экономики.

Современный взгляд на теорию национальной безопасности и проблемы по ее обеспечению внесли западные ученые: Р.Уллман, Б.Бузан, Д.Болдуина, Х.Булл, К.Бут, Дж.А.Тикнер, Дж.Т.Мэтьюс, С.М.Уолт и др. Так, Р.Уллман в работе «Переосмысление безопасности», анализируя современную трактовку понимания национальной безопасности, предлагает рассматривать безопасность вместе с другими ценностями, такими, как, например, ценность свободы [169, р.12]. Дж.Т.Мэтьюс призывает рассматривать экологию как важный вопрос безопасности [169, р.2]. А исследователь Р.Пэрис в статье «Безопасность человека» предлагает включить еще один важный аспект при анализе состояния современной безопасности – безопасность человека [152]. Дж.Т.Мэтьюс, в свою очередь, призывает к переустройству в целом международной системы безопасности [153], а Б.Бузан в понимание международной безопасности приводит инновационный систематизированный список секторов: военный, политический, экономический, экологический и социальный типы безопасности [143].

В России, начиная с 90-х гг. прошлого века, различные аспекты обеспечения национальной безопасности исследовались рядом ученых: Н.В.Загладин, Н.А.Косолапов, А.Г.Арбатов, С.В.Кортунов, А.А.Прохожев, В.М.Захаров, К.Э.Сорокин, А.И.Подберезкин, О.А.Колобов, А.А.Корнилов, И.В.Шамин, П.А.Цыганков, А.А.Сергунин, А.В.Возженников, С.А.Проскурин, В.А.Золотарев, В.П.Федоров, А.Х.Саидов, Л.Ф.Кашинская, А. Г. Савицкий и др. [30-31; 44-47; 112-113; 84; 79; 123; 17-20; 32; 83; 117; 137 и др.]

Вместе с тем, несмотря на довольно значительное число исследований в области национальной безопасности, российские ученые, до настоящего времени, не определились с вопросом: что такое национальная безопасность в научном, концептуальном и практическом плане. Ряд исследователей связывает понятие «национальная безопасность» с определенными возможностями, способностью противостоять любым деструктивным воздействиям, откуда бы они ни исходили. Другие предлагают рассматривать национальную безопасность через характеристику опасностей и угроз, способных необратимо дестабилизировать жизнедеятельность и развитие личности, общества и государства. Некоторые ученые определяют

национальную безопасность как отсутствие угроз (в основном внешних). С.В.Кортунов, характеризует безопасность как социально-политическое явление, увязывая анализ данного явления с наиболее вероятными тенденциями его развития [48]. Другой российский исследователь – А.В.Возжеников подчеркивает, что в системе национальной безопасности существуют свои особые ценности и приоритеты. Их иерархия определяется как принадлежностью национальной системы к региональным и международным структурам безопасности, так и ее собственными внутренними доминантами [18, с.26]. Коллектив авторов теоретического исследования «Общая теория национальной безопасности» (руководитель сборника А.А.Прохожев) под национальной безопасностью понимают «защищенность жизненно важных интересов личности, общества и государства в различных сферах жизнедеятельности от внутренних и внешних угроз, обеспечивающую устойчивое поступательное развитие страны» [81].

Таким образом, анализ российской научной литературы в области национальной безопасности позволяет согласиться с выводами самих российских ученых, что «в России эта сфера научного знания пока находится в стадии становления и до конца не определилась со своим предметом и спецификой. ... Это приводит к различным трактовкам самого понятия «безопасность» и той проблематики, которой должна заниматься наука о безопасности» [113].

Белорусские ученые С.Н.Князев, М.В.Мясникович, В.Н.Ермашкевич, Г.Т.Кулаков, Е.Г.Моисеенко, Г.М.Бровка, И.В.Новикова, В.В.Пузилов, П.В.Каллаур, З.М.Ильина, О.С.Шимова, А.В.Морова, М.В.Петраков, Е.Е.Богославский, И.С.Трепенюк и др. в своих исследованиях анализируют концептуальные подходы к обеспечению национальной безопасности, в их работах раскрывается типология, структура национально-государственных интересов, выделяются риски, угрозы национальным приоритетам, раскрывается сущность, содержание, структура, национальной безопасности, рассматриваются концептуальные положения Концепции национальной безопасности Республики Беларусь. Если говорить в целом, то подходы белорусских ученых к изучению данного явления находятся в основном в русле теоретических положений российских ученых [41; 42, с.12-31; 43; 62; 72]. В 1995, 2001, 2010 гг. в Республике Беларусь утверждены Концепции национальной безопасности, в которых обеспечение безопасности в политической и экономической сферах рассматривается в качестве самостоятельной важнейшей функции государства и общества.

В Республике Молдова изучением указанной проблематики исследователи начали заниматься не так давно. Первая Концепция национальной безопасности Республики Молдова принята в 1995 г. [78]. Что касается подхода молдавских ученых (Г.Руснак, В.Бенюк, В. Мошняга, Н.Албу, И.Бу-

кэтару, В.Плешка, А.Унгуряну, В.Варзарь), то они сконцентрировали свой исследовательский интерес на различных аспектах обеспечения безопасного развития Республики Молдова, которые анализируются ими в контексте происходящих в этой республике перемен [159; 3; 74; 122; 16; 76, с.356-369]. Вопрос обеспечения безопасного развития рассматривается ими через призму влияния процесса глобализации на национальную безопасность Республики Молдова (внутри которого они выделяют два основных фактора – внутренний и внешний); влияние реформирования армии на обеспечение национальной безопасности; через геополитические интересы великих держав и их влияние на национальную безопасность Республики Молдова (политическая, военная и энергетическая составляющие); приоритеты укрепления национальной безопасности Республики Молдова сквозь призму выбора европейской интеграции; энергетические ресурсы как фактор национальной безопасности Республики Молдова в контексте геополитических трансформаций и в реалиях полицентрического мирового порядка.

Автор данной статьи (В.Сакович) анализирует политологический аспект безопасности в целом [85-105; 163-168] и национальную безопасность Республики Молдова в контексте современных процессов глобализации и интеграции. В своих исследованиях мы сделали акцент на анализе теоретико-методологических основ национальной безопасности Республики Молдова, основных исторических этапов ее становления и развития, научных взглядов и направлений, а также на взаимосвязи теории с современной практикой обеспечения безопасности. Особое место в этих работах уделяется анализу не только теории, но и практике обеспечения безопасности Республики Молдова в условиях выбора ею европейского внешнеполитического вектора развития [101; 86; 164]

Историографический анализ, проведенный нами выше, показал, что, в западной, и в первую очередь американской науке создана теоретическая база для системного исследования национальной безопасности в институциональном и функциональном аспектах. Наиболее слабыми местами в их теоретических разработках остается проработка на теоретическом уровне системы обеспечения национальной безопасности в условиях инновационного развития в диалектической взаимосвязи при этом личности, общества, государства.

Российская, молдавская, белорусская политологическая наука, как и ученые из других стран постсоветского пространства пока не преодолели переходный период и, соответственно, характерные для него явления. Исследователи этих стран подвержены влиянию западных методологических подходов и концепций международной безопасности. В науке и социуме присутствует острая потребность в новой инновационной парадигме безо-

пасности, которая бы учитывала трансформацию содержания национальной безопасности в экономической сфере, особенно в ходе экономической модернизации, изменение при этом характера и уровня угроз, расширение круга национальных интересов, обеспечения экономической независимости.

Определенный вклад в разработку концептуальных, методологических, организационных основ экономической безопасности, ее практическую реализацию внесли западные ученые А.Г.Вестинг, В.Кэйбл, П.Дж.Де Соза и др. [148, р.40-62]. В трудах зарубежных ученых Г.Ицковица, Г.Менша, Р.Ромера, Г.Чесборо раскрываются проблемы формирования инновационной экономики [171], в своих научных статьях такие авторы, как Ф.Алтемеллер [136, р.21-33], Г.Греинжер [147, р.17-29], М.Куньо [154, р.51-60], раскрывают международный режим безопасности в цепочке поставок, а К.Коллинз [144], Л.Е.Линн [150, р.49-64] – развитие навыков руководства и управления в современных условиях экономического развития и модернизации.

Начиная с середины 90-х гг. XX в. экономическая безопасность государства активно изучается в Республике Беларусь. С.Н.Князев, М.В.Мясникович, П.Г.Никитенко, В.Г.Булавко, Г.Т.Кулаков, И.В.Новикова, З.М.Ильина, Е.Г.Моисеенко и др. анализируют концептуальные подходы к обеспечению национальной безопасности в экономической сфере. В их работах раскрывается сущность, содержание, структура, методология национальной экономической безопасности, рассматриваются концептуальные положения стратегии обеспечения экономической безопасности государства, ее ресурсный и энергетический потенциалы, предлагается методология оценки уровня безопасности [40; 64-65; 68-70; 71; 37-38; 133].

Важное место в работах молдавских историков и политологов (Г.Руснак, Гр.Белостечник, В.Бенюк, В.Мошняга, П.Рошка, С.Киркэ, Б.Киструга, Д.Молдовану, В.Тэосэ, В.Сака, В.Цуркан, Е.Моисеенко и др.) занимают вопросы изучения экономической безопасности. Они рассматривают проблемы региональной интеграции, научно-технического развития, экономического сотрудничества, в контексте повышения эффективности реализации национальных экономических интересов, вопросы обеспечения экономической безопасности страны и ее приоритетов при интеграции Республики Молдова в мировую экономику, а также практику обеспечения международной региональной экономической безопасности.

В Молдове разработана методика количественной оценки экономической безопасности малых государств, проведено сравнительное изучение экономической безопасности стран с переходной экономикой [139-142; 159; 162-168; 120; 63 и др.].

Российские ученые С.Ю.Глазьев, Л.И.Абалкин, В.С.Загашвили, Е.А.Олейников, А.Илларионов, А.А.Пороховский, А.Г.Алтунян, М.В.Барабанов, И.Я.Богданов, Г.С.Вечканов, В.К.Сенчагов, Петренко И.Н., О.А.Грунин, А.Д.Макаров, В.Д.Протасов и др. значительное количество публикаций посвятили экономическим, валютным, финансовым, денежно-кредитным, внешнеэкономическим, научно-техническим, социальным, организационно-управленческим аспектам национальной безопасности государства [23-27; 1-2; 33-35; 107-111; 80; 132-135; 49 и др.]. Вместе с тем, как признают сами российские ученые в настоящее время в России теория и практика процесса обеспечения экономической безопасности ведется фрагментарно, не затрагивая или почти не уделяя значительного внимания таким сферам как наука, культура, экология [7]. Финансовый кризис 2008 г., международные санкции против России выявили высокую уязвимость российской экономики от мирового финансового рынка, от финансовых и технологических ограничений, от навязывания механизмов неэквивалентного внешнеэкономического обмена и все это требует от российских ученых разработки новых механизмов и инструментов обеспечения экономической безопасности, осмысления содержания новых доктринальных подходов к безопасности, а также определения инновационной составляющей национальной безопасности в области экономики.

Современная наука не дает однозначного определения понятию *экономической безопасности*. Вместе с тем, разногласия в понятии экономической безопасности в основном зависят от места и роли страны в мировой экономике. И практически все ученые едины, что экономическая безопасность является важной характеристикой экономической системы, способной поддерживать полноценные условия жизнедеятельности и устойчивого развития экономики. Мы в своих исследованиях [85-105] придерживаемся точки зрения тех ученых, которые рассматривают экономическую безопасность как совокупность условий и факторов, обеспечивающих независимость национальной экономики, ее стабильность и устойчивость, способность к постоянному обновлению и самосовершенствованию [1, с.5; 42, с.12-31; 62]. Одновременно экономическая безопасность предполагает деятельность по защите экономики страны в целом от нежелательных воздействий, которые могут привести к нанесению ущерба [53, с.7-9]

В ходе модернизации экономики и формирования основ инновационной экономики возникла необходимость пересмотра некоторых положений обеспечения экономической безопасности. В результате появились современные исследования по экономической безопасности, в которых в той или иной степени затрагивается проблематика обеспечения безопасности в условиях научно-технического прогресса и инновационного развития.

В этой связи весьма важными для теории и практики безопасного развития являются изучение и осмысление всех проблем и угроз, возникающих в ходе инновационного развития, влияния инноваций на экономическую и национальную безопасность, а также рассмотрение всех аспектов обеспечения национальной безопасности в ходе формирования национальной инновационной системы. Следует отметить, что данные аспекты безопасности в науке практически не исследованы. В настоящее время учеными различных стран мира проведены исследования только по широким аспектам обеспечения экономической безопасности. Что касается инновационной составляющей, то имеются всего лишь некоторые результаты изысканий (публикации и научные монографии) по отдельным направлениям и сферам инновационного развития экономики, в которых анализируются современные явления и процессы, раскрываются проблемы развития инновационной экономики (зачастую довольно противоречиво), причем исследования проводятся без учета влияния инновационных процессов на национальную безопасность.

В 2014–2016 гг. появились новые исследования белорусских ученых – В.Н.Шимова, Л.М.Крюкова, Т.С.Вертинской, В.М.Головатюка, В.В.Гончарова, В.А.Денисюк, В.В.Сенченко, В.П.Соловьева, А.Г.Шумилина, Л.Н.Нехорошевой, В.П.Старжинского, В.В.Цепкало, С.Н.Соколова, А.Поздняков и др., раскрывающие различные аспекты формирования мировой инновационной экономики, проблемы инновационного развития Республики Беларусь [129-130; 14; 50-52; 57; 126-129; 13; 75; 115-116; 67 и др.].

Группа белорусских ученых (П.В.Каллаур, З.М.Ильина, О.С.Шимова, А.В.Морова, М.В.Петраков, Е.Е.Богославский, И.С.Трепенюк) в изданном под редакцией профессора В.В.Пузикова в 2013 г. курса лекций «Основы теории обеспечения национальной безопасности» рассмотрела интеллектуальную безопасность Республики Беларусь как «состояние защищенности государственных интеллектуальных ресурсов, интеллектуальной собственности граждан, научных и творческих коллективов, науки и образования от реальных и потенциальных угроз» [72, с.441] и научную безопасность Республики Беларусь как составную часть интеллектуальной безопасности, которая ими характеризуется как «состояние защищенности жизненно важных интересов личности, общества, государства в научной и научно-технической областях». Безопасность инновационной деятельности отнесена ими к научно-технической безопасности, в рамках которой предусматривается «комплекс методов и средств участия государства в управлении научной, научно-технической и инновационной деятельностью» [72, с.442, 444].

Профессор С.Н.Соколова предлагает положения, которые позволяют учесть современные ценностно-ориентирующие тенденции, а также специ-

фику развития информационного пространства современной Беларуси для обеспечения более эффективной безопасности личности, общества и государства [115, с.44-46]. Белорусские ученые А.И.Свириденко и Г.А.Хацкевич анализируют роль науки в обеспечении научно-технической безопасности, главная цель которой – устойчивое научно-инновационное развитие страны на основе новейших научных и инженерных знаний [106].

В целом, белорусские ученые пришли к единому мнению, что основной целью обеспечения научно-технической безопасности Республики Беларусь (для инновационной деятельности) является совершенствование научного, научно-технического и инновационного потенциалов как важнейших факторов социально-технического прогресса [72, с.444].

Вопросы взаимосвязи экономической безопасности и инновационного развития раскрывались такими российскими учеными, как М.Бендиков, В.А.Васин, В.П.Заварухин, В.Лященко, Л.Э.Миндели, О.И.Митякова, Е.А.Монастырский, О.Н.Перегожин, В.В.Спицын, М.Хрусталева, В.А.Федорович, С.П.Федосова, В.К.Фролов и др. Проблемы, связанные с государственным регулированием инновационного развития, исследуют Ю.Нижегородцев, В.Яковец [171].

В теоретико-практическом плане актуальные вопросы подготовки квалифицированных кадров для инновационной экономики, проблемы профессионального развития управленческого персонала, а также различные аспекты профессиональных компетенций менеджеров по внедрению инновационных технологий получили отражение в научных трудах известных отечественных и зарубежных ученых – политологов и экономистов: Е.Бабосова, В.Бенюка, Г.Белостечника, С.Князева, М.Свириденко, А.И.Хацкевича, Г.А.Хрусталева, Е.Моисеенко, В.Сакович, В.Шимова, Г.Бровка, С.Иващенко, И.Иванова, Т.Разореновой, Виллера, А.Ковалева, С.Крейнера, М.Магуры, И.Марахина, Г.Мартина, С.Мэлоуна, Р.Пэтона, Н.Ольдерогге, а также многих других авторов [6; 56-57; 40; 96-97; 62].

Исследования ученых показывают, что уровень формирования инновационной экономики, ее конкурентоспособность и безопасное развитие в значительной степени определяется качеством профессиональных кадров, уровнем их социализации и кооперационности. Причем, инновационное развитие требует перехода от системы массового образования, характерной для индустриальной экономики, к непрерывному индивидуализированному образованию, базирующемуся на последних достижениях науки и ориентированному на формирование творческой социально ответственной личности.

Таким образом, исследования, посвященные проблемам национальной и экономической безопасности (инновационная составляющая рассматривается как составная часть экономической или научно-технической бе-

зопасности), ведутся во многих странах уже не одно десятилетие. За это время разработана методология изучения национальной, экономической, научно-технической безопасности, сложился понятийный аппарат и структура категорий «национальная безопасность», «экономическая безопасность», «научно-техническая безопасность», «инвестиционная безопасность».

Признавая важность разработок, осуществленных по проблематике безопасности, необходимо отметить, что системного исследования, посвященного изучению проблем обеспечения национальной безопасности в условиях инновационного развития, до настоящего времени не проводилось. Особенно это касается процессов обеспечения взаимосвязи национальной безопасности и инновационной деятельности, формирования концепции инновационной безопасности, ее реализации на практике формирования инновационного развития. До сих пор нет однозначного толкования сущности инноваций, их влияния на национальную и экономическую безопасность. Отдельные ученые и практики государственного управления все новое в науке, технике и технологиях трактуют как инновации, инновационную безопасность отождествляют с научно-технической или технологической безопасностью, которая формируется как совокупность условий в научной и технической сферах, обеспечивающих выполнение требований национальной и, в первую очередь, экономической безопасности [72; 117; 66]. В данном случае безопасность трактуют как безопасность государства в промышленности, научно-технической и технологической сферах экономики, подразумевая в научно-техническом прогрессе инновационную составляющую. Другие – безопасность рассматривается шире – как безопасность государства в области промышленности, научно-технической и инновационной сферах [135, с.397]. Третья группа ученых выдвигает на первый план инвестиционную безопасность как подсистему экономической безопасности, обеспечивающую уровень надежности и безопасности инновационных процессов [114]. Нет четкого научного мнения и о том, является ли инновационная безопасность самостоятельным объектом или ее надо рассматривать в рамках экономической безопасности. Чаще всего место инновационной деятельности определяют в системе экономической безопасности [171], подчеркивая, что «в системе *экономической безопасности* инновационная деятельность проявляется в виде достаточно сложных составляющих ее элементов» [133, с.397]. И только некоторые ученые формально вводят термин *инновационная безопасность*, понимая ее как «состояние защищенности экономики, которое обеспечивало бы конкурентоспособность результатов НИОКР и выпускаемой продукции на отечественном и мировом рынках, способность экономики обеспечивать устойчивое развитие и противодействовать негативным факторам, имеющим

место на глобальных рынках» [15], то есть фактически инновационную безопасность сводят к научно-технической безопасности. В исследованиях некоторых белорусских, российских ученых наряду с научно-технической безопасностью упоминается инновационная безопасность. Но в их определении они отождествляются: «По своему внутреннему содержанию и назначению научно-техническая и инновационная безопасность представляет собой такое состояние экономики, при котором обеспечивается устойчивое поддержание научно-технического потенциала страны, возможность разработки новых научно-технических достижений и внедрение их в народное хозяйство в интересах прогрессивного развития страны, а также независимость ее экономических интересов по отношению к возможным внешним и внутренним угрозам и взаимодействиям» [133, с.91]. Как видно, ученые не видят различий между научно-технической и инновационной безопасностью.

Наиболее близко к пониманию инновационной безопасности, на наш взгляд, подошла А.Ф.Суховой, российский ученый, предложив рассматривать инновационную безопасность как важнейший элемент национальной безопасности, отражающий состояние инновационного потенциала страны (региона). Под инновационной безопасностью данный автор предлагает понимать «способность государства обеспечивать такой уровень развития инновационной системы, который необходим для стабильного и динамичного социально-экономического функционирования страны (региона), роста ее благосостояния, поддержания ее обороноспособности, экономической и технологической самостоятельности и независимости» [118].

При этом А.Ф.Суховой тесно связывает инновационную безопасность только с научно-технической, технологической, производственной и экономической безопасностью. Обеспечение инновационной безопасности, по его мнению, в значительной мере зависит от уровня безопасности вышеречисленных сфер. Мы полагаем, что данными утверждениями автор сужает понятие инновационной безопасности до уровня экономической, технологической или производственной безопасности. А ведь экономика знаний характеризуется, прежде всего, глобальными изменениями в сфере трудовых, базисных отношений, которые неотвратимо влекут за собой перемены во всех других сферах социально-культурного развития страны. За пределами понимания автором инновационной безопасности остается осознание того, что при переходе на инновационный путь развития происходят изменения не только в экономике и ее составляющих частях, производственных структурах, но и в мировоззренческой, психологической, политической, социально-экономической, образовательной и культурной сферах, институциональных структурах государства и общества, в развитии личности. Таким образом, и в данном случае речь может идти только о на-

учно-технической или научно-технологической безопасности, а не об инновационной безопасности.

Автором, начиная с 2002 г. по настоящее время проведено исследование обеспечения национальной безопасности в процессе формирования устойчивого, инновационного развития, повышения роли государства в управлении стратегией развития, модернизации экономики, общественном и человеческим развитии в следующих плоскостях общественного развития: в пространстве нового общественного уклада «постиндустриальное общество»; в пространстве формирования инновационной экономики с последующим переходом к экономике знаний; в пространстве национальной безопасности; в проблемном пространстве обеспечения национальной безопасности при формировании инновационной экономики [85-105; 141; 159; 162-168], а также особое внимание уделено исследованию вызовов и угроз процессу формирования инновационной экономики. Установлено, что в условиях формирования инновационной экономики угрозы и вызовы носят более опасный характер, как на уровне государства, так и на международной арене, а проблема обеспечения инновационной безопасности в инновационной сфере значительно сложнее, по сравнению с обеспечением экономической безопасности в традиционных условиях развития рыночной экономики.

Основная причина в том, что:

– в ходе формирования национальной инновационной экономики и национальной инновационной системы направления и результаты нового переходного периода, трудно спрогнозировать и поэтому, во многом, его перспективы остаются неясными и непредсказуемыми;

– особенностью процесса формирования инновационной экономики является нарушение *стабильности, потере равновесного состояния* существующей национальной экономической системы;

– круг угроз процессу формирования инновационной экономики значительно шире перечня вызовов и угроз, вызываемых процессом развития рыночной экономики. Кроме социально-экономических и научно-технического угроз (при традиционной экономике) возникают угрозы *мировоззренческого, психологического, политического, научного, образовательного, технологического, культурного и институционального* характера. Кроме того, проблема обеспечения инновационной безопасности в ходе становления и развития национальной инновационной экономики находится, в зависимости не только *от внутренних и внешних угроз и рисков* (как это бывает в ходе развития традиционной экономики), а и *от угроз, возникающих от самой национальной инновационной системы*, в ходе ее функционирования, особенно, на первоначальном этапе ее становления и развития.

Уровень и степень влияния инноваций на все сферы национальной безопасности как социально-экономической системы, в целом на всю систему государства, на общество и личность и позволили нам внести научно обоснованное предложение: все процессы безопасного формирования национальной инновационной системы, инновационной экономики, производства и внедрения инноваций рассматривать в рамках системы *инновационной безопасности, как самостоятельной сферы национальной безопасности*.

Авторами (В.А.Сакович, Г.М.Бровка) «Инновационная безопасность: некоторые аспекты, методологии, практики» [102] научно обосновывается новое содержание понятия «инновационная безопасность», рассматриваемая как составная часть национальной безопасности; впервые в политологии в этом ключе обосновывается сущность инновационной безопасности, даются ее определение, предмет и объект, категории, институциональное пространство, методы, механизмы и инструменты обеспечения; в процессе исследования выявлены угрозы и риски инновационному развитию и пути их преодоления в рамках системы национальной безопасности.

Таким образом, национальная безопасность в своем историческом развитии прошла научный и практический поиск от высших интересов государства до национальных интересов, выраженных в категориях национальной безопасности и до инновационной безопасности по обеспечению безопасного и устойчивого формирования инновационной экономики в современных условиях развития процессов глобализации.

Литература

1. Абалкин Л.И. Экономическая безопасность России: угрозы и их отражение. // Вопросы экономики. 1994. №12, с.4-13.
2. Абалкин Л.И. Экономическая безопасность России. // Вестник Российской академии наук, 1997. №9, с.771-776.
3. Албу Н. Влияние процесса глобализации на национальную безопасность Республики Молдова. Автореф. дисс. ... доктора полит. наук. – Кишинев, 2007. [Электронный ресурс]. <http://www.cnaa.md/ru/theses/politics/> (дата доступа – 2.01.2014 г.).
4. Арбатов А.Г. Россия: национальная безопасность в 90-е годы. // Международная экономика и международные отношения. – Москва, 2004. №4.
5. Афонцев С.А. Дискуссионные проблемы национальной экономической безопасности. // Россия XXI. 2001. №2.
6. Бабосов Е.М. Философские проблемы бытия, познания, веры и культуры. – Минск: РИВШ, 2010.

7. Барт А.А., Барт Л.В. Противоречия механизма экономической безопасности. // Влияние инновационных процессов на совершенствование структуры общественного воспроизводства. Сборник научных трудов II Всероссийской научно-практической конференции г.Ульяновск, 16 апреля 2013 г.
8. Бек У. Общество риска. – Москва, Прогресс-Традиция, 2000.
9. Бек У. Что такое глобализация? Ошибки глобализма – ответы на глобализацию. – Москва: Прогресс-Традиция, 2001.
10. Бек У. Политическая динамика в глобальном обществе риска. // МЭиМО, 2002. №5, с.26-29.
11. Бек У. Заблуждения глобализма. // Сумерки глобализации. – Москва: Ермак, 2004, с.23-29.
12. Бжезинский З. Великая шахматная доска. – Москва: Международные отношения. 1998.
13. Богдан Н.И. Инновационная динамика: глобальные тенденции, состояние и перспективы Беларуси. // Белорусский экономический журнал. – Минск, 2012. №1, с.30-43.
14. Берченко Н.Г., Богдан И.И., Булко О.С., Вертинская Т.С., Головатюк В.М., Гончаров В.В., Денисюк В.А., Сенченко В.В., Соловьев В.П. Инновационное развитие регионов Беларуси и Украины на основе кластерной сетевой формы. – Минск: Беларуская навука, 2015.
15. Бурмистров Т.В. Проблемы инновационной безопасности российской экономики. [Электронный ресурс]. http://www.igpr.ru/library/burmistrova_tv_problemy_innovacionnoj_bezopasnosti_rossijskoj_ekonomiki (дата доступа – 30.09.2015 г.).
16. Варзарь В. Национальная безопасность Республики Молдова в контексте выбора европейской интеграции. [Электронный ресурс]. <http://www.cnaa.md/ru/theses/politics/> (дата доступа – 2.01.2014 г.)
17. Возжеников А.В. Национальная безопасность: теория, политика, стратегия. – Москва: НПО «Модуль», 2000.
18. Возжеников А.В. Национальная безопасность в контексте современного политического процесса России: теория и политика обеспечения: Автореф. дис. ... докт. полит. наук. – Москва, 2002.
19. Возжеников А.В. Национальная безопасность России: методология комплексного исследования. – Москва: РАГС, 2002.
20. Ващекин Н.П., Дезлиев М.И., Урсул А.Д. Безопасность и устойчивое развитие России. – Москва, 2008.
21. Вечканов Г.С. Экономическая безопасность: Учебник для ВУЗов. – Санкт-Петербург, 2007.
22. Воронов Основы национальной безопасности. Научно-практ. пособие. – Москва: Ягуар, 2000.

23. Глазьев С.Ю. Безопасность экономическая. // Политическая энциклопедия. Т.1. – Москва: Мысль. 1999.
24. Глазьев С.Ю. Состоится ли в 1999 году переход к политике роста? // Российский экономический журнал. 1999. №1, с.22-39.
25. Глазьев С.Ю. Основа обеспечения экономической безопасности – альтернативный реформационный курс. // Российский экономический журнал. 1997. №1, с.3-19.
26. Глазьев С.Ю. Российская реформа и новый мировой порядок. // Российский экономический журнал. 1997. №7, с.3-16.
27. Глазьев С. Экономическая безопасность России: необходимые меры [Электронный ресурс]. URL: <http://politobzor.net/show-28866-ekonomicheskaya-bezopasnost-rossii-neobhodimye-mery.html> (дата доступа – 19.12.2014 г.).
28. Демченко С.В. Концептуальные основы теории национальной безопасности и их трансформация в начале XXI столетия. // Среднерусский вестник общественных наук. 2013. №1, с.86-91.
29. Загашвили В.С. Экономическая безопасность России. – Москва: Юристъ, 1997.
30. Загладин Н. В. и др. Мировое политическое развитие: век XX. – Москва, 1995.
31. Захаров В.М. Система военных угроз национальной безопасности России. – Москва: РИСИ, 1998.
32. Золотарев В. А. Национальная безопасность страны. – Москва, 2008.
33. Илларионов А. Скорость трансформаций // Финансовые известия. 1996. 14 мая, с.5-11.
34. Илларионов А.И. Критерии экономической безопасности. // Вопросы экономики. 1998. №10.
35. Илларионов А. Критерии экономической безопасности. // Вопросы экономики. 1998. №10, с.35-58.
36. Ильин М.В. Слова и смыслы. Опыт описания ключевых политических понятий. – Москва, 1997.
37. Ильина З.М. Проблемы продовольственной безопасности и их решение. Теория, методология практика. – Минск: Бел. НИИ ЭИ АПК, 1998.
38. Ильина З.М. Научные основы продовольственной безопасности. – Минск: ООО «Мисанта», 2001.
39. Киссинджер Г. Дипломатия. – Москва: Ладомир, 1997.
40. Князев С. Н. Управление: искусство, наука, практика. Учеб. пособие. – Минск: ЗАО «Армита – Маркетинг, Менеджмент», 2002.

41. Князев С.Н. Основы Концепции национальной безопасности. – Минск: Академия управления при Президенте Республики Беларусь, 2004.
42. Князев С. Н. Национальная безопасность в условиях нового мирового порядка. Некоторые особенности глобализации. Значение и перспективы региональной интеграции. // Труды Института национальной безопасности Республики Беларусь. – Минск, 2010. №29, с.12-31.
43. Князев С.Н., Бровка Г.М., Моисеенко Е.Г., Новикова И.В., Сакович В.А. Основы национальной и экономической безопасности. – Минск: БНТУ, 2012.
44. Косолапов Н. Национальная безопасность в меняющемся мире (К дискуссии о содержании понятия). // Мировая экономика и международные отношения. – Москва, 1992. №10, с.5-19.
45. Косолапов Н.А. Национальная безопасность в меняющемся мире. // Мировая экономика и международные отношения. – Москва, 1992. №10.
46. Колобов О.А., Балувев Д.Г. и др. Запад: Новые измерения национальной и международной безопасности. – Нижний Новгород: ННГУ, 1997.
47. Колобов О.А., Корнилов А.А., Шамин И.В. Проблемы войны и мира в XX в. Хрестоматия. – Нижний Новгород: ННГУ, 1997.
48. Кортуннов С.В. Национальная и международная безопасность: Концептуальные основы. – Москва: ГУ ВШЭ, 2007.
49. Кочергина Т.Е. Экономическая безопасность. – Москва, Изд. Феникс, 2007.
50. Крюков Л.М. Императив инновационного развития. // Белорусский экономический журнал. – Минск, 2002. №9, с.11-22.
51. Крюков Л.М. Национальная инновационная система: проблемы, становление и развитие. // Белорусский экономический журнал. – Минск, 2003. №4, с.66-75.
52. Крюков Л.М. Институциональное обеспечение инновационного развития экономики Беларуси. // Белорусский экономический журнал. – Минск, 2007. №3, с.15-22.
53. Лепешкина М.Н. Эволюция понятия «экономическая безопасность» в США, Западной Европе и России. // Экономическая наука и практика. Материалы междунар. науч. конф. (г.Чита, февраль 2012 г.). – Чита: Молодой ученый, 2012, с.7-9.
54. Липпман У. Общественное мнение. / Пер. с англ. Т.В.Барчунова, под ред. К.А.Левинсон, К.В.Петренко. – Москва: Институт Фонда «Общественное мнение», 2004.
55. Липпман У. Публичная философия. – Москва: Идея-пресс, 2004.

56. Магура М., Курбатов М. Секреты мотивации или мотивация без секретов. // Управление персоналом. – Москва, 2007.
57. Марахина И. Интеллектуальная организация как активный элемент национальной инновационной системы. // Наука и инновации. 2012. №2, с.31-34.
58. Между войной и миром: история и теория. / Под ред. О.А.Колобова. – Нижний Новгород: ННГУ, 1998.
59. Мировая политика: субъекты, цели и задачи. [Электронный ресурс]. vunivere.ru/work64541/page2 (дата доступа – 24.01.2017 г.).
60. Моисеенко Е.Г. Экономическая безопасность государства (понятие, содержание, система, динамика, измерение) // Труды Института национальной безопасности Республики Беларусь. – Минск, 2000. №11.
61. Моисеенко Е.Г. Экономическая безопасность государства (понятие, содержание, структура, система). – Минск: ИНБ РБ, 2001.
62. Моисеенко Е.Г. Учебный материал по дисциплине «Концепция национальной безопасности Республики Беларусь» для слушателей Института государственной службы Академии управления при Президенте Республики Беларусь. – Минск, 2006.
63. Моисеенко Е.Г. Основы обеспечения экономической безопасности региональных объединений государств. – Кишинэу: Print-Caro SRL, 2010.
64. Мясникович М.В. Проблемы экономической безопасности. – Минск, 2001.
65. Мясникович М.В. Экономическая безопасность: проблемы оценки и управления: Докл. на Междунар. науч.-практ. конф. «Социально-экономическая безопасность государства: оценка, обеспечение». – Минск, 2001.
66. Научно-технологическая безопасность регионов России: методические подходы и результаты диагностирования / Татаркин А.И., Львов Д.С., Куклин А.А. и др. – Екатеринбург: Изд-во Урал. ун-та, 2000.
67. Нехорошева Л.Н. Теория и практика управления инновациями. Учебно-методическое пособие. – Минск: БГАТУ, 2013.
68. Никитенко П.Г. Инновационная деятельность и устойчивое развитие: теория и методология. – Минск, 2004.
69. Никитенко П.Г. Модель устойчивого социально-экономического развития Беларуси (проблемы формирования и эволюции). – Минск: Право и экономика, 2000.
70. Никитенко П., Медведев В. Экономика Беларуси: векторы и факторы развития в условиях международной интеграции. – Минск, 1999.

71. Новикова И.В. Глобализация и рынок: поиски стратегии экономического развития в XXI веке. – Минск: Акад. упр. при Президенте Респ. Беларусь, 2001.
72. Основы теории обеспечения национальной безопасности. Курс лекций. Под ред. проф. В.В.Пузикова. – Минск: ГИУСТ БГУ, 2013.
73. Петренко И.Н. Экономическая безопасность России. Денежный фактор. – Москва: Маркет ДС, 2007.
74. Плешка В. Влияние реформирования армии на обеспечении национальной безопасности. Пример Республики Молдова». Автореф. дисс. ... доктора полит. наук. – Кишинев, 2008. [Электронный ресурс]. <http://www.snaa.md/ru/theses/politics/> (дата доступа – 2.01.2014 г.).
75. Поздняков А. Порядок и хаос в динамике социально-экономических систем. // Наука и инновации. 2011. №12 (106), с.13-18.
76. Политика в сфере национальной безопасности и вооруженных сил. // Политология: учеб. по специальности «международные отношения»: В 2-х т. Т. 1 / Букэтару И., Плешка В. – Кишинэу: СЕР USM, 2008, с.356-369.
77. Пороховский А. Экономически эффективное государство: американский опыт. // Вопросы экономики. 1998. №3, с.81-89.
78. Постановление Парламента Республики Молдова №445-XIII от 5 мая 1995 г.
79. Проскурин С.А. Национальная безопасность страны. Сущность, структура, пути укрепления. – Москва, 2001.
80. Протасов В. Д. Безопасность страны в аспекте экономических интересов. // Сборник научных трудов СевКав ГТУ. Серия «Экономические науки», 2000. №1.
81. Прохожев А.А. Общая теория национальной безопасности. 2012. [Электронный ресурс]. http://nashaucheba.ru/v30011/%D0%BF%D1%80%D0%BE%D1%85%D0%BE%D0%B6%D0%B5%D0%B2_%D0%B0.%D0%B0._%D1%80%D0%B5%D0%B4_%D0%BE%D0%B1%D1%89%D0%B0%D1%8F_%D1%82%D0%B5%D0%BE%D1%80%D0%B8%D1%8F_%D0%BD%D0%B0%D1%86%D0%B8%D0%BE%D0%BD%D0%B0%D0%BB%D1%8C%D0%BD%D0%BE%D0%B9_%D0%B1%D0%B5%D0%B7%D0%BE%D0%BF%D0%B0%D1%81%D0%BD%D0%BE%D1%81%D1%82%D0%B8 (дата доступа – 15 октября 2016 г.).
82. Розенау Дж. Управление неуправляемым: проблема глобального расщепления власти. [Электронный ресурс]. <http://www.politinform.ru/showObject/objID/89> (дата доступа – 14 октября 2016 г.).
83. Савицкий А.Г. Национальная безопасность. Россия в мире: Учебник для студентов вузов. – Москва: Юнити-Дана, 2012.

84. Саидов А.Х., Кашинская Л.Ф. Национальная безопасность и национальные интересы: взаимосвязь и взаимодействие (опыт политико-правового анализа). // Журнал российского права. 2005. №12.
85. Сакович В.А. Концепция устойчивого развития и стратегия Беларуси в XXI веке. Беларусь и Россия: императивы общественного развития. / Сб. науч. трудов. ред. колл. Е.В.Матусевич и др. – Минск: ИСПИ, 2002, с.40-64.
86. Сакович В.А. Антиглобализм: причины, сущность и основные формы. – Кишинэу, 2004.
87. Сакович В.А. Сущность политики глобализации. Материалы Междунар. конф. «Racordarea sistemului financiar la exigențele integrării europene» (Адаптация финансовой системы к требованиям европейской интеграции). (Кишинэу, 1-2 апреля 2004). – Кишинэу: ASEM, 2004, с.68-78.
88. Сакович В.А. О повышении роли государственного управления в трансформирующихся государствах в условиях глобализации и интеграции. // Материалы Междунар. научно-практической конференции «Публичное управление трансформирующихся государств в контексте процессов глобализации и интеграции». (Кишинев, 5-6 апреля 2005 г.). – Кишинэу, 2005, с.39-46.
89. Сакович В.А. Антиглобализм как вариант нелинейного перехода к иному уровню человеческого развития. // Anuar științific. – Кишинэу, 2005. Т.3, с.36-41.
90. Сакович В.А. Устойчивое развитие Республики Беларусь: концептуальные подходы и практическая реализация. // Закон и жизнь. – Кишинэу, 2006. Март, с.10-13.
91. Сакович В.А. Республика Беларусь: трансформация национальной экономики и стратегия развития. // Administrarea Publică. №1-2 (53-54). – Кишинэу: Universul, 2007, с.33-43.
92. Сакович В.А. Трансформация государства в условиях глобализации Revista moldovenească de drept internațional și relații internaționale. – Chișinău: Î.S.”Dinamo”- M.A., 2007. №1–2, с.58-66.
93. Сакович В.А. О некоторых аспектах стратегии развития Республики Беларусь // Академический симпозиум. – Нижний Новгород, 2008, с.166-172.
94. Сакович В.А. Становление нового мирового порядка. // Revista moldovenească de drept internațional și relații internaționale. – Chișinău, 2008. №1, с.118-129.
95. Сакович В.А. Основы глобалистики. Курс лекций. – Кишинев: Tipogr. Centrală, 2009.

96. Сакович В.А. Глобалистика: современное научное направление и образовательная дисциплина о глобальном мире. // Материалы Международ. научн. конф. «Беларусь в условиях глобализации и интеграции». – Минск, 24–25 октября 2013 г. Минск, 2013.
97. Сакович В.А. Введение в глобалистику. – Минск: МИТСО, 2014.
98. Сакович В.А. Внешнеполитические и экономические приоритеты Республики Беларусь в контексте обеспечения национальных интересов. // «Impactul politicii ecerne asupra interesului național». Materiale Conferinței știitifico-practice internaționale. Chișinău, 15 mai 2015. – Chișinău, 2015, с.77-86.
99. Сакович В.А. Вызовы и угрозы, опасности и сложности формирования инновационной экономики и обеспечения инновационной безопасности. // «Impactul politicii ecerne asupra interesului național» Materiale conferinței știitifico-practice internaționale. Chișinău, 15 mai 2015. – Chișinău. 2015, с.55-76.
100. Сакович В.А. Национальная безопасность Республики Молдова в контексте современных процессов глобализации и интеграции: теория, методология, прикладной анализ. – Кишинев, 2016.
101. Сакович В.А. Вызовы и угрозы, возникающие в ходе формирования инновационной экономики. // Ежеквартальный научно-практический журнал Учреждения образования Федерации профсоюзов Беларуси «Международный университет «МИТСО». «Труд. Профсоюзы. Общество». – Минск, 2016. №4 (54), с.32-38.
102. Сакович В.А., Бровка Г.М. Инновационная безопасность: некоторые аспекты, методологии, практики. Монография. – Минск: РИВШ, 2016.
103. Сакович В.А., Квилинкова Е. Н. Концепции и теории инновационного развития: политико-экономические аспекты // MOLDOSCOPIE (probleme de analiză politică). №4 (LXXV), 2016. – Chișinău, 2016, с.19-30.
104. Сакович В.А., Моисеенко Е.Г. Национальная безопасность: теоретико-методологический аспект // Anuar stiintific. Vol.XI. – Chisinau, 2012, p.63-72.
105. Сакович В.А., Руснак Г.Е. Экономическая безопасность Республики Молдова: вызовы, угрозы, источники угроз, препятствия инновационному развитию // MOLDOSCOPIE (probleme de analiză politică). №3 (LXXIV). – Chișinău, 2016, с.146-163.
106. Свириденок А.И., Хацкевич Г.А. Роль науки и образования в обеспечении научно-технологической безопасности государства. // Веснік Гродненскага дзяржаўнага універсітэта імя Янкі Купалы. Серыя 5. «Эканоміка, Сацыялогія. Біялогія». 3 (202). – Минск, 2015.
107. Сенчагов В.К. Экономическая безопасность. Финансы. Банки. – Москва: ЗАО «Финстатинформ», 1996.

108. Сенчагов В.К. Экономическая безопасность: производство, финансы, банки. – Москва: ЗАО «Финстатинформ», 1998.
109. Сенчагов В.К. Экономическая безопасность России (тенденции, методология, организация). – Москва: ЗАО «Финстатинформ», 2000.
110. Сенчагов В.К. Экономическая безопасность: геополитика, глобализация, самосохранение и развитие. – Москва: ЗАО «Финстатинформ», 2002.
111. Сенчагов В. Как обеспечить экономическую безопасность России. // РФ сегодня. 2007. №6.
112. Сергунин А.А. Североевропейские центры изучения проблем мира. // Мировая экономика и международные отношения. – Москва, 1994. №6, с.132-136.
113. Сергунин А.А. Российская внешнеполитическая мысль: проблемы национальной и международной безопасности. – Нижний Новгород, 2003.
114. Сизов Ю.И. Экономическая безопасность региона: регионализация, устойчивость бизнеса, стратегия. – Москва: Наука, 2004.
115. Соколова С.Н. Философия безопасности: Национальные ценности и сетевые войны. // Вышэйшая школа. – Минск, 2014. №3, с.44-46.
116. Старжинский В.П., Цепкало В.В. На пути к обществу инноваций. - Минск: РИВШ, 2016.
117. Стратегия инновационного развития Российской Федерации на период до 2020. Минэкономразвития, 2010. [Электронный ресурс]. <http://www.economy.gov.ru/wps/wcm/connect> (дата доступа – 15.10.2016 г.).
118. Суховой А.Ф. Проблемы обеспечения инновационной безопасности в Российской Федерации. [Электронный ресурс]. <file:///C:/Users/%D0%9F%D1%80%D0%BE%D1%84%D0%B8/Downloads/The%20Problems%20Of%20Providing%20Innovative%20Security%20In%20Russia.pdf> (дата доступа – 18.05.2016 г.).
119. Теория «политического реализма» и ее объяснение мировой системы. Политический реализм в США. [Электронный ресурс]. <http://cinref.ru/razdel/03900politolog/04/138957.htm> (дата доступа – 6.01.2017 г.).
120. Тома А. Экономическая безопасность малых государств в условиях глобализации Автореф. дисс. ... доктора полит. наук. - Кишинев, 2009. [Электронный ресурс]. <http://www.cnaa.md/ru/theses/economy/2012/> (дата доступа – 2.01.2014 г.).
121. Моисеенко Е. Обеспечение экономической безопасности региональных объединений государств. Автореф. дисс. ... доктора полит. наук.

- Кишинев, 2012. [Электронный ресурс]. <http://www.cnaa.md/ru/theses/economy/2012/> (дата доступа – 2.01.2014 г.).
122. Унгуряну В. Геополитические интересы великих держав и их влияние на национальную безопасность Республики Молдова. – Кишинев, 2011. [Электронный ресурс]. <http://www.cnaa.md/ru/theses/politics/> (дата доступа – 2.01. 2014 г.).
123. Федоров В.П. Концепция национальной безопасности как инструмент укрепления территориальной целостности и национальной безопасности России // Право и политика. 2007. №8.
124. Фурман Д. Внешнеполитические ориентиры России. // Россия и мусульманский мир. Бюллетень реферативно-аналитической информации. 1995. №12(42).
125. Цыбаков Д.Л. Милитаризация политики и национальная безопасность России. – Орел: ОРАГС, 2008.
126. Шимов В.Н. Экономическое развитие Беларуси на рубеже веков: итоги, проблемы, перспективы. – Минск: БГЭУ, 2003.
127. Шимов В. Н. Теоретические и практические аспекты структурной трансформации экономики Беларуси: посткризисный контекст. // Белорусский экономический журнал. – Минск, 2010. №2, с.4-19.
128. Шимов В.Н., Крюков Л.М. Модернизация национальной экономики – императив времени. // Белорусский экономический журнал. – Минск, 2013. № 2. С. 18-42.
129. Шимов В.Н., Крюков Л.М. Инновационное развитие экономики Беларуси: движущие силы и национальные приоритеты. – Минск: БГЭУ, 2014.
130. Шумилин А.Г. Национальная инновационная система Республики Беларусь. Акад. упр. при Президенте Республики Беларусь. – Минск, 2014.
131. Экономическая безопасность: Производство – Финансы – Банки. / Под ред. Сенчагова В.К. – Москва: «Финстатинформ», 1998.
132. Экономическая безопасность России: Общий курс: учебник. / Под ред. В.К.Сенчагова. 3-е изд., перераб. и доп. – Москва: БИНОМ. Лаборатория знаний, 2010.
133. Экономическая безопасность: теория, методология, практика. / под науч. ред. Никитенко П.Г., Булавко В.Г. – Минск: Право и экономика, 2009.
134. Экономическая безопасность: учебник для вузов. / О.А.Грунин, А.Д.Макаров и др. – Москва: Дрофа, 2010.
135. Экономическая и национальная безопасность. / Под ред. Е.А.Олейникова. – Москва: Экзамен, 2004.

136. Altemoller F. Towards an International Regime of Supply-Chain-Security: An International Relations Perspective. // *World Customs Journal*. 2011. Vol.6. №2, p.21-33.
137. Arbatov A.G. Russia's Foreign Policy Alternatives. // *International Security*. Vol.18. No.2 (Fall 1993), p.9-14.
138. Aron R. *Peace and War*. – London, 1966.
139. Belostecinic Gr. Globalizarea, regionalizarea si competitivitatea economica // *Probleme regionale in contextual procesului de globalizare*. – Chişinău: ASEM, 2002, p.19-23.
140. Belostecinic Gr. Integrarea europeana si competitivitatea universitatilor. The 30-th Annual Congress of the American Romanian Academy of Arts and Sciences. Proceedings. – Chişinău: Central Publishing House, 2005, p.11-15.
141. Belostecinic Gr., Sakovici V., Moiseenko E. *Securitatea economica a statului: teorie, metodologie, practica*. – Chişinău: ASEM, 2011.
142. Bugain C. Conceptul si modalitățile asigurării securității economice a țării (în condițiile proceselor de globalizare și integrare economică regională). Teza pentru ... doctor în științe economice: 08.00.01. Academia de studii economice din Moldova. – Chişinău, 2003.
143. Buzan B. *People, States and Fear: The National Security Problem in International Relations*. – Brighton, 1983.
144. Carmichael C., et all. *Leadership and Management Development*. – Oxford, 2012.
145. Duroselle J.B. *Tout empire perira. Une vision theorique des relations internationales*. – Paris, 1982.
146. Kennan G.F. *Russia Leaves the War*. – New York, 1956.
147. Grainger A. Supply Chain Security: Adding to a Complex Operational and Institutional Environment/ // *World Customs Journal*. 2007. Vol.1. №2, p.17-29.
148. Haas E.B. Types of Collective Security: An Examination of Operational Concepts. // *American Political Science Review*. 1995. Vol.49. №1 (March), p.40-62.
149. Hinsley F.H. *Power and the Pursut of Peace*. – Cambridge: Cambridge Univ. Press, 1963.
150. Lynn L.E. Jr. The Many Faces of Governance: Adaption? Transformation? Both? Neither? // *The Oxford Handbook of Governance*. Levi-Faur (ed.). – Oxford, 2011, p.49-64.
151. Lash S. *Critique of Information*. – London, Thousand Oaks: Sage Publications, 2002.
152. Paris R. Human Security: Paradigm Shift or Hot Air? // *International Security*. 2001. Vol.26. No.2.

153. Matthews J.T. Redefining Security. // Foreign Affairs. 1989. Vol.68. No.2.
154. Mikuriya K. Supply Chain Security: The Customs Community's Response. // World Customs Journal, 2007. Vol.1. No.2, p.51-60.
155. Morgenthau H.J. Politics among Nations. – New York, 1948.
156. Morgenthau H.J. In Defense of National Interest. – New York, 1952.
157. Morgenthau H.J. Politics among nations. The struggle for Power and Peace. – New York, 1993.
158. Morgenthau H.J. Another «Great Debate» The National Interests of the US II Perspectives on World Politics. – London, 1981.
159. Moșneaga V., Rusnac Gh., Sakovici V. Politologia. Manual (pentru specialitățile nonprofil). Universitatea de Stat din Moldova. – Chișinău: CEP USM, 2007.
160. Nieburg R. His Religious, Social and Political Thoughts / Ed. by Ch.W.Kegley and R.W.Breall. – New York, 1956.
161. Rosenau J. The Scientific Study of Foreign Policy. – New York, 1971.
162. Rusnac G., Sakovici V. Globalistica. Globalizarea și integrarea, problemele globale ale contemporaneității, antiglobalismul. Materiale pentru prelegeri, cursuri și seminare speciale la politologie și la alte discipline social-politice. – Chișinău, 2007.
163. Sakovichi V. The threats and sources of the threats for national security of Republic Moldova in economic sector. // Relații internaționale Plus. Revista științifico-practică. №2. – Chișinău, 2014, p.41-50.
164. Sakovici V. Procesele globale in lumea modernă. – Chișinău, 2014.
165. Sakovici V. Securității inovaționale: aspecte teoretice. // Relații internaționale Plus. Revista științifico-practică. №1 (7). – Chișinău, 2015, p.23-31.
166. Sakovici V. Unele aspecte ale teoriei inovaționale și economiei inovaționale (Некоторые аспекты теории формирования инноваций и инновационной экономики). // Relații internaționale Plus. Revista științifico-practică. №1 (9). – Chișinău, 2016, p.68-81.
167. Sakovici V., Roman A. Globalistica. Manual pentru instituțiile de învățământ superior și postuniversitar. Academia de Administrare Publică de pe lângă Președintele Republicii Moldova. – Chișinău, 2009.
168. Sakovici V., Rusnac G. Globalistica. Globalizarea și integrarea, problemele globale ale contemporaneității, antiglobalismul. Univrsitate de stat din Moldova. Facultatea relații internaționale, științe politice si administrative. – Chisinau, 2007.
169. Ullman R. Redefining Security // Security Studies: a reader / Ed. by Ch.W.Hughes, Lai Yew Meng. – London: Routledge, 2011.
170. Wolfers A. Discord and Collaboration. // Essays on International Politics. – Baltimore, Maryland, 1962.

171. [Электронный ресурс].
<http://www.dissercat.com/content/innovatsionnaya-sostavlyayushchaya-ekonomicheskoi-bezopasnosti-rossii> (дата доступа – 2.06.2015 г.).

Представлена в редакцию
14 января 2017 года

CONCEPTUALIZING INTERNATIONAL ORGANIZATIONS AND THE EVOLUTION OF MULTILATERALISM

Selena STEJARU

Republic of Moldova, Chisinau, Moldova State University, Faculty of International Relations, Political and Administrative Studies, Department of International Relations

Master in European Studies, PhD student, lecturer

We are living in an era of structural transformations. The pre-World War II multipolarity and Cold War Bipolarity has been replaced by unipolarity. Globalization and attendant global norms such as humanitarian intervention and popular participation in governance have eroded the “pillars of state sovereignty. Concomitant with these structural changes has been a redefinition of international organizations and a revision of the conventional understanding of multilateralism. This article aims to chronicles the ways in which changes in the international system have been reflected in the works of international organization scholars. Our intention is to begin by looking at the history and evolution of multilateralism and to establish a baseline of the phenomenon and its ongoing relevance.

Key words: international organizations, multilateral diplomacy, multilateralism, international system, nonstate actors.

Trăim într-o epocă a transformărilor structurale. Multipolaritatea perioadei precedente celui de al Doilea Război Mondial și bipolaritatea indusă de Războiul Rece a fost înlocuit cu unipolaritatea. Globalizarea și normele mondiale care însoțesc acest proces, cum ar fi intervențiile umanitare și participarea civică în guvernare, au contribuit la erodarea “pilonilor suveranității statului”. Concomitent cu aceste schimbări structurale s-a produs și o redefinire a organizațiilor internaționale, precum și o revizuire a ceea ce înțelegem convențional prin multilateralism. Acest articol își propune să cronologizeze modurile în care schimbările sistemului internațional au fost reflectate în lucrările savanților preocupați de organizațiile internaționale. Astfel, ne vom referi la istoria și evoluția multilateralismului și vom încerca să stabilim o linie de bază a fenomenului și relevanța sa în curs de desfășurare.

Cuvinte cheie: organizații internaționale, instituții interguvernamentale, diplomație, multilateralism, actori non statali.

Introduction

In diplomatic studies, diplomacy is closely associated with Westphalian, territorial, and sovereign – state set of conceptual assumptions generally connot-

ing the idea that states should settle problems using peaceful means rather than coercion. Classical diplomacy writers as Francois de Callieres focused on bilateral diplomacy, which came to mean the conduct of relations between two states, generally via resident missions. Modern scholars of diplomacy have helpfully chronicled and assembled the classical writings from Niccolo Machiavelli and Hugo Grotius to Ernest Satow, Harold Nicolson, and Henry Kissinger on such practical topics as the ideal ambassador, the art of negotiating, the right of legations, and the law of nations. In the twentieth century, and in the wake of real – world practice, the study of diplomacy added a second dimension to the bilateral form to multilateral diplomacy. Multilateral diplomacy is generally seen to have expanded its scope, functions, and influence since the 1919 Paris Peace Conference at the end of World War I. Diplomacy scholars note that multilateralism can be traced to such major conferences as the Congress of Westphalia in 1648 and the concert system arising from the Congress of Vienna in 1815 [2]. They also draw attention to the important technical conferences of the late nineteenth and early twentieth centuries.

Robert Keohane, one of the most prominent scholars of international relations of the twentieth century, defines multilateralism as “the practice of coordinating national policies in groups of three or more states, through ad hoc arrangements or by means of institutions” [3, p.21]. Bates Gill and Michael Green adopt the term “multilateral” to describe ad hoc multilateral arrangements among like – minded countries “to address and resolve specific, commonly faced challenges”. Emanuel Adler writes of ad hoc arrangements in a broader sense, what he calls “communitarian multilateralism”, “primarily institutionalized efforts to socially construct multilateral communities, either as a corollary of the expansion of communities of practice-like-minded groups of individuals who engage in the same practice - and/or as inclusive forms of security, which security communities, such as the European Union, use in their attempt to stabilize their environments” [4, p.14].

Multilateralism is understood by liberal institutionalists to bring stability, reciprocity in relationships, and regularity in behavior. It is understood as “necessary because all states face mutual vulnerabilities, all share interdependence, and all need to benefit from – and – thus support – public goods. Even the most powerful states in the world cannot achieve security, environmental safety and economic prosperity in isolation or unilaterally, and so the international system rests upon a network of regimes, treaties and international organizations” [5, p.6]. Braveboy-Wagner, contends that “multilateralism, whether at the global or at the regional level, enables global south states to share strategic information and ideas, to draw global attention to their particular concerns, to reduce the costs or penalties for noncooperation with dominant northern partners via the assumption of collective stances and to facilitate adoption of alternative courses

of action that would be less likely to work if states adopt them singly” [6, p.10]. Thus, whereas the costs and benefits to governments of countries at different levels of economic development vary, there is widespread agreement among many international organization scholars of multilateralism’s increasing use, and presumably its value, to countries throughout the globe.

Arthur Stein has pointed to the often overlooked value of multilateralism as a source of both international and domestic legitimacy. A government seeks to work in concert with other governments, in part because that suggests that the government’s objectives “are not particularistic national interests but common interests”. At the same time, multilateralism “provides domestic legitimacy to governments that need the support of citizen to sustain their foreign policies” [7]. Keohane notes that the sources of this legitimacy are both “output” and “input”, that is, derived from achievement of the substantive purposes of the institution and from the processes by which decisions are reached that result in those achievements [3. p.38]. Amitav Acharya emphasizes the role that multilateral institutions play in interpreting and extending norms: “The norms of multilateralism themselves vary, and undergo adaptation and transformation in different historic and regional contexts” [6, p.24]. While John Ruggie is famous for writing about how post World War II multilateral institutions embedded economic liberalism as a global norm, a similar point can be made about the role of multilateral institutions in embedding human rights norms. While much is made of the role of the United Nations in articulating international human rights norms, beginning with the aspirational Universal Declaration of Human Rights, as Richard Goldstone and Erin Kelly argue, what may be even more important is the role of multilateral institutions in embedding those norms in national and regional regimes.

Multilateralism and international organizations

From the realism and neorealism theories’ position, international institutions have minimal influence on world politics, even in such issues as human rights and the economy. John Mearsheimer, one of the most famous representative of this position highlighted that “My central conclusion is that institutions have minimal influence on state behavior, and thus hold little promise for promoting stability in the post Cold War world” [8, p.54].

Acharya has a very different perspective that sounds more constructivist than realist or even liberal institutionalist and is more interested in how some of the self-same multilateral institutions that once helped institutionalize norms may now be displacing or transforming the norms that they promoted. In this regard, Acharya provides five “drivers” for multilateralism’s promotion of normative changes: increasing global and economic interdependence; emergence of new transnational challenges; changes in the global distribution of power, open-

ing up space for new roles for multilateral institutions; global spread of diplomacy, providing a more conducive climate for multilateral organizations to effectuate changes within member countries; and the global spread of civil society among the globe's leading norm entrepreneurs [6, p.30].

Keohane defines multilateralism, as it has been traditionally, as involving states. For him, it is intergovernmental relations, which only reflects a subset of relations among people that transcend state boundaries. More recently, scholars such as Phillip Jones and David Coleman have argued that it is insufficient limit multilateralism to intergovernmental relations. With the erosion of the pillars of state sovereignty and international relations scholars' increased attention to interactions among and between non-state actors, including NGOs, transnational advocacy and transnational social movements, and intergovernmental organizations, they argue that the analysis of multilateralism in the twenty-first century "need to incorporate these institutionalized means of promoting concerns, many of which are expressed at local level as well as the national, regional and global levels" [4]. Of course, they are not arguing that the state has lost its place or its primacy in world politics as various elements of civil society have enhanced their prominence and, in some instances, their power and influence. Indeed, they argue that along with enhanced influence and attention to civil society actors, the enhanced role of subnational political entities as advocates of the less powerful warrants the redefining of multilateralism. In their writings, they have distinguished economic multilateralism from political multilateralism, wherein the latter is more conventionally understood "with its emphasis on engagement through state diplomacy and through inter-governmental organizations" unlike economic multilateralism where interactions among nonstate actors are seemingly more pervasive.

In some ways, Thomas Legler's work on democratization in Latin America raises questions of the continued relevance of Jones and Coleman's distinctions between political and economic multilateralism. Legler suggests that traditional intergovernmental (or interstate) political multilateralism assumed "executive sovereignty", that is "the externally recognized supreme authority of heads of state and government, as well as their diplomatic representatives." Moreover, he argues that executive sovereignty, at least in the inter-American context, had long been reinforced by a "club mentality," one in which state leaders and their representatives "follow a strict set of diplomatic rules, such as mutual respect and recognition of executive prerogatives, as privileges of membership in their executive club" [9, pp.113-130].

Pierre de Senarclens is even more critical of this conventional, political multilateralism, identifying it chiefly with the United Nations: The UN became the center of a very particular multilateral diplomacy whose principle function was to give government representatives an opportunity to deliberate, interact on

a personal level, ritualize through complicated procedures and ceremonials the manifestation of their state sovereignty, maintain through rhetoric and propaganda their own national authority and their international legitimacy, find ways and means to play out their conflict on a symbolic level, and also to benefit occasionally from the program resources allocated by the system.

As a consequence, de Senarclens argues that governments and their representatives attach more importance to the formalities of UN multilateralism than to its substance. They use it to defend with a traditional conception of state sovereignty. They preserve the rituals of lengthy and tedious negotiations and, in so doing, they encourage a surreal political rhetoric, which diverts the international organizations from their sector-based functions. They tend to invest in the symbolic and rhetorical aspects of the various UN bodies and even of some of its specialized agencies. They use them to put forward their own ideological agendas as for a diplomatic exchange, and to ensure the presence of their representatives on the various commissions and ad hoc committees. This particular form of multilateralism is a serious obstacle to constructive dialog and to the implementation of concrete programs of actions. It contributes to the crisis in the legitimacy and accountability of the UN system. Diplomats in New York and Geneva are indeed regularly overstretched by the obligation to attend a daily load of different meetings of a great variety of topics.

Thus, in Senarclens' view, the United Nations, and by implication many other intergovernmental organizations, suffers from being state-centric and, as a consequence, out of synch with the structural transformations of the post – Cold War era, especially those of the so-called third wave of democracy, globalization and other contributing factors to the erosion of the pillars of state sovereignty. But, Legler suggests, de Senarclens may be overstating the case, even in the United Nations, where there have been discussions of a so-called chamber of peoples: “but just as sovereignty of the ruler has yielded historically to democratic, popular sovereignty in many countries, state centric club multilateralism is under pressure to become more inclusive, wherein members of civil society participate in multilateral discussions, at times using support gained externally to influence internal debates, the so-called “boomerang’s effect” [9, p.124]. Legler and Andrew Cooper has labeled this “networked multilateralism”. Not simply is the process different – having more open, and lacking an obsession for seeking consensus – but the goals are different, namely, affecting the domestic political processes within member countries. Cooper and Legler also recognize that many instances, traditional club multilateralism interacts with members of civil society, with they refer to as complex, or hybrid, multilateralism.

Robert O’Brein focusing on the interaction between multilateral economic institutions and global social movements, discuss what he calls “complex multi-

lateralism". Consistent with view of the primacy of states, he notes "complex multilateralism has not challenged the fundamentals of the existing world order, but it has incrementally pluralize governing structures." Thus far, at least, it "has largely taken the form of institutional modification rather than substantive policy innovation" [10]. Jackie Smith specifically identifies the ways in which social movements have contributed to multilateralism and singles out three: "by advocating for multilateral solutions to global problems, by cultivating popular constituencies for multilateralism, and by relating struggles to international norms and institutions". Notable examples of the first way including the League of Nations and more recently, the International Criminal Court. Popular constituencies were important in generating opposition to apartheid, and social movements are important in publicizing government violations of treaty provisions and encouraging achievement of the Millennium Development Goals. Smith also takes note of social movements that contest globalization. These include what others refer to as social – justice and counterhegemonic movements. Indeed, some consider these the only true social movements. Cox also refers to them as bottom-up forces: "Bottom –up forces not only counteract top-down pressures from established political authorities. They also legitimate or delegitimize authority in the state and would constitute the basis for a new multilateralism in [a future, post-Westphalian, posthegemonic, postglobalization] world system" [11, pp.395-421].

While accepting Keohane's differentiation between organizations and institutions and keeping an intergovernmental focus to his understanding of the concept of multilateralism, John Ruggie, another major figure in the field of international relations, suggests Keohane's "nominal" definition may be useful for some purposes. But it "misses the qualitative dimensions of the phenomenon that makes it distinct." Ruggie notes that he calls "quantitative" multilateralism" is basically the same as what William Diebold calls "substitutive" multilateralism, and what Riggie calls "nominal", Diebold calls "formal". Qualitative or substantive multilateralism means the kind of relations that are instituted among the parties on the basis of ordering principles among them, in other words, "generalized principles of conduct: that is, principles which specify appropriate conduct for a class of actions, without regard to the particularistic interests of the parties or the strategic exigencies [12, pp.3-47]. Michael Barnett is most interested in Ruggie's attention to the purposes of multilateral arrangements. In particular, Barnett notes the interplay between global security issues in the post – Cold War period and their impact on broadening the definition of security – and, in turn, the degree to which that broadened definition has affected multilateral security organizations like the UN Security Council and NATO, including in terms of their attention to humanitarian intervention. Accordingly, he sees the evolution of what he calls "humanized multilateralism". Frank Schimmelfen-

ning, on the other hand, is interested in the institutional aspects of multilateralism, especially as they relate to NATO in the post – Cold war era. He contends that the members of an organization most demonstrate multilateralist behavior when confronted with a threat to their core values. His point is that it is less the multilateralist structure that determines the multilateralist behavior of its members than it is in the threat to common values [13, pp.136-142]. Both agree that the end of the Cold War has required international organizations to adapt to the change in the power distribution in the world, unlike at the end of both world wars, when new institutions were established. Of course, the proliferation of global conferences in the post - decolonization era did in fact give rise to a new sort of institutional format and conference diplomacy.

Changes in the perception and practice of multilateralism

Multilateral diplomacy in its recent manifestations is distinctly different from the multilateral diplomacy of prewar and immediate postwar conferences. Reasons include the incidence of bloc voting, the role of ideology and its impact on bargaining flexibility, differing expectations among Third world delegates, the proliferation of independent states, the growth of multilateral bureaucracies with very definite ideological orientations, the wide publicity associated with contemporary international conferences, the growth of non-governmental organizations and the increased activity of domestic interest groups in the foreign policy domain [14].

Complicating matters, of course, is that the world is now hegemonic or unipolar, suggesting that the reorganization of intergovernmental organizations should be more reflective of that distribution of power if they expect the dominant global power (the United States) to active support in its self-interest. Otherwise, one could expect it to act more unilaterally than in the past. William Ascher puts it this way: “Multilateralism under control of a hegemonic power is not much different from disguised bilateralism. As long as the hegemon can rely on the multilateral agency to send the same message or to send a desire message that would have been awkward to send through bilateral channels, multilateralism is sophisticated way of making the hegemon’s message less offensive and of magnifying its impact by putting the force of the multilateral agency and other member states behind the message”. But to counter this argument, Stein makes a kind of path – dependency argument, one that seems to accept what Mearsheimer and other realists and neorealists deny, namely, that international organizations have become increasingly autonomous actors in world politics, in part at least owing to mission creep. In Stein’s words: Although unilateralism remains an ever-present possibility and although international organizations reflect the power and interests of their members, the growing number of such organizations, as well a international laws and agreements, over the past century makes

multilateralism an existential reality. The world consists over the past century makes multilateralism an existential reality. The world consists of overlapping clubs in every region and functional domain. Indeed, the number of intergovernmental organizations well exceeds the number of states in the system, and there are so many international treaties and agreements that it is impossible to complete the list. Thus, although the option of multilateralism is available, the existence of such a large array of international institutions sustains a multilateralist reality.

By the somewhat arcane expression, that multilateralism is “an existential reality”, Stein means that “much as governments try to deny the reality, much as they try to go it alone, in the end they are constrained by the reality they can do little of any consequence without acting in conjunction with important others” [15, pp.115-140]. Shepard Forman makes the same point: multilateralism is no longer a choice. It is a matter of necessity, and of fact. It exists in the thousands of conventions and treaties that nation-states have signed, in the institutions that have been established to implement and monitor these agreements, and in the international courts and tribunals that resolve disputes arising among their members. In its institutional guise, multilateralism provides access to countries that would on their own hardly be players on the world stage, while constraining arbitrary or coercive action by the most powerful. Multilateral institutions provide the legal and normative framework and legitimacy for transnational action [16, p.343]. They permit coordination and encourage cost sharing; and their limit out-riding by those who prefer not to follow the rules of the game, as well as free riding by those who would rely on the beneficence of self-interest of others.

Cox underscores the structural point made, almost in passing, by these theorists: multilateralism can only be understood within the historical structure of world order in which it exists. But, he adds, “multilateralism is not just a passive, dependent activity. It can appear in another aspect as an active force shaping world order. The agent / structure dilemma is a chicken- and-egg proposition” [17, p.496]. A critical approach to multilateralism thus our attention towards the establishment of a social order which is seen to be embedded in the nexus between material conditions, interests and ideas. A particular order is, under this interpretation, stabilized and perpetuated through “institutionalization”. Multilateral institutions thus reflect the power relations prevailing at their point of origin and tend, at least initially, to facilitate word views and beliefs (for instance in the merits of neoliberal economics) in accordance with these power relations. This implies that power relations are embedded in all multilateral institutions, even if these are supposedly based on diffuse reciprocity and formal equality among the member countries. Ideas also serve diverse social purposes and thereby also influence how member states define their interests in multilateral institutions. Thus, the multilateral institutions as such matter, and not just their me-

mber states. Outcomes are determined not simply by the distribution of power among the members that constitute the institution in question, but also by the multilateral institution itself, which can affect how choices are framed and outcomes reached.

James Caporaso, building on Ruggie, says that multilateralism is distinguished from other forms of institutions by three proprieties: indivisibility, generalized principles of conduct, and diffuses reciprocity. Indivisibility can be thought of as the scope (both geographic and functional) over which costs and benefits are spread. Generalized principles of conduct usually come in the form of norms exhorting general, if not universal, modes of relating to other states, rather than differentiating relations case-by-case on the basis of individual preferences, situational exigencies, or a priori particularistic grounds. Diffuse reciprocity adjusts the utilitarian lenses for the long view, emphasizing that actors expect to benefit in the long run and over many issues, rather than every time on every issue.

Coming from critical theoretical (as contrasted to problem – solving) approach to international relations, Cox dissents from Keohane, Ruggie, and their fellow travelers. Because critical approaches do not derive from the existing world order, they do not assume that states are the basic entities. Instead, such approaches ask what the basic forces may be. Applying such an approach – which Cox calls the new realism – to the problem of multilateralism involves “attempting to link two dynamics: the dynamic of structural change in world order, and the dynamic of development of multilateral practices”. While recognizing the range of forces and institutions being taken into account by scholars like Jones and Coleman, O’Brein and his colleagues, and perhaps especially Smith, Cox sees that as still granting formal status to an only a limited range of existing forces. But, more importantly, the “new multilateralism” that interests Cox “is potential, not actual. It would be built from the bottom up and on basis of broadly articulated global society.” That is, although elements of it are evolving today in what some call the global civil society, for Cox the “new multilateralism” cannot come into full bloom until there has been a fundamental structural transformation, which is dependent on a significant shift of power away from states and the people who run them, who have a vested interest in the current state centric world. He sees this new world order as being post-Westphalian (states still exist, but not a primary actors in world politics), post hegemonic and post globalization. “The ‘new multilateralism’ will not come from piecemeal reform of old multilateral institutions but rather as part of a decomposition of civil society and political authority from the bottom up”. Current thinking about multilateralism (i.e., the old multilateralism) is portrayed as pluralist, which assumes that there is a mutual recognition of the integrity and equality of different value system, at the same time that many support globalization and its homogenizing im-

pacts. In contrast, and taking into account conflicting civilizational constructs and normative preferences, Cox writes, “A new multilateralism will have to begin by elucidating and making more explicit and diverse coexisting ontologies – the competing interpretations of the world. This consists, in the first place, in an exercise in empathetic understanding, the ability to get inside the mind of the ‘other’ while retaining one’s own identity”. This leaves the real challenge for the new multilateralism as being “to bridge distinct unities and identities and to achieve a common perception of reality that is not merely the imposition of a single hegemonic perspective” [17, p.52-90].

Conclusions

There is abundant evidence supporting the claim that multilateral diplomacy now is one of diplomacy’s key norms and there are good reason to believe that the development of multilateral diplomacy has had a positive effect on the forms of recognized diplomacy.

The twenty-first century finds the simultaneous resurgence of multilateralism within intergovernmental organizations at that bilateral negotiations and critical multilateral diplomacy are occurring outside of formal intergovernmental organizations. The best example of the first is the ratification of the Lisbon Treaty and the increased multilateral coordination in the European Union that comes with the unprecedented appointment of the first permanent president of the European Council and the first high representative for foreign and security policy. At the same time, important multilateral discussions are occurring in NATO, the UN Security Council, and the Group of Twenty, to name just a few. But competing for headlines is multilateralism outside of formal intergovernmental organizations, including the so-called six-party talks, involving North Korean nuclear proliferation and the 2009 Copenhagen Conference, as well as bilateralism.

This suggests that the latest crisis of multilateralism, meaning the crisis in selected intergovernmental organizations, most notably NATO and the UN Security Council, may have subsided, bilateralism and multilateral negotiations are not a thing of the past. Indeed, as we have seen, some governments prefer negotiating outside formal intergovernmental organizations; this includes some smaller and weaker states, those traditionally expected to be the biggest supporters of formal intergovernmental organizations, where the options for coalition building are omnipresent [6, p.38].

While there is evidence of the investigation of civil societies in countries throughout the globe, there is simultaneously – especially in the aftermath of the 2008-2009 global recession – a reassertion of state sovereignty and a kind of re-inforcement of the pillars of state sovereignty, especially in terms of fanatical regulation but also in terms of immigration restrictions. As a consequence,

scholars as Cox – who see the ‘new multilateralism’ as contingent on the evolution of a post-Westphalian world may have seen their prospects dim. That is, those who take a critical approach to international relations rather than a problem – solving one, not taking the world as it is but rather standing apart from the world order in which they live [17, pp.88-89], find that the world order they believe will be more successful in eliminating inequalities and achieving peace remains more an abstraction than a reality. On the other hand, as this article has suggested, events of the post –World War II era, especially since the end of the Cold War, have led other scholars of international organization and multilateralism to alter their focus and take account of the complexity of events on the ground, often investing new terminology to explain the variants in multilateralism that characterize the world order in which we now live.

Bibliography:

1. Zacher M.W. The decaying pillars of the Westphalian temple: Implications for international order and governance. - Cambridge University press, 1922
2. Cross D. The European diplomatic corps: Diplomats and international cooperation from Westphalia to Maastricht”. - Basingstoke, UK, 2007
3. Keohane R. Multilateralism: An agenda for research. // International Journal, nr.45, 1990
4. Jones P.W., Coleman D. The United Nations and education: Multilateralism, development and globalization. - New York: Routledge Falmer, 2005
5. Newman E. A crisis of global institutions? Multilateralism and international security. - New York: Routledge, 2007
6. Muldoon J., Reitano R. Dynamics of Multilateralism. - Westview Press, 2011
7. Stein A.A. Incentive compatibility and global governance: Existential multilateralism, a weakly confederal world, and hegemony. - Wilfrid Laurier Press, 2008
8. Measheimer J. The false promise of international institutions. // International Security, nr.3, 1995
9. Legler T. The inter-American democratic charter: Rhetoric and reality? // Governing the Americas: assessing the multilateral institutions. - Boulder, CO: Lynne Rienner, 2007
10. O’Brien R. Contesting global governance: Multilateral economic institutions and global social movements. - Cambridge University Press, 2000
11. Smith J. Social movements and multilateralism. // Multilateralism under challenge? Power, international order, and structural change. - United Nations University Press, 2006

-
12. Reggie J.G. Multilateralism: The anatomy of an institution, In *Multilateralism matters: The theory and praxis of an institutional form.* - New York 1993
 13. Burnett M. Is multilateralism bad for multilateralism? // *Multilateralism and Security institutions in an era of globalization.* - New York 2008
 14. Graham N.A., Kauffman R.L, Oppenheimer M.F. *The United States and multilateral diplomacy: A handbook.* - New York 1984
 15. Ascher W. *The World Bank and U.S. control.* // *The United States and multilateral institutions: Patterns of changing instrumentality and influence.* – Boston: Unwin Hyman, 1990
 16. Forman S. *Multilateralism as a matter of fact.* // *Multilateralism and USA foreign policy.* - Boulder CO: Lynne Reinner, 2002
 17. Cox R.W. *Multilateralism and world order.* // *Approaches to world order.* - Cambridge University Press 1996
 18. Caporaso J.A. *International Relations theory and multilateralism: The search for foundations.* // *Multilateralism matters: the theory and praxis of an institutional form.* - Columbia University Press 1993

Prezentat la redactie
la 27 noiembrie 2016

MOLDOSCOPIE
(PROBLEME DE ANALIZĂ POLITICĂ)

Nr.1 (LXXV), 2017

REVISTĂ ȘTIINȚIFICĂ TRIMESTRIALĂ

Bun de tipar 15.02.2017. Formatul 70x100¹/₁₆.

Coli de tipar 16,5. Coli editoriale 13,6.

Tirajul 200 ex.